

ISSN: 2149–5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi
E-Journal of History, Culture and Art Studies

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2023

10/2

KIŞ/WINTER

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 10 Sayı: 2
KIŞ 2023

BARTIN

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat
Araştırmaları
E-Dergisi, ISSN: 2149-5866
Cilt: 10, Sayı:2, Kış 2023

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi
Tarih – Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Musa SALAN

Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Doç. Dr. Musa SALAN

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Dr. Öğretim Üyesi Tunay KARAKÖK
Dr. Öğretim Üyesi Abdül Halim VAROL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ali Yakıcı (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Mete TAŞLIOVA (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Can Şen (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Haluk ÖNER (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Macit BALIK (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emine ÇAKIR (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah HALICI (Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP (Bartın Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulkadir Emeksiz (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Alsou KAMALİEVA (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Alyona Yuldaşkızi BALTABAYEVA (Ahmet Yesevi University, Kazakistan)
Prof. Dr. Gous Mashkoor Khan (Jawaharlal Nehru University, Hindistan)
Prof. Dr. Ramiz ASKER (Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan)
Prof. Dr. İbrahim DİLEK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem KAYA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nezir TEMUR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruhi ERSOY (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat YAZICI (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Eşgane BABAYEVA (AMİA Nizamı Edebiyat Enstitüsü, Azerbaycan)
Doç. Dr. Naila ASKAR (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Xhemile ABDİU (Tiran University, Arnavutluk)
Doç. Dr. Ahmet ALTAY (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevda KAMAN (Bartın Üniversitesi)
Dr. Ferya ERSÖZ (Fransa)
Dr. Nejla KAYALI ORTA (University of Uppsala, Sweden)

Dizgi / Typographic
Arş. Gör. Dursun ÜNÜVAR

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone
0378 501 10 00 /5618

Faks / Fax
0378 501 10 00

e-mail
cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet
<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.** Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Kapak fotoğrafı BARTIN BELEDİYESİ KENT BELLEĞİ VE ARAŞTIRMA KÜTÜPHANESİNİN dijital arşivinden alınmıştır.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 10 Sayı: 2

ISSN: 2149-5866

KİŞ 2023

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Musa SALAN
Editörden 1

MAKALELER

Cansel CAMBAZ
Kazak Türkçesinde {-Ba,-Ma} Yapım Eklerinin Semantik Tasnifi Üzerine 2

Kıvanç KOÇAK - Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Eserlerinden İstanbul Göztepe Hamidiye Çeşmesi Üzerine Bir Değerlendirme 27

Hüseyin YILDIZ - Ayşe ALTIKULAÇOĞLU
İslami Dönem Uygur Harfli Türkçe Metinlerde İkilemeler Üzerine Notlar 49

Gamze AR
Reading Allen Ginsberg's "Howl" through Lefebvre's Spatial Theory 81

Gülay KARAMAN
Âşık'ın Ölüm Tasavvuru: Âşık Çelebi Dîvânı'nda Ölümle İlgili Âdet ve Gelenekler 94

Yağmur ALKIR
Modernist Bir Roman Çözümlemesi: *Kırmızı Pelerinli Kent* 116

Mesut ŞEN - Özlem TURAN
Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi Metinlerinde Görülen $p > f$ Değişikliği: Mensur *Şâh-Nâme* Örneği 139

YAYIN DEĞERLENDİRME

Tunay KARAKÖK
Işın Demirkent, Niketas Koniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, Dünya Basımevi, İstanbul, Ağustos 2004 150

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 10/2 (Aralık) 2023

EDİTÖRDEN

Merhaba değerli okur,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin süreli yayını olan ÇEŞM-İ CİHAN Tarih – Kültür ve Sanat Araştırmaları E – Dergisi'nin Kış 2023 sayısı ile karşınızdayız. Dergimiz MLA, EBSCO, Sobiad, SIS, ESJI gibi uluslararası indeksler tarafından taranmaktadır.

Dergimizin 10. cildinin 2. sayısında farklı disiplinlerden 7 makale, 1 kitap değerlendirmesi yer almaktadır. Farklı alanlardan kıymetli araştırmacıların ellerinden çıkan bu yazılarının alanlarına katkı sağlayacağını umuyoruz. Çalışmalarıyla dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için de hakemlerimize şükranlarımızı sunuyoruz.

Yaz 2024'te yayımlanacak olan 21. sayıda görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Musa SALAN

Editör

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 10/2 (Aralık) 2023 s. 2-26, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1342377
Araştırma Makalesi

KAZAK TÜRKÇESİNDE {-BA,-MA} YAPIM EKLERİNİN SEMANTİK TASNİFİ ÜZERİNE*

Cansel CAMBAZ**

Öz: Türk dilleri yapı bakımından eklemeli dil ailesi grubu içerisinde yer alır. Türk dillerinde yeni bir kelime oluşturulurken yapım eklerine başvurulur. Yapım ekleri, ad soylu sözcükler ve eylemler arasında sürekli bir ilişki kurar. Kelimenin başına veya sonuna eklenen bu eklerin en önemli yanı, kökle bir ilişki kurarak kelimedeki anlam ve görev değişikliği ortaya çıkarmasıdır. Kelime yapımında kök ve ek uyumunun tutarlılığı kadar türetilmiş sözcüklerin semantik olarak tasnif edilmesi de büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar yapılmış semantik tasniflerde semantik nitelikler çok dağınık ve alışageldik şekilde (ör. somut-soyut, ad-sıfat) verilmiştir. Bu durum {-mA} eylemden isim yapım eki için de geçerlilik gösterir. Bu makalede Kazak Türkçesinde yer alan {-BA, -mA} yapım eki ile türetilmiş isimlerin yapı ve anlam özellikleri göz önünde tutularak gruplandırılması ve bu eklerin türetmede etkili oldukları anlam gruplarının saptanması amaçlanmaktadır. Semantik tasnifte yer alan tüm örnekler K. Koç, A. Bayniyazov ve V. Başkapan tarafından hazırlanan Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü (2019)'nden taranarak derlenmiştir. Bu doğrultuda makale Kazak Türkçesindeki {-BA, -mA} ekiyle türetilen isimlerle sınırlı tutulmuş olup Kazak Türkçesinde {-BA, -mA} eki ile eylemden isim yapılmış sözcükler tarafımızca önerilen semantik tasnif ile gösterilecektir. Çalışmamızda elde edilen veriler istatistiksel yönden sonuç kısmında bahsedilecektir. Tespit edilen örnekler için tarihi veya çağdaş Türk dilleriyle bir mukayeseye gidilmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: {-mA} yapım eki, eylemden isim yapım eki, semantik tasnif, Kazak Türkçesi, anlam bilimi.

ON THE SEMANTIC CLASSIFICATION OF {-BA,-MA} DERIVATIVES IN KAZAKH TURKISH

Abstract: Turkic languages are in the agglutinative language family group in terms of structure. In Turkish languages, derivational suffixes are used when creating a new word. Derivational suffixes establish a constant relationship between nominal words and verbs. The most important aspect of these suffixes added to the beginning or end of the word is that they create a change in meaning and function in the word by establishing a relationship with the root. The semantic classification of derived words is as important as the consistency of root and suffix harmony in word construction. In the semantic classifications made to date, semantic attributes have been given in a very scattered and conventional way (e.g. concrete-abstract, noun-adjective). This is also valid for the {-mA} verb suffix. In this article, it is aimed to group the nouns derived with the {-BA, -mA} derivational suffixes in Kazakh Turkish, taking into account their structure and semantic features, and to determine the meaning groups that these suffixes are effective in deriving. All examples in the semantic classification were scanned and compiled from the Kazakh Turkish-Turkish Turkish Dictionary (2019) prepared by K. Koç, A. Bayniyazov and V. Başkapan. Accordingly, the article is limited to the nouns derived from the suffix {-BA, -mA} in Kazakh Turkish, and the words made from verbs with the suffix {-BA, -mA} in Kazakh Turkish will be shown with the semantic classification suggested by us. The data obtained in our study will be mentioned statistically in the conclusion section. No comparison will be made for the identified examples with historical or contemporary Turkish languages.

Keywords: -mA suffix, deverbal noun formative, semantic classification, Kazakh language, semantics.

Başvuru/Submitted: 13.08.2023

Kabul/Accepted: 16.11.2023

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-8203-5498, cansel.cmbz.16@gmail.com

1. Giriş

Türkçede yeni bir kelime türetirken yapım eklerine başvurulur. Yapım ekleri kelimenin başına veya sonuna eklenir. Yapım ekleri, kökle bir ilişki kurarak kelimenin anlamını ve görevini değiştirebilir. Kelime yapımında kök ve üstüne getirilecek ekin uyumlu olması önemlidir. Türetme yoluyla oluşturulan kelimeler yapısı ve anlamı bakımından iki başlıkta ele alınabilir. Kelimeler yapısı bakımından ele alındığında hangi eklerle oluşturulduğu ve bu eklerin hangisinin kullanışlı olduğu belirlenir; anlam bakımından ele alındığında ise farklı anlam grupları oluşturup anlamsal bir sınıflama yapılır (Mungan, 2002, 21).

Türetilmiş sözcüklerin semantik olarak tasnif edilmesi de en az sözcüklerin morfolojisi kadar önemlidir. Bugüne kadar yapılmış semantik tasniflerde semantik nitelikler çok dağınık ve alışageldik şekilde (ör. ad-sıfat, somut-soyut) verilmiştir. Bu çalışmada K. Koç, A. Bayniyazov ve V. Başkapan tarafından hazırlanan Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi, Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nün taranması ile {-BA, -mA} yapım eki ile türetilmiş isimlerin tespit edilmiş, yapı ve anlam özellikleri göz önünde tutularak gruplandırılmış ve bu eklerin türetmede etkili oldukları anlam grupları saptanmıştır. Çalışmanın sonunda {-BA, -mA} eki ile türetilmiş isimlerin bir semantik tablosu yer almaktadır.

1.1. Çalışmanın Amacı

“Türkçede hiç değişmeyen bir köke ardışık olarak ekler getirildiğinde yeni kelimeler türetilir. Toplumun gelişmesi, teknoloji ve bilimin ilerlemesiyle ortaya çıkan yeni soyut ve somut kavram ve ürünler için kurallara uygun bir şekilde yapılarak var olan eylem köklerinden uygun Türkçe isimler türetilir (Mungan, 2002, 13).” Bu çalışmanın amacı Kazak Türkçesinde yer alan {-BA, -mA} yapım eki ile türetilmiş isimlerin yapı ve anlam özellikleri göz önünde tutularak gruplandırılması ve bu eklerin türetmede etkili oldukları anlam gruplarının saptanmasıdır. Bu çalışmanın diğer bir amacı ise daha önce çalışılmamış olan Kazak Türkçesinde {-BA, -mA} eklerinin semantik tasnifini yaparak Türkoloji çalışmalarına katkı sunmaktır. Yapılan semantik tasnifin yeni araştırmacılara kolaylık sağlamak açısından da yararlı olacağı düşünülmektedir.

1.2. Kapsam ve Sınırlılık

Çalışmanın kapsam ve sınırlılığı Kazak Türkçesindeki {-BA, -mA} ekiyle türetilen isimlerle sınırlı tutulmuştur. Tespit edilen örnekler için tarihî veya çağdaş Türk dilleriyle bir mukayeseye gidilmemiştir. Eylemden türeyenle eylemi bağdaştıramadığımız, bir kategoriye yerleştiremediğimiz türetilmiş isimler sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir. Bununla birlikte yazının hacmini artırmamak ve görsel sadelik adına örneklere atıf verilmemiştir.

1.3. Yöntem

Veriler K. Koç, A. Bayniyazov, V. Başkapan tarafından hazırlanan *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi, Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (2019)'nden taranarak derlenmiştir. Veriler derlenirken Türkçe literatürde Kazak Türkçesinin morfolojisi ve sözcük yapımı için Kenan Koç, Oğuz Doğan, *Kazak Türkçesi Grameri* ve Nergis Biray vd.'nin *Çağdaş Kazak Türkçesi* adlı çalışmaların eylemden isim yapımı (eylemden isim yapım ekleri) bahislerine doğrudan başvurulmuştur. Çalışmamızda elde edilen veriler istatistiksel yönden sonuç kısmında bahsedilecektir.

Semantik tasnifte yer alan tüm örnekler yukarıda zikredilen sözlükten alınmıştır.

2. Kazak Türkçesi

Kazaklar, 15. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu Hanlığı parçalanmasıyla şekillenmiş olan Alaş isimli atanın soyundan geldiklerine inanırlar. 20. yüzyıl başlarına kadar konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olan Kazaklar, Türkistan bozkırlarını yurt edinmişlerdir (Tamir, 2012, 431; Yılmaz, 2019, 106).

Kazak Türkçesi, Türk diyalektik grupları arasında, kolları ve konuşan sayısı bakımından en geniş alana sahip olan Kıpçak Türkçesi içerisinde yer almaktadır. Kazak Türkçesi, Kazakistan, Özbekistan, Doğu Türkistan, Türkmenistan bölgelerinde yaşayan Kazaklar tarafından çok geniş bir sahada konuşulmaktadır. Kazak Türkçesinin bu kadar geniş bir sahada konuşulması, onu Kıpçak grubunun en önemli lehçesi yapmaktadır (Özdemir, 2018, 1133).

“Kazak Türkçesi, Kazakistan’da 10 milyon, Moğolistan’ın batısında ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile Çin’in kuzeyi de dâhil olmak üzere 16 milyondan fazla insanın ana dilidir” (Şimşek, 2023, 240).

2.1. Kazak Türkçesinin Ortaya Çıkışı

Kazak Türkçesi, Kuzey-Batı Türk lehçeleri grubunda yer alan ve kullanım açısından en geniş olan Kıpçak Türkçesidir (Buran - Alkaya, 2017, 289). Uzun bir zaman Kıpçak ağzı olarak varlığını sürdürdüktan sonra yazı diline 19. yüzyılın ikinci yarısında misyoner bilim adamlarının Kiril alfabesini kullanması ile geçmiştir. Radloff ve İlminskiy gibi bilim insanların öncülüğünde Türk Dünyası’nda Kazak Türkçesinin de içinde bulunduğu 20’den fazla yapay Türk dili ortaya çıkmıştır. (Koç - Doğan, 2022, 31). İlminskiy, her Türk boyunun konuşma dilinin yazı dili haline geçmesi gerektiğini düşünmüş; bu ideolojide Kazak aydınlarına ve halka telkinlerde bulunmuştur (Ercilasun, 1992, 62). Sovyetlerin Orta Asya bölgesinde bulunan boylar için milli devlet ve bu devletlerin isimlerinin aldığı ulusları oluşturması bir miras niteliği taşımaktadır. Her millet için söz konusu ülkelerin en ücra bölgelerinde konuşulan lehçelerinin esas alındığı ve

diğer Orta Asya dillerine benzemeyecek bir dil oluşturduğu görülür. Rusların bu politikasından Kazak Türkçesi de nasibini almıştır (Avcu - Zholdasbekova, 2018, 136). Bu tarihe kadar konar-göçer olarak yaşayan Kazaklar, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra tam olarak yerleşik hayata geçirilmiştir. Kazak Türkçesinin yazı dilini haline gelmesinde Abay Kunanbayoğlu, Şakerim, Ahmet Baytursinov, İbray Altınсарin, Saken Seyfullin gibi Kazak aydınlarının çalışmaları çoktur. Ortaya konulan çalışmalar, yazılar, resmi evraklar Kazak Türkçesi ile yazılmaya başlanmıştır. Sovyetler Birliği zamanında Kazak yazı dili Kuzey Kazak ağızları temeli üzerine oluşturulmuştur. Kazak Türkçesinin tam olarak “yazı dili” olması Ahmet Baytursinov’un Kazak Arap alfabesi üzerinde yaptığı çalışmalar sayesinde (Koç - Doğan, 2022, 31; Karaca, 2011, 34).

19. yüzyıl ortalarında Rusya içinde başlayan bu uyanıştan Kazaklar da kendini yazın ve eğitimde göstermiş, çağdaş bir edebiyatın temelleri atılmaya başlamıştır. 1923 yılına kadar Kazaklar diğer Türk ulusları gibi Arap yazısını kullanmış, 1928 yılında Latin yazısına geçilmiştir. Latin yazısına geçildikten sonra Kazak dilinin kendine özgü özellikleri yazı diline yansımıştır. 1940 yılı sonlarında ise Kiril yazısına geçilmiştir (Bozkurt, 2014, 411-412).

2.2. Lehçe Tasniflerine göre Kazak Türkçesinin Yeri

Bugüne kadar yirmiden fazla tasnif denemesi oluşturulan Türk lehçelerinin ilki 19. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül etmektedir. Oluşturulan her bir tasnif denemesi bir önceki çalışmanın eksiklerini, ortaya koyulmayan noktalarını açığa çıkarma amacıyla yapılmış olsa da tam olarak eksiksiz bir sınıflandırma ortaya konamamıştır. Bunun sebebi Türk dilinin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olması ve ayrı olarak incelenmesi gereken çok fazla lehçe, şive ve ağızın olmasıdır (Akar, 2012, 45).

Türk lehçelerinin tasnif denemelerinden eksiksiz ilk bahseden İ. N. Berezin olmuştur Berezin’den sonra oluşturulan bazı tasnif denemelerinde “Kazak” ismi hakkında bilgi verilmemiş, bazı tasnif denemelerinde ise “Kazak” ismi ayrı bir unsur olarak ele alınmadan bahsedilmiştir (Arat, 1987, 71, 82-84). Klaproth’un tasnif denemesinde Türk lehçeleri hiçbir bölüme veya başlığa ayrılmadan olduğu gibi verilmekte, Kazak ismi ise “Kazaḡ” olarak ses bilgisel farkla geçmektedir (Arat, 1987, 76-77). Aristov, tasnif denemesinde “Kazaklar”ı Garp Grubuna dâhil etmiştir (Arat, 1987, 101-102). Samoyloviç, tasnif denemesinde “Kazak” ismi “Tav-“ grubunun “bugünkülerden” bölümünde 16. lehçe olan “Kazak” şeklinde yer almaktadır (Arat, 1987, 107-111). Arat, Almanca olarak yazdığı makalede seslik ölçütlere göre “tav-“ grubunu Kıpçak etnik adı ve coğrafi ölçütlere göre “şimal (kuzey)”, “kuzeybatı” yön adı ile göstermiştir. Tanifte özel olarak yer almayan Kazak Türkçesinin bu grup içerisinde yer aldığı düşünülebilir (Arat, 1987, 150-153). Talat Tekin’in tasnif denemesinde Kazak Türkçesi, “tawlı grubu”nda Kazakça (Karakalpakça ile birlikte) şeklinde yer almaktadır (Tekin, 1990, 162-163).

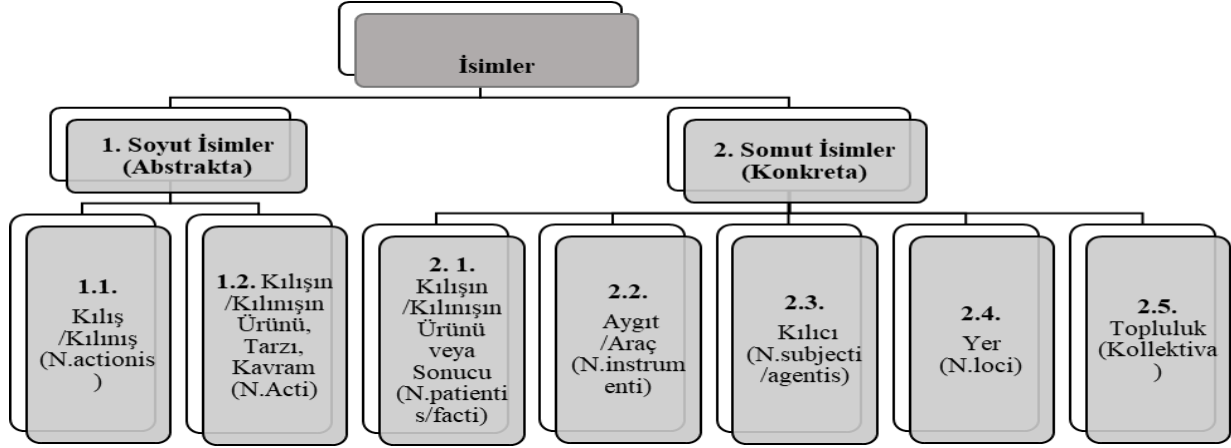
Claus Schönig tasnifinde Kazak Türkçesi, “yaygın Türkçe” bölümündeki “merkezi Türkçe” alt grubunun “Kıpçakça” bölümünde yer alır (Schönig, 2013, 257). Son tasnif denemesi olan Lars Johanson’un denemesinde Kazak Türkçesi, Kuzey-batı kolunun “Güney Kıpçak grubu” alt grubu içerisinde yer almaktadır (Akar, 2012, 51).

Bütün dil bilimcilerinin tasnif denemelerinden çıkardığımız sonuca göre Kazak Türkçesinin coğrafi yön tasnifine göre Kuzeybatı Türk lehçeleri içerisinde, coğrafi ve kavmi isimlere göre Kıpçak lehçe grubuna dâhil edilmesi herkes tarafından kabul edilen bir görüş olmuştur.

3. Eylemden Türemiş İsimlerin Semantik Tasnifi Üzerine Çalışmalar

Türkiye Türkçesi literatüründe eylemden türemiş isimlerin semantik tasnifi üzerine yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bir ekle türetilmiş sözcüklerin semantik olarak tasnif edilmelerinde semantik boyutun kabaca ve verilen semantik niteliklerin çok dağınık olduğu gözlenmiştir (Salan, 2021, 933). Eylemden türemiş isimlerin semantik tasnifi için Türkiye literatüründe yapılmış ilk ve en kapsamlı çalışma Güler Mungan’ın *Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi* eseridir. Mungan, eylemden türemiş Türkçe isimleri semantik açıdan önce alışlageldik şekilde somut isimler ve soyut isimler olarak iki temel gruba ayırmıştır. Eylemden türetilmiş soyut isimler kendi aralarında tekrar ikiye ayrılırlar: kılış veya kılınış isimleri ve kılışın veya kılınışın ürününün isimleridir. Soyut sözcüklerin ilk kategorisi olan kılış veya kılınış isimleri, türemiş sözcüklerden ziyade adeylem ekiyle geçici olarak oluşturulan eylemimsileri içine alır Eylemden türetilmiş somut isimlerin semantik çeşitliliği soyut isimlere göre daha fazladır. Somut isimler kendi aralarında beşe ayrılırlar: kılışın veya kılınışın somut ürününün isimleri, aygıt veya araç isimleri, kılıcı isimleri, yer isimleri ve topluluk isimleridir. Mungan’ın oluşturduğu semantik sınıflandırmanın şeması aşağıda verilmiştir (Mungan, 2002, 50; Salan, 2021, 937):

Tablo 1. Mungan'ın (2002: 50) Türkiye Türkçesinde eylemden türemiş isimler için uyguladığı semantik tasnif.

Güler Mungan'ın *Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi* adlı çalışması Musa Salan tarafından *Tarihî Türk Yazı Dillerinde -mA Yapım Ekinin Semantik Gelişimi Üzerine* çalışmasında geliştirilerek yeni bir tasnif modeli ortaya koymuş ve bu tasnif de sadece {-mA} eylemden isim yapım eki çerçevesinde, tarihî Türk yazı dilleri ve Kırgız Türkçesinde uygulanmıştır.

Türkiye Türkçesi literatüründe Hülya Arslan tarafından hazırlanmış olan *Tarihî Gelişimiyle Kazak Türkçesi Yapı ve Görev Bakımından İsimler* adlı yüksek lisans tezinin III. Bölümünde 'Kazak Türkçesinde İsimler' bahsi incelenmiştir. Bu bölümde isimler 'varlıkların oluşlarına göre isimler', 'varlıklara verilmişlerine göre isimler', 'yapılarına göre isimler', 'yabancı dillerden geçen isimler', 'zamirler', 'sıfatlar', 'zarflar', 'edatlar', 'diğer isimler', 'iki veya ikiden fazla ismin yan yana gelerek bir kavramı ifade etmesi' 10 alt başlığa ayrılmıştır. 'Yapılarına göre isimler' alt başlığında bizim de çalışma konumuz olan eylemden türemiş isimler eklere göre sınıflandırılmış; fakat eylemden türemiş isimler ayrı bir semantik sınıflandırmaya tabii tutulmamıştır. Sadece eylemden isim yapım eki ve o ekle oluşturulan isimler yer almaktadır (Arslan, 1997).

Mungan (2002) ve Salan (2021)'in çalışmaları dışında Balakayev vd.'nin Kazak Türkçesindeki yapım eklerini alırken kullandıkları semantik kategoriler bu konuda başvurulabilecek çalışmalara örnek gösterilebilir. Yazarlar, Kazak Türkçesindeki {-mA/-bA/-pA} eki için "eylemin maddi sonucu", "eylemin sonucunun soyut adı" ve "eylemin belirli bir amaç ve aracına yönelik nesnenin adı" semantik başlıklarını belirlemişlerdir (Balakayev vd., 1962, 145; Salan, 2021, 938).

4. Bir yapım eki olarak {-mA}

{-mA} yapım eki eylemden isimler türeten ekler arasında yer almaktadır. Bu ekin bir ad-eylem eki olduğu, {-mAk} kılış eylemindeki /-k/ son esinin iki sesli arasında zamanla eriyip kaybolması ile oluştuğu görüşleri vardır. Her eyleme gelebilen oldukça işlek bir ektir. {-mA} eki, eylemin gösterdiği oluş, kılış ve durumları belirten isimler yapar. Her türlü olumlu ve olumsuz eylem kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, aynı zamanda çatı ekleri almış eylemlere de getirilebilir: *acıtma, akıtma, bakmama, çekinme, tutturma* vb.. Daha çok isim-fiil olarak kullanılan {-mA} eki, sıfat yapması dışında Yeni Türkçede kılış adları yapması ile ön plana çıkmıştır (Banguoğlu, 2015, 264; Korkmaz, 2017, 159). İşleklik sahası oldukça geniş olan {-mA} ve {-mAk} eklerinin arasındaki fark, {-mA} ekinin hareket anlatan eylemlere eklenmemesi ve daha kuvvetli isim yapmasıdır. Ergin, aynı zamanda bu ekten sonra hiçbir eylemden eylem ekinin getirilemeyeceğini, sadece eylemden isim yapım eki ile çekim eklerinin getirilebileceğini söylemiştir (Ergin, 2013, 200-202). Bu ekle türetilen sözcüklerin sıfat işlevi de vardır ve bu işlevdeki sözcükler edilgen anlamı taşımaktadırlar (Salan, 2021, 935).

Bu ekin tarihî gelişimine baktığımızda Mehmet Akalın tarafından tercümesi yapılan, A. Von Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında söz konusu ek, {-ma, -mä} olarak geçmektedir. Ekin çok seyrek görüldüğünden ve daha çok sıfat olarak karşımıza çıktığından bahsedilmektedir. Bu eke örnek olarak *yälmä* "binici, süvari" (*yäl*- "binmek") kelimesi verilmiştir (Akalın, 2007, 53). Orhon Türkçesinde bu ek, aynı Eski Türkçede olduğu gibi {-mA} şeklinde bulunur. Bu dönem Türkçesinde de *yälmä* "keşif müfrezesi" (< *yäl*- "(at) dörtünala gitmek") örneği verilmiştir (Tekin, 2016, 89). Karahanlı Türkçesi için Hacıeminoğlu, {-mak, -mek} mastar ekinin son sesinin düşmesi ile oluşmuş {-ma,-me}nin az kullanılan bir ek olduğunu, eylemlerin ismini yaptığını ve sıfat-fiil olarak da kullanılabildiğini söylemiştir. Söz konusu ek için *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten aldığı *adma* < *ad-ma* "saliverilen, başıboş" *tügme* < *tüg-me* "düğme" gibi örneklere çalışmasında yer vermiştir (Hacıeminoğlu, 2013, 25). Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesinde {-ma, -me} eki için genellikle somut anlamlı isimler türettiğini, az da olsa {-mağ, -mek} eki ile yapılan soyut anlamlı isimler türetmede de kullanıldığını ve sonradan söz konusu ek mastar eki sayılsa da Kıpçakça gramerlerde mastar bahsinde geçmediğini söylemiştir. Bu ekin örneği olarak *ķavurma* "kızarmış et", *itme* "temrin yapma", *süzme* "süzme yoğurt; süzgeç" gibi örneklere çalışmasında yer vermiştir (Karamanlıoğlu, 1994, 42). Argunşah'a göre Çağatay Türkçesinde eylemlerin hareket isimlerini yapan ek olarak geçmektedir: *al-ma* "alma işi", *tik-me* "dikme işi", *bar-ma* "varma işi" (Argunşah, 2014, 110). Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu ekin kullanımı yine {-mA} şeklindedir ve Gülsevin ve Boz, bu ekin aslında bir mastar eki

olduğunu ve kalıcı isimler yaptığını söyleyip şu örnekler verilmiştir: *ısıtma, yime* (Boz - Gülsevin, 2013, 108).

Bütün bu tarihi gelişimlere bakıldığında {-mA} yapım ekinin aslında isim-fiil eki ve {-mAk} ekinin son ses düşmesinden geliştiği çoğunluk tarafından kabul edilen bir görüş olmuştur. Bu ek aynı zamanda eyleme bağlı nesne, hareketin ismi ve isim-fiil görevini de üstlenmektedir.

4.1. Kazak Türkçesinde {-BA, -mA} Yapım Eki

“Türkçede bir eylem köküne art arda ekler getirilerek aynı kökten birbirinden çok farklı anlamlarda yeni kelimeler türetilbilir” (Mungan, 2002, 13). Yapım ekleri Kazak Türkçesinde *jurnaқ* kelimesi ile karşılık bulmaktadır (Erişik, 2021, 112). Türkçede olduğu gibi Kazak Türkçesinde de yapım ekleri dört başlık altında toplanmıştır. Bunlar isimden isim türeten ekler, isimden eylem türeten ekler, eylemden isim türeten ekler ve eylemden eylem türeten eklerdir (Biray vd., 2018, 61-77; Koç - Doğan, 2022, 238).

Eylemden isim türeten eklerden biri olan {-mA} yapım eki, eylemin gösterdiği oluş, kılış ve durumları belirten isimler yapar (Korkmaz, 2017, 159). Oğuz lehçeleri ve özellikle Türkiye Türkçesinde oldukça işlek bir ek olan {-ma, -me} ekinin karşılığı olmakla birlikte, kullanım alanı Kazak Türkçesinde daha dar olan bir ektir. Kavramları adlandırmada da kullanımına başvuru alan eke, Çağdaş Kazakçada terim yaparken sık sık başvurulur (Koç - Doğan, 2022, 247; Baimukhambetova, 2019, 145). Bu ek eylemlerden hem isim hem de zarf yapmada işlek olduğu kadar sıfat yapmada da oldukça işlek bir ektir (Arslan, 1997, 430-431).

Türkiye Türkçesinde {-ma, -me} şeklinde bulunan bu ekin, Kazak Türkçesine has bir ünsüz uyumu göstererek, {-ba, -be, -pa, -pe} varyantları da ortaya çıkmıştır (Öner, 1998, 95). Biray, vd.'e göre ünlülerden ve /r, w, y/ ünsüzlerinden sonra {-ma, -me}; /l, m, n, ŋ, z, j/ sedalı ünsüzlerinden sonra {-ba, -be}; sedasız ünsüzlerden sonra {-pa, -pe} ekleri getirilir. Fakat bu bilgiye kesinlikle doğru diyememekteyiz. Biray vd., /l/ ünsüzünden sonra bu ekin {-ba, -be} şeklinin getirildiğini söylemektedir (Biray vd., 2018, 71). Koç, Bayniyazov ve Başkapan'ın hazırladığı *Kazak Türkçesi Sözlüğü*'den alınıp çalışmada kullanılan {-ma, -me (-ba, -be, -pa, -pe)} ekleri ile türetilmiş isimlere bakıldığında /l/ ünsüzünden sonra {-ma, -me} eklerinin getirildiği görülmektedir: *bölme* 'oda' (Koç vd., 2019, 95), *talma* 'sara, tutarak' (Koç vd., 2019, 545), *şalma* 'sarık; atkı, şal; kement; bir tür örgü, dokuma' (Koç vd., 2019, 659). Arslan, Baimukhambetova, Doğan ve Koç, Öner, Tamir'in çalışmalarında yer alan ortak bir fikir olarak, ünlü ve /l, r, v, y/ ünsüzlerinden sonra {-ma, -me}; /m, n, ŋ, z/ tonlu ünsüzlerden sonra {-ba, -be}; /k, p, t, s, ş/ tonsuz ünsüzlerden sonra {-pa, -pe} ekinin getirildiği söylenebilir (Arslan, 1997; Baimukhambetova, 2019; Koç - Doğan, 2022; Öner, 2013; Tamir, 2012).

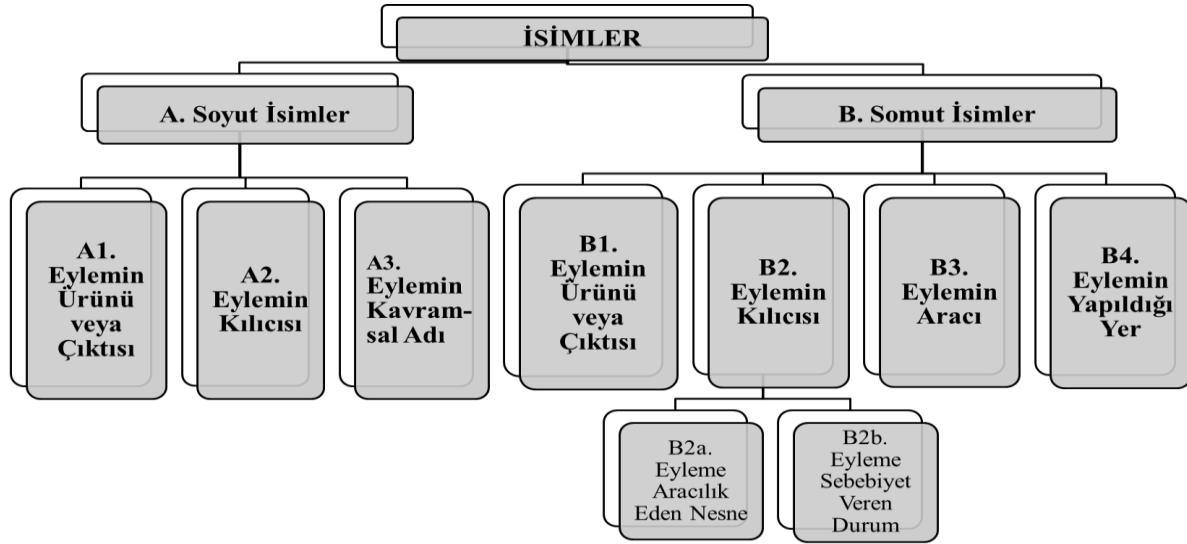

Arslan'a göre, {-ma, -me} ekinin yer ismi, iş ve hareket ismi, makam, mevki ve iş erbabının ismi, yiyecek ismi fonksiyonları vardır. {-ma, -me} ekiyle geçişli eylemlerden silah-alet, eşya-malzeme, suç-kabahat adlarını bildiren isimler yapılır. Geçişsiz, geçişli eylemlerin hepsinde somut gibi görünen ama aslında iç anlamı soyut olan kavramların isimlerini yapma fonksiyonları vardır (Arslan, 1997, 430-431).

Biray vd.'ne göre, {-ma, -me} eki eşya ve nesne isimleri, yer isimleri, iş isimleri, vasıf isimleri, yiyecek isimleri, organ isimleri, hastalık isimleri yapar (Biray vd., 2018, 71).

Söz konusu sınıflandırmalara baktığımızda çok geniş ve karmaşık sınıflandırmaların yapıldığını görmekteyiz. Bu çalışmanın amacı Kazak Türkçesinde yer alan {-BA, -MA} yapım eki ile türetilmiş isimlerin yapı ve anlam özellikleri göz önünde tutularak gruplandırılması ve bu eklerin türetmede etkili oldukları anlam gruplarının saptanmasıdır. Buradan yola çıkarak eylemden türetilmiş isimlerin semantik tasnifi olarak daha önce yapılmamış ayrıntılı bir semantik tasnif olan Güler Mungan'ın semantik tasnifi ve bu tasnifin Salan tarafından revize edilmesi ile oluşturulmuş semantik tasnif bu çalışmaya yön verecektir (bk. Tablo 2) (Salan, 2021, 938).

Tablo 2. Kazak Türkçesinde {-BA, -MA} ekiyle türetilmiş sözcükler için uygulanacak semantik tasnif.¹

¹ Çalışmamızda bu tasnif esas alınacaktır.

4.2. Kazak Türkçesinde {-BA, -MA} Yapım Eklerinin Semantik Tasnifi

4.2.A. Soyut İsimler

4.2.A1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı:

Bu kategoride -mA eki zenginlik göstermektedir.

ayırma 'bir şeyin benzerlerinden farkı', *anıqtama* 'açıklama, tanım' (< *anıqta*- 'açıklamak'), *awdarma* 'çeviri, tercüme, aktarma' (< *awdar*- 'tercüme etmek'), *bağdarlama* 'program' (< *bağdarla*- 'yönü belirlemek'), *balama* 'alternatif, şık, seçenek' (< *bala*- 'eşit görmek'), *bastama* 'girişim, teşebbüs, inisiyatif', *beyneleme* 'tasvir, betimleme' (< *beynele*- 'şekillendirmek'), *buqpa* 'gizli' (< *buq*- 'gizlenmek'), *bürkeme* 'sır, giz; örtülmüş, sarılmış, kapatılmış' (< *bürke*- 'gizlemek'), *bıqsıma* 'nifak, kötü niyetli söz' (< *bıqsı*- 'kötü niyetli olmak'), *dawrıqpa* 'boş söz, kuru gürültü' (< *dawrıq*- 'bağırıp çağırmak'), *derekte* 'bir işin gidişatı hakkında bilgi' (< *derekte*- 'bir şeyin doğruluğunu ispatlamak'), *eskertpe* 'ikaz, ihtar, tembih, uyarı' (< *eskert*- 'hatırlatmak'), *jalpılama* 'genel, umumi' (< *jalpıla*- 'genelleştirmek'), *jamırama* 'dağınık, karmakarışık' (< *jamıra*- 'her kafadan ses çıkmak'), *kömbe* 'insanın sakladığı sır', *qağıtpa* 'taşlama, şakayla karışık alay etme' (< *qağıt*- 'sözle sataşmak'), *qaytalama* 'tekrarlanan, tekrarlanmış' (< *qaytala*- 'tekrarlamak'), *qayıрма* 'nakarat' (< *qayır*- 'bir şeyin kenarını kıvrırmak'), *qiyıma* 'iki şeyin birbirine kavuştuğu, kesiştiği yer' (< *qiy*- 'kesmek'), *qozba* 'hastalığın nüksetmesi' (< *qoz*- 'kızışmak'), *quwsırma* 'kavuşturulmuş, birleştirilmiş' (< *quwsır*- 'kavuşturmak'), *qurama* 'birleşik, mürekkep; karma' (< *qura*- 'bir şeyleri bir araya getirmek'), *qurastırma* 'derleme, toplama' (< *qurastır*- 'derlemek'), *mağlumdama* 'bilgilendirme', *madaqtama* 'övgü, methiye, kaside' (< *madaqta*- 'övmek'), *mazmundama* 'özet, hülasa' (< *mazmunda*- 'özetlemek'), *mälimdeme* 'açıklama, rapor, bildiri', *minezdeme* 'referans' (< *minezde*- 'betimlemek'), *rastama* 'doğrulama, ispatlama, teyit, tasdik etme' (< *rasta*- 'doğrulamak'), *salıstırma* 'karşılaştırma, mukayese' (< *salıstır*- 'karşılaştırmak'), *saraptama* 'ekspertiz, inceleme, değerlendirme' (< *sarapta*- 'incelemek'), *siypattama* 'tasvir, betimleme' (< *siypatta*- 'tasvir etmek'), *sızba* 'şema' (< *sız*- 'çizmek'), *silteme* 'kaynak gösterme, dipnot' (< *silte*- 'yön göstermek'), *tañdama* 'seçkin, seçilmiş' (< *tañda*- 'seçmek'), *tapsırma* 'bir kimseye verilmiş, yüklenmiş iş, vazife, ödev, görev; talimat' (< *tapsır*- 'bir işi bir kimseye verme'), *tuwma* 'doğal, tabii; hısımlık, akraba', *tüyindeme* 'özet, fezleke' (< *tüyinde*- 'özetlemek'), *tüsindirme* 'izah, açıklama, anlatma' (< *tüsindir*- 'açıklamak'), *habarlama* 'bildiri, tebliğ; duyuru, ilan', *şaqpa* 'iğneli (söz)' (< *şaq*- 'dille rahatsız etmek'), *şoyırılma* 'bel ağrısı, bel fitiği' (< *şoyırıl*- 'bel fitiği olmak'), *şımşıma* 'kırıcı, iğleneyici (söz)' (< *şımşı*- 'iğnelemek').

4.2.A2. Eylemin Kılıcı

böspe 'övünge, farfara, palavracı' (< *bös*- 'övünmek'), *elikpe* 'çok özenen, taklitçi' (< *elik*- 'özenmek'), *elirme* 'dangalak, övünge, farfaracı' (< *elir*- 'delirmek'), *eregispe* 'inatçı, direngen,

anut' (< *eregis-* 'inatlaşmak'), *iyterme* 'sebepl, neden' (< *iyter-* 'karıştırmak'), *kiylikpe* 'her işe karışan, burnunu sokan' (< *kiylik-* 'bir işe müdahale etmek'), *kökime* 'geveze, boşboğaz, yerli yersiz konuşan' (< *köki-* 'boşboğazlık etmek'), *köptirme* 'çok konuşan, geveze' (< *köptir-* 'abartmak'), *köpirme* 'çok konuşan, geveze' (< *köpir-* 'köpürmek; övünmek'), *qañğıma* 'başıboş, işsiz, güçsüz, avare, aylak' (< *qañğı-* 'başıboş dolaşmak'), *qasarma* 'inatçı, direngen' (< *qasar-* 'inat etmek'), *qasarısqa* 'sözünden dönmeyen, inatçı' (< *qasarıs-* 'inat etmek'), *quwma* 'art arda, peşi peşine, birbirini izleyen' (< *quw-* 'kovalamak'), *qubilma* 'istikrarsız, dengesiz, kararsız' (< *qubil-* 'değişken olmak'), *qıdırma* 'gezmeyi çok seven kimse' (< *qıdır-* 'gezmek'), *qızba* 'öfkeli, hiddetli, barut fıçısı gibi', *lepirme* 'övüngen, farfara, palavracı' (< *lepir-* 'çok konuşmak'), *tımpiyıma* 'pek konuşkan olmayan, içine kapanık' (< *tımpiy-* 'konuşmamak'), *şaptıqpa* 'öfkeli, sinirli' (< *şaptıq-* 'azarlamak').

4.2.A3. Eylemin Kavramsal Adı

iyterme 'kışkırtma, tahrik etme' (< *iyter-* 'karıştırmak'), *qağıtpa* 'taşlama, şakayla karışık alay etme' (< *qağıt-* 'sözle sataşmak'), *qurastırma* 'derleme, toplama' (< *qurastır-* 'derlemek'), *minezdeme* 'tavsif etme, niteleme, vasıflandırma' (< *minezde-* 'betimlemek'), *rastama* 'doğrulama, ispatlama, teyit, tasdik etme' (< *rasta-* 'doğrulamak'), *salıstırma* 'karşılaştırma, mukayese' (< *salıstır-* 'karşılaştırmak'), *saraptama* 'ekspertiz, inceleme, değerlendirme' (< *sarapta-* 'incelemek'), *sıltıma* 'hafif topallama, aksama' (< *sıltı-* 'aksamak').

4.2.B. Somut İsimler

4.2.B1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı:

Bu kategoride -mA eki zenginlik arz eder:

ayğaaqtama 'delil' (< *ayğaaqta-* 'ispatlamak'), *anıqtama* 'bir işin durumunu açıklayan belge' (< *anıqta-* 'açıklamak'), *awdarıma* 'çeviri, tercüme, aktarma' (< *awdar-* 'tercüme etmek'), *bağdarlama* 'program' (< *bağdarla-* 'yönü belirlemek'), *balqıma* 'eriyerek sıvıya dönüşen metal, erimiş metal' (< *balqı-* 'erimek'), *balqıtpa* 'alaşım, halita' (< *balqıt-* 'eritmek'), *baspa* 'yayın, baskı', *bastırma* 'çıtçıt, elbiselerde düğme yerine kullanılan nesne', *bayandama* 'bildiri, tebliğ, rapor' (< *bayanda-* 'bildirmek'), *boyama* 'boyalı, boyanmış', *bölme* 'oda', *börtpe* 'sivilce' (< *bört-* 'kabarmak'), *buwma* 'tomar, paket, deste' (< *buw-* 'paket yapmak'), *buqpa* 'gizli' (< *buq-* 'gizlenmek'), *burıstama* 'derkenar, gelen evrağın köşesine konan not' (< *burısta-* 'köşe yapmak'), *bürkeme* 'sır, giz; örtülmüş, sarılmış, kapatılmış' (< *bürke-* 'gizlemek'), *bürme* 'bir tür dikiş, büzerek dikme' (< *bür-* 'büzmek'), *däleldeme* 'belge, kanıt' (< *dälelde-* 'ispat etmek'), *ezbe* 'püre', *ekpe* 'aşılama' (< *ek-* 'ekmek; bir düşünceyi aşılama'), *eritpe* 'eritilmiş', *espe* 'hoş esen, hafif (rüzgâr); kuru, avuçta tutulamayan, akıcı (kum)', *jazba* 'yazı, kayıt', *jaldama* 'kiralık (kiralanan şey)' (< *jalda-* 'kiralamak'), *jamırama* 'dağınık, karmakarışık' (< *jamıra-* 'her kafadan ses

çıkma'), *jarma* 'yarma, ezme (gıda maddesi)', *josparlama* 'görev dağılımı, iş bölümü' (< *josparla-* 'planlamak'), *julma* 'koyun derisinden yolunarak alınan yün; yırtık pırtık, pejmürde', *jükteme* 'görev, ödev; ders yükü', *jiljıtpa* 'seyyar, portatif' (< *jiljit-* 'yerinden oynatmak'), *jırma* 'yırtmaç', *kerme* 'bir şey asmak için gerilen ip', *kertpe* 'kertik, dilimlenmiş, kesilmiş olma', *kespe* 'erişte', *kömbe* 'define, gömü', *köşirme* 'kopya, nüsha' (< *köşir-* 'göç ettirmek; kopya etmek'), *küzeme* 'kırılma, kırılmış (yün)' (< *küze-* 'kırılmak'), *qazba* 'kazı (arkeolojik)', *qaynatpa* 'kaynatılıp yapılan, kaynatılmış; reçel; bir şeyin kaynatıldıktan sonraki tortusu, çökeltisi', *qayıрма* 'kıvrılmış olan kısım, parça' (< *qayır-* 'bir şeyin kenarını kıvrılmak'), *qattama* 'bir çeşit çörek', *qiyma* 'iki şeyin birbirine kavuştuğu, kesiştiği yer' (< *qiy-* 'kesmek'), *qoyma* 'hazine, define, gömü', *qondırma* 'binanın yükseltilmiş kısmı; üst yapı' *qoñqayma* 'kalkık, ucu yukarı doğru olan' (< *qoñqay-* 'dikkat çekici görünmek'), *qorşama* 'etrafı çevrilmiş, sarılmış yer' (< *qorşa-* 'etrafını çevirmek'), *qospa* 'darı tanesine yağ ve şeker katılarak yapılan Kazak millî yemeği; karışım; bir şeyin içerisine katılan şey, katkı; iki şeyin birbirine bağlandığı veya eklendiği yer' (< *qos-* 'birleştirmek, katmak'), *quwsırma* 'kavuşturulmuş, birleştirilmiş' (< *quwsır-* 'kavuşturmak'), *quyma* 'dökülmüş, kalıba konulmuş', *qurama* 'birleşik, mürekkep; karma' (< *qura-* 'bir şeyleri bir araya getirmek'), *qurastırma* 'derleme, toplama' (< *qurastır-* 'derlemek'), *qınama* 'beli büzülü, büzgülü' (< *qına-* 'belini sıkmak'), *qırıqpa* 'kırılmış, kesilmiş', *qıstırma* 'bir şeyin arasına sıkıştırılan (nesne)', *qışıma* 'kaşını', *mazmundama* 'özet, hülâsa; bildiri, resmî tebliğ' (< *mazmunda-* 'özetlemek'), *mâlimdeme* 'açıklama, rapor, bildiri' (< *mâlimde-* 'açıklamak'), *mindette* 'taahhütname' (< *mindette-* 'mecbur tutmak'), *minezdeme* 'referans' (< *minezde-* 'betimlemek'), *negizdeme* 'geçerli delil, kanıt' (< *negizde-* 'gerekçelendirmek'), *oyma* 'oyuk, oyulmuş, oyma (nesne)', *sawaldama* 'anket, sormaca' (< *sawalda-* 'soru sormak'), *suwırma* 'çekmece' (< *suwır-* 'çekmek'), *suqpa* 'sürgü, mandal' (< *suq-* 'sokmak'), *süzbe* 'süzme yoğurt', *sürme* 'sürme (kozmetik)', *sızba* 'şema' (< *sız-* 'çizmek'), *sırma* 'kapitonedan dikilmiş dış giyim (palto vs.)' (< ET* *sırı-* 'dikiş dikmek' (URL-1, (2023)), *tartpa* 'eğeri karnından dolanarak atın sırtına bağlayan kayış, kolan; masa, dolap gibi şeylerin dışarıya çekilen gözü, çekme, çekmece.', *toqıma* 'dokuma, örme', *toptama* 'konu ve muhteva bakımından benzer eserlerin toplamı, derleme', *tökpe* 'dökülmüş, yayılmış', *tunba* 'çökelti, tortu' (< *tun-* 'durulaşmak'), *tundırma* 'tortu, çökelti, rüşup' (< *tun-* 'durulaşmak'), *türme* 'katlanabilir, açılabilir (şey)', *tüsindirme* 'izah, açıklama, anlatma' (< *tüsindir-* 'açıklamak'), *tizbe* 'liste; sıra, katar', *tizimdeme* 'liste, dizin', *tirkeme* 'kasa, damper, römork' (< *tirke-* 'eklemek'), *üyme* 'yığın, küme' (< *üy-* 'yığmak'), *üyirme* 'dernek, kulüp' (< *üyir-* 'bir araya toplamak'), *ürleme* 'nefesli, üfleme; içine hava doldurulmuş, şişirilmiş' (< *ürle-* 'üfleme'), *üsteme* 'ilave, ek', *habarlama* 'bildiri, tebliğ; duyuru, ilan', *hattama* 'protokol' (< *hatta-* 'kaydetmek'), *şalma* 'bir tür örgü, dokuma' (< *şal-* 'sarmak'), *şanşılma* 'dimdik, çok dik (saplanmış nesne)' (< *şanşıl-*

'saplanmak'), *şığarma* 'edebî eser; edebiyat dersinde öğrencilerin yazdığı kompozisyon', *ısıрма* 'sürgü, tapan' (< *ısır*- 'itmek').

4.2.B2. Eylemin Kılıcısı

aqpa 'akıcı, akışkan (su, kum); ani hareket edebilen ve çok hızlı koşabilen (at); söz ustası, hatip', *basqarma* 'yönetim, idare' (< *basqar*- 'idare etmek'), *espe* 'hoş esen, hafif (rüzgâr); kuru, avuçta tutulamayan, akıcı (kum)', *jımqırma* 'hırsız' (< *jımqır*- 'çalmak'), *kömkerme* 'eve su girmemesi için etrafına dökülen kum veya toprak' (< *kömker*- 'kuşatmak'), *kirme* 'göçmen, muhacir', *qulpılma* 'yanardöner' (< *qulpır*- 'renklenmek'), *mañırma* 'küçükbaş hayvanlar' (< *mañıra*- 'melemek (koyun, keçi)'), *tutıqpa* 'kekeme, kekeç' (< *tutıq*- 'kekelemek'), *uytqıma* 'şiddetle, çok hızlı esen (rüzgâr)' (< *uytqı*- 'sert esmek (rüzgâr)'), *uşpa* 'hızlı koşan, yürük; hoppa, uçarı, delişmen; ince, hafif (kar, bulut, toz vs.)', *üdeme* 'hızlı, hızlanan' (< *üde*- 'hızlanmak'), *ürme* 'esip duran (rüzgâr)' (< *ür*- 'üfleme').

4.2.B2a. Eyleme Aracılık Eden Nesne

baylama 'başörtü, eşarp, yemeni', *bastırma* 'çıtçıt, elbiselerde düğme yerine kullanılan nesne', *joldama* 'sevk kâğıdı; izin kâğıdı' (< *jolda*- 'göndermek'), *jutpa* 'bir tür olta', *kirispe* 'giriş (kitap vb.nde)', *qızdırma* 'sohbeti koyulaştıran söz, laf', *qıstırma* 'bir şeyin arasına sıkıştırılan (nesne)', *orama* 'paket, ambalaj kâğıdı' (< *ora*- 'sarmak'), *suqpa* 'sürgü, mandal' (< *suq*- 'sokmak'), *tartpa* 'eğeri karnından dolanarak atın sırtına bağlayan kayış, kolan; masa, dolap gibi şeylerin dışarıya çekilen gözü, çekme, çekmece; bataklık, sazlık', *şalma* 'sarık; atkı, şal; kement' (< *şal*- 'sarmak'), *ısıрма* 'sürgü, tapan' (< *ısır*- 'itmek').

4.2.B2b. Eyleme Sebebiyet Veren Durum

demikpe 'astım' (< *demik*- 'nefes nefese kalmak'), *entikpe* 'astım' (< *entik*- 'nefes nefese kalmak'), *qızba* 'öfkeli, hiddetli, barut fıçısı gibi; sıtma', *qıspa* 'kalp hastalığı', *qımqırma* 'çalma hastalığı, kleptomani' (< *qımqır*- 'çalmak'), *talma* 'vakitli vakitsiz insanı yakalayan bayılma hastalığı, sara, tutarak' (< *tal*- 'bayılmak'), *tunşıqpa* 'astım, nefes darlığı' (< *tunşık*- 'nefes alamamak'), *ustama* 'nöbet (sara hastalığı)' (< *usta*- 'tutmak'), *şımşıma* 'sert, kuru, şiddetli (ayaz)' (< *şımşı*- 'iğnelemek').

4.2.B3. Eylemin Aracı

bileme 'eğe, bileği taşı', *qapsırma* 'çift kanatlı kapı, çatal kapı; kadınların giysilerinin iki yanını birleştiren gümüş süslemeli bir tür düğme' (< *qapsır*- 'kapatmak, kavuşturmak'), *qaptama* 'kılıf, kap; kaban, kürk', *tüyme* 'düğme', *tırma* 'tırmık', *şappa* 'çakı' (< *şap*- 'keskin bir aletle kesmek').

4.2.B4. Eylemin Yapıldığı Yer

aynalma ‘dönemeç’ (< *aynal-* ‘dönmek’), *anıqtama* ‘danışma bürosu’ (< *anıqta-* ‘açıklamak’), *ayaldama* ‘durak’ (< *ayalda-* ‘durmak’), *baspa* ‘matbaa’, *buqpa* ‘pusu; gizleme yeri’ (< *buq-* ‘gizlenmek’), *burma* ‘dönemeç, viraj’ (< *bur-* ‘döndürmek’), *keşpe* ‘suyun geçmeye müsait yeri, su geçidi, sığ yer’, *kömbe* ‘kiler, ambar’, *körme* ‘sergi, fuar’, *qoyma* ‘ambar, depo; stok yapılan yer’, *qulama* ‘dik yamaç, yar, uçurum; şelale, çağlayan’ (< *qula-* ‘yukarıdan aşağı düşmek’), *sarqırama* ‘şelale, çağlayan’ (< *sarqıra-* ‘şelaleden akmak (su)’), *sıqsıyma* ‘az ışık veren, ışığı az sönük’ (< *sıqsıy-* ‘sönük duruma gelmek (ışık)’), *tartpa* ‘eğeri karnından dolanarak atın sırtına bağlayan kayış, kolan; masa, dolap gibi şeylerin dışarıya çekilen gözü, çekme, çekmece; bataklık, sazlık’ (< *tart-* ‘çekmek’), *toqıma* ‘kumaş dokuma işiyle uğraşan işletme, iş yeri’, *tüyispe* ‘kesişme noktası, kavşak’ (< *tüyis-* ‘kesişmek’), *tüneme* ‘geceleme yeri, gece konaklanan yer’.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Kazak Türkçesinde {-mA} yapım ekinin kendine has ünsüz uyumuna girerek {-ba, -be, -pa, -pe} varyantları ortaya çıkmıştır. Semantik tasnifte yer alan tüm örnekler K. Koç, A. Bayniyazov ve V. Başkapan tarafından hazırlanan *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi, Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, (2019)’nden taranarak derlenmiştir. Kazak Türkçesinde {-mA} eylemden isim yapım ekinin semantik kategorileri oldukça geniştir.

Semantik tasnifi oluştururken eylemden türeyenle eylemi bağdaştıramadığımız, bir kategoriye sokamadığımız türemiş isimler sınıflandırmaya dâhil edilmemiştir. Tarama sonucunda 175 eylemden türemiş isim sözcüğüne rastlanmıştır. Bu isimlerden bazıları aynı anda farklı anlam kategorileri içerisinde yer almaktadır. Semantik tasnifte eylemden türetilmiş isimler ilk olarak soyut ve somut olarak ikiye ayrılmıştır. 175 isimden 71 âdeti soyut anlam, 146 âdeti ise somut anlam içermektedir.

Tasnifte bulunan ‘eylemin ürünü veya çıktısı’ ile ‘eylemin kılıcı’ kategorileri hem soyut hem de somut isimler bahsinde geçmektedir. Soyut veya somut isimlere dâhil edilmesinin bazı sebepleri vardır. Bu sebeplere aşağıda değinilecektir.

Soyut sözcüklerin ilk kategorisi ‘eylemin soyut ürünü veya çıktısı’dır. Bu kategoride 44 isim yer almaktadır. Bu sözcüklerin eylem tabanları geçişli veya geçişsiz olabilmekte ve adfiil ekiyle geçici olarak oluşturulan eylemimsileri içermektedir. İkinci kategori ‘eylemin kılıcı’dır. Bu kategoriye 19 isim dâhil edilmiştir. Bu isimler beş duyu organıyla algılanamayan isimlerdir. Son kategori ise ‘eylemin kavramsal adı’dır. Burada ise 8 isim yer almaktadır. Genellikle bilimsel ve teknik terimleri içeren isimler bu kategoriye dâhil edilmiştir. Bu bölüme alınan sözcükler adfiil eki almış eylemimsilere çok yakındır fakat bir öbek yönetimi yoktur.

Eylemden türetilmiş somut isimlerin semantik çeşitliliği soyut isimlere göre daha fazladır. Somutlar bölümünün ilk kategorisi ‘eylemin somut ürünü veya çıktısı’dır. Bu kategoride 89 ismin yer alması, {-mA} ekinin en fazla bu anlam grubu içerisinde isim türetmede etkin rol oynadığını gösterir. Buradaki sözcüklerin eylem tabanları geçişli veya geçişsiz olabilmektedir. Somut isimlerin ikinci kategorisi olan ‘eylemin kılıcı’nda 13 isim yer almaktadır. Soyut isimler içerisinde geçen ‘eylemin kılıcı’ndan ayrılma nedeni beş duyu organıyla algılanabilmesidir. Bu kategorinin alt başlıklarından biri ‘eyleme aracılık eden nesne’dir. 12 ismin yer aldığı grupta eylemde kullanılan nesnelere çoğunlukla öbekleşme eğiliminde olduğu ve tamlama oluşturduğu görülmüştür. Alt başlıklardan bir diğeri olan ‘eyleme aracılık eden nesne’de 9 isim yer almaktadır. Bu kategoride genellikle hastalık adları bulunmaktadır.

Üçüncü kategori olan ‘eylemin aracı’nda 6 isim yer almaktadır. Bu kategoride diğer kategorilerden daha az isim bulunmaktadır. Somut isimlerin son kategorisi olan ‘eylemin yağıldığı yer’inde ise 17 isim yer almaktadır.

Bu verilerden hareketle {-mA} eylemden isim yapımında semantik açıdan en çok ‘somut isimler’ ve onun alt kategorisi olan ‘eylemin somut ürünü veya çıktısı’nda etkili olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu ekin en az etkili olduğu anlam grubu ‘somut isimler’den ‘eylemin aracı’dır.

Kazak Türkçesinde kelime türetiminde kullanılan eylemden isim yapım ekleri geniş bir yelpazeye sahiptir. {-BA, -mA} eylemden isim yapım ekiyle türemiş sözcüklerin sayısının fazla olması da bu ekin işlevselliğini göstermektedir. Bu ek ile türetilen isimler, semantik tasnifte somut isimler açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Kazak Türkçesinde {-BA, -mA} ekiyle türemiş isimleri semantik yönden tasnif etmek, yapılacak diğer çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

Tablo 3. Kazak Türkçesinde {-BA, -mA} ekiyle türemiş sözcüklerin semantik tasnifi

Kazak Türkçesinde {-BA, -mA} Ekiyle Türemiş İsimlerin Sayıları									
İsimler	Soyut İsimler			Somut İsimler					
	Eylemin Soyut Ürünü Veya Çıktısı	Eylemin Kılıcı	Eylemin Kavramsal Adı	Eylemin Somut Ürünü Veya Çıktısı	Eylemin Kılıcı	Eyleme Aracılık Eden Nesne	Eyleme Sebebiyet Veren Durum	Eylemin Aracı	Eylemin Yapıldığı Yer
İsimlerin Sayıları	44	19	8	89	13	12	9	6	17

Kaynaklar

- Akar, Ali. *Türk Dili Tarihi- Dönem-Eser-Bibliyografya*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Makaleler (Cilt I)*. haz. Osman Fikri Sertkaya. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1987.
- Argunşah, Mustafa. *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Arslan, Hülya. *Tarihî Gelişimiyle Kazak Türkçesinde Yapı ve Görev Bakımından İsimler*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Avcu, Seyit Ali - Zholdasbekova, Akbota. "Kazakistan" Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri. 119-197. Ankara: Basım Yayıncılık, 2018.
- Baimukhambetova, Elmira. *Kazakçanın Tarihî-Karşılaştırmalı Dil Bilgisi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Balakayev, Mevlen vd. *Sovremennyy Kazahskiy Yazık (Fonetika i Morfologiya)*. Alma-Ata: Akademii Nauk KazSSR, 1962.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Boz, Erdoğan - Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2013.
- Bozkurt, Fuat. *Türklerin Dili*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2012.
- Buran, Ahmet - Alkaya, Ercan. *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-III- Kuzeybatı/Kıpçak Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2013.
- Erişik, Mert. *Dükenbay Dosjan'ın Hikâyeleri Üzerine Kazak Türkçesi Dil İncelemesi*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gabain, Annemarie Von. *Eski Türkçenin Grameri*. çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Karaca, Oktay Selim. *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2011.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Koç, Kenan vd. *Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Koç, Kenan - Doğan, Oğuz. *Kazak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Sanat Yayıncılık, 2022.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Mungan, Güler. *Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönünden İncelenmesi*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2002.

Biray, Nergis. vd. *Çağdaş Kazak Türkçesi-Ses-Şekil-Cümle Bilgisi-Metinler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın, 2018.

Öner, Mustafa. *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Özdemir, Cemal. “Kazak Türkleri'nin ve Kazak Dilinin Tarihi Gelişimi”. *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences* 13/4 (2018), 1124-1138.

Salan, Musa. “Tarihî Türk Yazı Dillerinde -mA Yapım Ekinin Semantik Gelişimi Üzerine”, 9. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*. ed. Feryal Korkmaz. 933-952. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2021.

Schönig, Claus. “Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tanifi ve Tarihsel Yönleri”. çev. İsa Sarı. *Dil Araştırmaları* 12/12 (2013), 221-257.

Şimşek, Pınar. “Ana Dili Kazak Türkçesi Olan Öğrencilerin Türkçe Öğrenim Sürecinde Yazma Becerileri Sorunları”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 12/1 (2023), 239-252.

Tamir, Ferhat. “Kazak Türkçesi”. ed. Ahmet Bican Ercilasun. *Türk Lehçeleri Grameri*. 429-480. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.

Tekin, Talat. “Türk Dil Ve Dialectlerinin Yeni Bir Tasnifi”. *Erdem* 5/13 (1990), 129-140.

Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Yılmaz, Mehmet. *Çağdaş Türk Dünyası Tarihi -Ders Notları-*. Konya: Palet Yayınları, 2019.

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/s%C4%B1r%C4%B1k>,

Erişim Tarihi:

11.08.2023.

EK: Kazak Türkçesi için kullanılan sözlük birimlerin ayrıntılı dizini		
Sözlük Birimi ve Kaynak	Anlamı	Semantik Kategori
айғақтама 'ayğaqtama' (KTS, 23)	Delil.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
айналма 'aynalma' (KTS, 25)	Dönemeç.	Eylemin Yapıldığı Yer
айырма 'ayıрма' (KTS, 28)	Bir şeyin benzerlerinden farkı.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
ақпа 'aqpa' (KTS, 30)	1. Akıcı, akışkan (su, kum). 2. Ani hareket edebilen ve çok hızlı koşabilen (at). 3. Söz ustası, hatip.	Eylemin (Somut) Kılıcsı
анықтама 'anıqtama' (KTS, 42)	1. Açıklama, tanım. 2. Bir işin durumunu açıklayan belge. 3. Danışma bürosu.	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı. 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı. 3. Eylemin Yapıldığı Yer.
аударма	Çeviri, tercüme, aktarma.	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı

'awdarma' (KTS, 54)		2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
аялдама 'ayaldama' (KTS, 58)	Durak.	Eylemin Yapıldığı Yer
бағдарлама 'bağdarlama' (KTS, 69)	Program.	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
байлама 'baylama' (KTS, 71)	Başörtü, eşarp, yemeni.	Eylemin Kılıcısı (Eylemin Aracılık Eden Nesne)
балала 'balama' (KTS, 75)	Alternatif, şık, seçenek.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
балқыма 'balqıma' (KTS, 76)	Eriyerek sıvıya dönüşen metal, erimiş metal.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
балқытпа 'balqıtpa' (KTS, 76)	Alaşım, halita.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
басқарма 'basqarma' (KTS, 79)	Yönetim, idare.	Eylemin (Somut) Kılıcısı
баспа 'baspa' (KTS, 79)	Yayın, baskı; matbaa.	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Yapıldığı Yer
бастама 'bastama' (KTS, 80)	Girişim, teşebbüs, inisiyatif.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
бастырма (KTS, 80)	1. Çardak, kameriye. 2. Çıtçı, elbiselerde düğme yerine kullanılan nesne.	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eyleme Aracılık Eden Nesne
баяндама 'bayandama' (KTS, 82)	Bildiri, tebliğ, rapor.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бейнелеме 'beineleme' (KTS, 85)	Tasvir, betimleme.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
баяма 'boyma' (KTS, 93)	Boyalı, boyanmış.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бөлме 'bölmə' (KTS, 95)	Oda.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бөртпе 'börtpe' (KTS, 95)	Sivilce	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бөспе 'böspe' (KTS, 95)	Övüngen, farfara, palavracı.	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
буама 'buwma' (KTS, 96)	Tomar, paket, deste.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бұқпа 'buqpa' (KTS, 98)	1. Pusu; gizleme yeri. 2. Gizli.	1. Eylemin Yapıldığı Yer 2. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 3. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бұрма 'burma' (KTS, 100)	Dönemeç, viraj.	Eylemin Yapıldığı Yer
бұрыштама 'burıštama' (KTS, 101)	Derkenar, gelen evrağın köşesine konan not.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бүркеме 'bürkeme' (KTS, 102)	1.Sır, giz. 2.Örtülmüş, sarılmış, kapatılmış.	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бүрме 'bürme' (KTS, 102)	Bir tür dikiş, büzerek dikme.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
бықсыма 'bıqsıma' (KTS, 103)	Nifak, kötü niyetli söz.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
білеме 'bileme' (KTS, 105)	Eğge, bileği taşı.	Eylemin Aracı
даурықпа 'dawırqpa' (KTS, 123)	Boş söz, kuru gürültü.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı

дәлелдеме 'däleldeme' (KTS, 123)	Belge, kanıt.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
демiкпе 'demikpe' (KTS, 127)	Astım.	Eylemin Kılıcısı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
дeрeктeмe 'derekteme' (KTS, 128)	Bir işin gidişatı hakkında bilgi.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
eзбe 'ezbe' (KTS, 140)	Püre.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
eкпe 'ekpe' (KTS, 141)	Aşılama.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
eлiкпe 'elikpe' (KTS, 143)	Çok özenen, taklitçi.	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
eлiрмe 'elirme' (KTS, 144)	Dangalak, övüngen, farfaracı.	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
eнтiкпe 'entikpe' (KTS, 145)	Astım.	Eylemin Kılıcısı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
eпepиcпe 'eregispe' (KTS, 147)	İnatçı, direngen, anut.	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
eрiтпe 'eritpe' (KTS, 150)	Eritilmiş	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
eскepтпe 'eskertpe' (KTS, 151)	İkaz, ihtar, tembih, uyarı	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
eспe 'espe' (KTS, 152)	1. Hoş esen, hafif (rüzgâr) 2. Kuru, avuçta tutulamayan, akıcı (kum)	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin (Somut) Kılıcısı
жaзбa 'jazba' (KTS, 157)	Yazı, kayıt	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жaлдaмa 'jaldama' (KTS, 164)	Kiralık (kiralanan şey)	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жaлпылaмa 'jalpılama' (KTS, 165)	Genel, umumi	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
жaмырaмa 'jamiğrama' (KTS, 167)	Dağınık, karmakarışık	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жapмa 'jarma' (KTS, 173)	Yarma, ezme (gıda maddesi)	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жoлдaмa 'joldama' (KTS, 191)	1. Sevk kâğıdı 2. İzin kâğıdı	Eylemin Kılıcısı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)
жoспapлaмa 'josparlama' (KTS, 193)	Görev dağılımı, iş bölümü	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жұлмa 'julma' (KTS, 197)	Koyun derisinden yolunarak alınan yün; Yırtık pırtık, pejmürde	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жұтпa 'jutpa' (KTS, 199)	Bir tür olta	Eylemin Kılıcısı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)
жүктeмe 'jükteme' (KTS, 201)	1. Görev, ödev 2. Ders yükü	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жылжытпa 'jiljitpa' (KTS, 203)	Seyyar, portatif	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
жымқырмa 'jimqırma' (KTS, 205)	Hırsız	Eylemin (Somut) Kılıcısı
жырмa 'jırma' (KTS, 206)	Yırtmaç	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı

итерме 'iyterme' (KTS, 225)	1.Kışkırtma, tahrik etme 2.Sebeup, neden	1. Eylemin Kavramsal Adı 2. Eylemin Kılıcısı
керме 'kerme' (KTS, 246)	Bir şey asman için gerilen ip	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
кертпе 'kertpe' (KTS, 247)	Kertik, dilimlenmiş, kesilmiş olma	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
кеспе 'kespe' (KTS, 248)	Erişte	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
кешпе 'keşpe' (KTS, 251)	Suyun geçmeye müsait yeri, su geçidi, sığ yer	Eylemin Yapıldığı Yer
килікпе 'kiylikpe' (KTS, 252)	Her işe karışan, burnunu sokan	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
көкіме 'kökime' (KTS, 261)	Geveze, boşboğaz, yerli yersiz konuşan	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
көмбе 'kömbe' (KTS, 262)	1. Define, gömü 2. Kiler, ambar 3. İnsanın sakladığı sır	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Yapıldığı Yer 3. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
көмкерме 'kömkerme' (KTS, 263)	Eve su girmemesi için etrafına dökülen kum veya toprak	Eylemin (Somut) Kılıcısı
көптірме 'köptirme' (KTS, 265)	Çok konuşan, geveze	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
көпірме 'köpirme' (KTS, 266)	Çok konuşan, geveze	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
көрме 'körme' (KTS, 267)	Sergi, fuar	Eylemin Yapıldığı Yer
көшірме 'köşirme' (KTS, 269)	Kopya, nüsha	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
күземе 'küzeme' (KTS, 271)	Kırılma, kırılmış (yün)	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
кірме 'kirme' (KTS, 283)	Göçmen, muhacir	Eylemin (Somut) Kılıcısı
кіріспе 'kirispe' (KTS, 284)	Giriş (kitap vb.nde)	Eylemin Kılıcısı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)
қағыт-па 'qağıtpa' (KTS, 290)	Taşlama, şakayla karışık alay etme.	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Kavramsal Adı
қазба 'qazba' (KTS, 293)	Kazı (arkeolojik)	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қайнатпа 'qaynatpa' (KTS, 295)	1. Kaynatılıp yapılan, kaynatılmış 2. Reçel 3. Bir şeyin kaynatıldıktan sonraki tortusu, çökeltisi	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қайталама 'qaytalama' (KTS, 296)	Tekrarlanan, tekrarlanmış	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
қайырма 'qayıрма' (KTS, 298)	Nakarat; Kıvrılmış olan kısım, parça	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қаңғыма 'qañğıma' (KTS, 310)	Başboş, işsiz, güçsüz, avare, aylak	Eylemin (Soyut) Kılıcısı

қапсырма 'qapsırma' (KTS, 311)	1. Çift kanatlı kapı, çatal kapı 2. Kadınların giysilerinin iki yanını birleştiren gümüş süslemeli bir tür düğme	Eylemin Aracı
қаптама 'qartama' (KTS, 312)	1.Kılıf, kap 2.Kaban, kürk	Eylemin Aracı
қасарма 'qasarma' (KTS, 322)	İnatçı, direngen	Eylemin (Soyut) Kılıcı
қасарыспа 'qasarıspa' (KTS, 322)	Sözünden dönmeyen, inatçı	Eylemin (Soyut) Kılıcı
қаттама 'qattama' (KTS, 325)	Bir çeşit çörek.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қима 'qiyma' (KTS, 331)	1 İki şeyin birbirine kavuştuğu, kesiştiği yer 2. Kesik, yırtmaç.	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қозба 'qozba' (KTS, 337)	Hastalığın nüksetmesi	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
қойма 'qoyma' (KTS, 338)	1. Hazine, define, gömü 2. Ambar, depo 3. Stok yapılan yer	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Yapıldığı Yer
қондырма 'qondırma' (KTS, 343)	1. Binanın yükseltilmiş kısmı 2. Üst yapı.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қоңқайма 'qoñqayma' (KTS, 344)	Kalkık, ucu yukarı doğru olan	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қоршама 'qorşama' (KTS, 347)	Etrafı çevrilmiş, sarılmış yer	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қоспа 'qospa' (KTS, 349)	1. Darı tanesine yağ ve şeker katılarak yapılan Kazak millî yemeği 2. Karışım 3. Bir şeyin içerisine katılan şey, katkı 4. İki şeyin birbirine bağlandığı veya eklendiği yer	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қума 'quwma' (KTS, 352)	Art arda, peşi peşine, birbirini izleyen	Eylemin (Soyut) Kılıcı
қусырма 'quwsırma' (KTS, 353)	Kavuşturulmuş, birleştirilmiş	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
құбылма 'qubılma' (KTS, 354)	İstikrarsız, dengesiz, kararsız	Eylemin (Soyut) Kılıcı
құйма 'quyma' (KTS, 356)	Dökülmüş, kalıba konulmuş	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
құлама 'qulama' (KTS, 358)	1. Dik yamaç, yar, uçurum 2. Şelale, çağlayan.	Eylemin Yapıldığı Yer
құлпырма 'qulpırma' (KTS, 358)	Yanardöner	Eylemin (Soyut) Kılıcı
құрама 'qurama' (KTS, 362)	1. Birleşik, mürekkep 2. Karma	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
құрастырма 'qurastırma' (KTS, 363)	Derleme, toplama	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 3. Eylemin Kavramsal Adı
қыдырма 'qidırma' (KTS, 367)	Gezmeyi çok seven kimse.	Eylemin (Soyut) Kılıcı

қызба 'qızba' (KTS, 367)	1. Öfkeli, hiddetli, barut fiçisi gibi 2. Sitma	1. Eylemin (Soyut) Kılıcı 2. Eylemin Kılıcı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
қыздырма 'qızdırma' (KTS, 368)	Sohbeti koyulaştıran söz, laf	Eylemin Kılıcı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)
қымқырма 'qımқырма' (KTS, 372)	Çalma hastalığı, kleptomani	Eylemin Kılıcı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
қынама 'qınama' (KTS, 373)	Beli büzülü, büzgülü.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қырықпа 'qırırpa' (KTS, 375)	Kırılmış, kesilmiş	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
қыспа 'qısra' (KTS, 376)	Kalp hastalığı	Eylemin Kılıcı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
қыстырма 'qıstırma' (KTS, 377)	Bir şeyin arasına sıkıştırılan (nesne)	Eylemin Kılıcı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)
қышыма 'qışıma' (KTS, 378)	Kaşıntı	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
лепірме 'lepirme' (KTS, 382)	Övüngen, farfara, palavracı	Eylemin (Soyut) Kılıcı
мағлұмдама 'mağlumdama' (KTS, 385)	Bilgilendirme	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
мадақтама 'madaqtama' (KTS, 385)	Övgü, methiye, kaside	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
мазмұндама 'mazmundama' (KTS, 386)	1. Özet, hülasa 2. Resmî bildiri, resmî tebliğ	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
маңырама 'mañırama' (KTS, 393)	Küçükbaş hayvanlar.	Eylemin (Somut) Kılıcı
мәлімдеме 'mälimdeme' (KTS, 398)	Açıklama, rapor, bildiri	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
міндеттеме 'mindetteme' (KTS, 419)	Taahhütname	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
мінездеме 'minezdeme' (KTS, 419)	1. Tavsif etme, niteleme, vasıflandırma 2. Referans	1. Eylemin Kavramsal Adı 2. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 3. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
негіздеме 'negizdeme' (KTS, 427)	Geçerli delil, kanıt	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
ойма 'oyma' (KTS, 436)	Oyuk, oyulmuş, oyma (nesne)	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
орама 'orama' (KTS, 445)	Paket, ambalaj kâğıdı	Eylemin Kılıcı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)
растама 'rastama' (KTS, 480)	Doğrulama, ispatlama, teyit, tasdik etme	1. Eylemin Kavramsal Adı 2. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
салыстырма 'salıstırma' (KTS, 493)	Karşılaştırma, mukayese	1. Eylemin Kavramsal Adı 2. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
сараптама 'saraptama' (KTS, 496)	Ekspertiz, inceleme, değerlendirme	1. Eylemin Kavramsal Adı 2. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
сарқырама 'sarqırama' (KTS, 497)	Şelale, çağlayan	Eylemin Yapıldığı Yer
сауалда-ма 'sawaldama' (KTS, 499)	Anket, sormaca	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı

сипатта-ма 'siyattama' (KTS, 510)	Tasvir, betimleme	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
суырма 'suwırma' (KTS, 519)	Çekmece	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
сұқпа 'suqpa' (KTS, 520)	Sürgü, mandal	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Kılıcı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)
сүзбе 'süzbe' (KTS, 522)	Süzme yoğurt	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
сүрме 'sürme' (KTS, 525)	Sürme (kozmetik)	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
сызба 'sızba' (KTS, 526)	Şema	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
сықсима 'sıqsiyma' (KTS, 528)	Az ışık veren, ışığı az, sönük	Eylemin Yapıldığı Yer
сылтыма 'siltıma' (KTS, 528)	Hafif topallama, aksama	Eylemin Kavramsal Adı
сырма 'sırma' (KTS, 533)	Kapitoneden dikilmiş dış giyim (palto vs.).	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
сілтеме 'silteme' (KTS, 534)	Kaynak gösterme, dipnot.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
талма 'talma' (KTS, 545)	Vakitli vakitsiz insanı yakalayan bayılma hastalığı, sara, tutarak.	Eylemin Kılıcı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
таңдама 'tañdama' (KTS, 548)	Seçkin, seçilmiş.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
тапсырма 'tapsırma' (KTS, 549)	Bir kimseye verilmiş, yüklenmiş iş, vazife, ödev, görev; talimat.	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
тартпа 'tartpa' (KTS, 552)	1. Eğeri karnından dolanarak atın sırtına bağlayan kayış, kolan 2. Masa, dolap gibi şeylerin dışarıya çekilen gözü, çekme, çekmece 3. Bataklik, sazlık	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Kılıcı (Eyleme Aracılık Eden Nesne) 3. Eylemin Yapıldığı Yer
тоқыма 'toqıma' (KTS, 571)	1. Dokuma, örme 2. Kumaş dokuma işiyle uğraşan işletme, iş yeri	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Yapıldığı Yer
топтама 'toptama' (KTS, 575)	Konu ve muhteva bakımından benzer eserlerin toplamı, derleme.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
төкпе 'tökpe' (KTS, 578)	Dökülmüş, yayılmış	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
тума 'tuwma' (KTS, 582)	1. Doğal, tabi 2. Hısım, akraba	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
тұнба 'tunba' (KTS, 586)	Çökelti, tortu	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
тұндырма 'tundırma' (KTS, 586)	Tortu, çökelti, rüşup	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
тұншықпа 'tunşıqpa' (KTS, 586)	Astım, nefes darlığı	Eylemin Kılıcı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
тұтықпа 'tutıqpa' (KTS, 590)	Kekeme, kekeç	Eylemin (Somut) Kılıcı
түйме	Düğme	Eylemin Aracı

'tüyme' (KTS, 593)		
түйіндеме 'tüyindeme' (KTS, 594)	Özet, fezleke	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
түйіспе 'tüyispe' (KTS, 594)	Kesişme noktası, kavşak.	Eylemin Yapıldığı Yer
түнеме 'tüneme' (KTS, 595)	Geceleme yeri, gece konaklanan yer.	Eylemin Yapıldığı Yer
түрме 'türme' (KTS, 596)	Katlanabilir, açılabilir (şey),	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
түсіндірме 'tüsindirme' (KTS, 598)	İzah, açıklama, anlatma	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
тымпыма 'tımpıma' (KTS, 600)	Pek konuşkan olmayan, içine kapanık	Eylemin (Soyut) Kılıcısı
тырма 'tırma' (KTS, 603)	Tırmık	Eylemin Aracı
тізбе 'tizbe' (KTS, 604)	1. Liste 2. Sıra, katar	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
тізімдеме 'tizimdeme' (KTS, 605)	Liste, dizin	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
тіркеме 'tirke' (KTS, 608)	Kasa, damper, römork	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
ұйтқыма 'uytqıma' (KTS, 617)	Şiddetle, çok hızlı esen (rüzgâr)	Eylemin (Somut) Kılıcısı
ұстама 'ustama' (KTS, 622)	Nöbet (sara hastalığı)	Eylemin Kılıcısı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
ұшпа 'uşpa' (KTS, 624)	1. Hızlı koşan, yürük 2. Hoppa, uçarı, delişmen 3. İnce, hafif (kar, bulut, toz vs.)	Eylemin (Somut) Kılıcısı
үдеме 'üde' (KTS, 627)	Hızlı, hızlanan	Eylemin (Somut) Kılıcısı
үйме 'üyme' (KTS, 629)	Yığın, küme	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
үйірме 'üyirme' (KTS, 630)	Dernek, kulüp	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
үрлеме 'ürleme' (KTS, 634)	1. Nefesli, üfleli 2. İçine hava doldurulmuş, şişirilmiş	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
үрме 'ürme' (KTS, 634)	Esip duran (rüzgâr)	Eylemin (Somut) Kılıcısı
үстеме 'üsteme' (KTS, 634)	İlave, ek	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
хабарлама 'habarlama' (KTS, 643)	1. Bildiri, tebliğ 2. Duyuru, ilan	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
хаттама 'hattama' (KTS, 644)	Protokol.	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
шақпа 'şaqpa' (KTS, 657)	İğneli (söz)	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
шалма 'şalma' (KTS, 659-60)	1. Sarık 2. Atkı, şal 3. kement 4. Bir tür örgü, dokuma	1. Eylemin Kılıcısı (Eyleme Aracılık Eden Nesne) 2. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
шаншылма 'şanşılma' (KTS, 662)	Dimdik, çok dik (saplanmış nesne)	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı

шаппа 'şappa' (KTS, 663)	Çakı.	Eylemin Aracı
шаптықпа 'şaptıqpa' (KTS, 663)	Öfkeli, sinirli	Eylemin (Soyut) Kılıcı
шойырылма 'şoyırılma' (KTS, 676)	Bel ağrısı, bel fıtığı	Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı
шығарма 'şığarma' (KTS, 685)	1. Edebi eser 2. Edebiyat dersinde öğrencilerin yazdığı kompozisyon	Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı
шымшыма 'şımşıma' (KTS, 688)	1. Kırıcı, iğleneyici (söz). 2. Sert, kuru, şiddetli (ayaz).	1. Eylemin Soyut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Kılıcı (Eyleme Sebebiyet Veren Durum)
ысырма 'ısıрма' (KTS, 701)	Sürgü, tapan.	1. Eylemin Somut Ürünü veya Çıktısı 2. Eylemin Kılıcı (Eyleme Aracılık Eden Nesne)

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 10 (Aralık) 2023 s. 27-48, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1353843
Araştırma Makalesi

BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ ESERLERİNDEN İSTANBUL GÖZTEPE HAMİDİYE ÇEŞMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Kıvanç KOÇAK**

Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU***

Öz: Sultan II. Abdülhamid İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak amacıyla Hamidiye Suyu Tesisleri'ni yaptırmıştır. Hamidiye Suyu Tesisleri inşa ediliyorken, isale hattı üzerinde su terazileri ve çeşmeler de yapılmıştır. Çeşmeler Birinci Ulusal Mimarlık üslubuna uygun olarak tasarlanmıştır. Söz konusu çeşmeler tip proje olarak yapılmıştır ve mermer çeşmeler ve dökme demir çeşmeler olarak iki gruba ayrılır. Mermer çeşmeler duvar çeşmesi tipolojisindedir. Dökme demir çeşmeler, Sanayi devriminden sonra Avrupa'da demirin inşaat alanında kullanılmasının etkisiyle yapılmıştır. Hamidiye Suyu isale hattı üzerinde de tip proje olarak, Belçika'dan sipariş edilen döküm çeşmeler yapılmıştır. Bu çeşmelere *font* çeşmeler de denir. Döküm çeşmeler ise meydan çeşmesi tipindedir. Çalışmada dökme demir çeşmelerden Göztepe Hamidiye Çeşmesi'nin ele alıp değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu çalışma yapılırken yerinde tespitler gerçekleştirilmiş, çeşmelerle ilgili yayınlar incelenmiş ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Giriş bölümünde Göztepe bölgesinin tarihi, Hamidiye Suyu ve döküm çeşmelere değinilmiştir. Çalışmanın ana bölümünde ise çeşmenin banisi, mimarı, tasarımcısı, mimari özellikleri ve süsleme özellikleri incelenmiştir. Buna ek olarak, ana bölümde çeşmenin özgün tasarım özelliklerine değinilmiştir. Söz konusu çeşmenin arşivlerde bulunan çizimlerinde, *Bertier* olarak sanatçısının ismi yazmaktadır. Bertier Hamidiye Suyu Tesisleri'nde görev alan bir mühendistir. Değerlendirme ve sonuç bölümünde de söz konusu çeşme dönem çeşmeleriyle birlikte değerlendirilecektir. Çeşme, bani, mimar, plan, cephe ve süsleme özellikleri açısından Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin diğer çeşmeleriyle karşılaştırılmıştır. Değerlendirme ve sonuç bölümünde, söz konusu çeşmenin dönem çeşmelerinin içindeki yeri ve önemi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Su Yapıları, Çeşme, Dökme Demir, Meydan Çeşmesi, Ulusal Mimarlık

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı; Arş. Gör., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı; ORCID: 0000-0003-2730-6002, kkocak@bartin.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9696-2647, avcobanoglu@yahoo.com

AN EVALUATION ON ISTANBUL GÖZTEPE HAMİDİYE FOUNTAIN, ONE OF THE WORKS OF THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURE PERIOD

Abstract: Ottoman Sultan Abdülhamid II built the Hamidiye Water Facilities in order to meet the water needs of Istanbul. While the Hamidiye Water Facilities were constructed, water scales and fountains were also built on the transmission line. The fountains were designed in First National Architecture style. These fountains were built as type projects and are divided into two groups: marble fountains and cast iron fountains. Marble fountains are of the wall fountain typology. Cast iron fountains were built with the effect of the use of iron in construction in Europe after the Industrial Revolution. Cast iron fountains ordered from Belgium were built on the Hamidiye Water transmission line as a type project. These fountains are also called font fountains. Cast iron fountains are of the square fountain type. In this study, it is aimed to discuss and evaluate Göztepe Hamidiye Fountain, one of the cast iron fountains. While conducting this study, on-site determinations were made, publications on fountains were examined and archival documents were utilized. In the introduction, the history of Göztepe region, Hamidiye Water and cast fountains are mentioned. In the main part of the study, the fountain's owner, architect, designer, architectural features and ornamental features are analyzed. In addition, the original design features of the fountain are mentioned in the main section. In the drawings of the fountain in the archives, the name of the artist is written as Bertier. Bertier was an engineer working at the Hamidiye Water Facilities. In the evaluation and conclusion section, evaluations were made about the place in term and the importance of the the mentioned fountain

Keywords: Water Structures, Fountain, Cast Iron, Square Fountain, National Architecture

Başvuru/Submitted: 01.09.2023

Kabul/Accepted: 16.11.2023

Giriş

Bu çalışmada, İstanbul'un Kadıköy ilçesinde, Göztepe semtinde bulunan Göztepe Hamidiye Çeşmesi'nin banisi, sanatçısı/tasarımcısı, plan, cephe, süsleme ve üslup özelliklerini ele almak amaçlanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden edinilen belgelerle birlikte, eserin dönemin mimarisi içinde değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Çeşme Osmanlı'nın çeşitli dönemlerine dair izleri taşıyan bir bölge olan Göztepe'dedir. Burası, Roma imparatorlarının Anadolu'ya sefere çıkmadan önce dinlendikleri bir bölgeydi. Göztepe'nin kuzeyinde Bizans döneminde inşa edilmiş bir saray bulunmaktaydı. Söz konusu saray 1329'da Osmanlı Devleti ve Bizans arasında yapılan bir antlaşmayla Osmanlı'ya bırakılmış ve burada bir Ahî tekkesi kurulmuştur. Bu saraydaki dervişlere Bizans İmparatorluğu'yla ilgili bilgi aktarımı yaptıkları için kendilerine *Gözcü Babalar* denilmiştir. Bu derviş babaların en saygın olanı bölgedeki en yüksek tepeye gömülmüştür. Bundan dolayı burası önce *Gözcü Baba Tepesi* olarak anılmış; daha sonra ise bölge için *Göztepe* ismi kullanılmaya başlanmıştır (Anonim, 1994). XIX. yüzyıla kadar tekke yapılarıyla ve dini boyutun ön planda olduğu Göztepe'de, bu yüzyıldan itibaren istasyon binaları, köşkler, eğitim yapıları vb. sivil yapı türleri inşa edilmeye başlamıştır (Şehsuvaroğlu, 1969). Bölgede bulunan yapılar arasında özellikle Şahkulu Sultan Dergâhı, Gözcü Baba Türbesi, Tren İstasyonu, Göztepe Mekteb-i İbtidaisi (Göztepe İlkokulu) gibi yapılar belirtilebilir (Ekdal, 1996).

Batı'da, inşaat teknolojisinde ortaya çıkan yeniklerin sonucu olarak demir ve çelik kullanılarak yapılar inşa edilmeye başlanmıştır (Ersoy, 1997a; Ersoy, 1997b). Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa'da inşaat sektöründe dökme demir kullanılmaya başlamıştır (Pilehvarian- Urfalıoğlu vd., 2000). Buna ek olarak, XX. yüzyılın başlarında, Paris'in çeşitli yerlerine dökme demir çeşmeler konulmuştur ve aynı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda da demirden döküm çeşmeler yapılmıştır (Eyice, 1993). Dökme demirden yapılan ve Belçika (Kurşun-Kayserilioğlu, 2006)'dan sipariş edilen bu çeşmelere, Fransızca dökme demir anlamına gelen *font* kelimesinden dolayı *font çeşmeler* adı verilmiştir (Kurşun-Kayserilioğlu vd., 2006). İstanbul'da inşa edilen döküm çeşmelerin bir bölümü tip proje çeşme olarak, Hamidiye Suyu'nu halka ulaştırmak için yapılmıştır¹ (Pilehvarian-Urfalıoğlu vd., 2000). Demir döküm Hamidiye çeşmeleri tipolojik olarak ikiye ayrılır: bir kısmı Birinci Ulusal Mimarlık üslubunda, bir bölümü ise daha basit biçimde yapılmıştır (Kurşun ve Kayserilioğlu, 2006; Yılmaz, 2008).² Çeşmeler İstanbul'un çeşitli yerlerinde meydan çeşmesi (Pilehvarian-Urfalıoğlu, 2000) olarak durmaktadır; bir bölümü ise özgün yerinden taşınarak farklı yerlere götürülmüştür. Yıldız Camii Hamidiye Çeşmesi, Gümüşsuyu Hastanesi bahçesindeki Hamidiye Çeşmesi ve Şişli Etfal Hastanesi bahçesindeki Hamidiye çeşmesi bu tip çeşmelere örnek olarak verilebilir (RESİM 1, RESİM 2, RESİM 3). Hamidiye çeşmeleri dışında sütun görünümü taşıyan dökme demir çeşmeler de mevcuttur (RESİM 4).

Göztepe Hamidiye Çeşmesi, Osmanlı mimarisinin geç dönemlerinde, dökme şeklinde hazırlanmış olan bağımsız sokak/meydan çeşmelerinden biridir. Hamidiye Su Tesisleri'ne bağlı olan bu çeşme yerinden taşınmış, Göztepe'deki şimdiki yerinde Kayışdağı Suyu kaynağından beslenmektedir. Bu iki su kaynağı hakkında kısaca bilgi vermekte yarar görülmektedir.

Hamidiye Suyu, İstanbul'un su ihtiyacını karşılama amacıyla 1902 yılında hizmete giren su tesisidir (Çeçen, 1994). Bu tesis hizmete girmeden önce Taksim Suyu tesisinden yararlanılmıştır. Taksim Suyu'nun zamanla yetersiz kalmasından dolayı Kağıthane'ye inşa edilen pompa istasyonundan su tedariki sağlanmış ancak, Kağıthane Suyu'nun yüzeysel olması ve hijyenik olmaması sebebiyle Hamidiye Suyu tesislerinin inşasına karar verildiği anlaşılmaktadır (Çeçen, 1992). Osman Nuri Ergin Mecelle'de, Hamidiye Suyu'nun Kağıthane Karyesi arazisinde ve Cindere(?) ile Bergos Köyü civarında vaki altmış üç menbadan toplanan sular olduğunu ifade etmektedir (Ergin, 1995).

¹ Dökme demir Hamidiye çeşmeleri hakkında bakınız: Çeçen, 1997.

² Dökme demir Hamidiye çeşmeleri Belçika'nın Lieter şehrindeki bir şirkete sipariş edilmiştir (Ömer Faruk Yılmaz, 2008).

Hamidiye Suyu tesislerinin inşası için başkanlığını Adliye Nazırı Abdürrahman Paşa'nın yaptığı ve Emin Bey, İstihkâm Feriki Berthier Paşa, Bongofski Paşa gibi üyelerden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Tesislerin planları ve keşifnameleri Berthier³ Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bu su tesislerinin önemli bir kısmı 1900 (1318)'de tamamlanmış ancak suyun akması 26 Mayıs 1902 tarihinde gerçekleşmiştir (Çeçen, 1992).

Hamidiye Suyu baş membarları Kemerburgaz yakınlarındaki Karakemer civarından gelmektedir. Bu kaynaktan gelerek maslaklarda toplanan sular Cendere Pompa İstasyonu'na, oradan da Kağıthane Deresi'ni izleyerek Haliç'e ve Sütlüce Mezbahasına su vermektedir. Cendere'den tulumlarla çıkartılan su Balmumcu su deposuna ulaştırılmaktadır. Zincirlikuyu'dan gelen bir koldan Mecidiyeköy'de bulunan çeşmelere su verilirken, bir kol Beşiktaş bölgesine, bir diğer kol ise Beyoğlu bölgesine su getirmektedir (Çeçen, 1994).

Söz konusu su şebekesine bağlı 148 çeşme bulunmaktadır. Çeşmelerin bir bölümü mermerden, bir bölümü dökme demirden yapılmıştır (Çeçen, 1997). Döküm çeşmelerin bir kısmının zamanla atıl durumda olmasından dolayı incelediğimiz eserdeki gibi asıl yerinden farklı yerlere taşınmıştır (Uğuryol, 2020).

Kayışdağı Suyu, İstanbul'un Anadolu yakasında, Ataşehir ilçesindedir. Yüksekliği 438 metre olan bu tepede bulunan pınarların varlığı nedeniyle burası "Kayış Pınarı" olarak anılmıştır. Buradaki Kayışdağı Suyu, İbrahim Paşa su yollarının bir parçasıdır. Osmanlı zamanında Kayışdağı'nda, suyun çıktığı yerin çevresine çeşmeler yapılmıştır. Bu suyu yolu ile XVIII. yüzyılın başında, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Kadıköy'e ve Üsküdar'a aktarılmıştır (Hür, 1994).

Sultan Abdülaziz döneminde, Kayışdağı'ndaki bu kaynaktan, masrafları Şehremaneti tarafından karşılanarak İçerenköy'e getirilmiştir. Getirilen sular köşklere, köşklere de künklerle çeşmelere aktarılmıştır (Hut, 2011). 1926 yılında Kayışdağı Suyu'nun Kadıköy'e ulaştırılmasına karar verilmiş ve 1926'da yapımına başlayan isale hattı 1930'da tamamlanmıştır (Uğuryol, 2020). Kayışdağı Suyu'nun kaynakları Zeynel Suyu, Ayazma Suyu, Hacı Ömer Suyu, Fındık Suyu, Lağım Suyu ve Kestane Suyu'dur (Çeçen, 1994). Kayışdağı'nda bulunan çınarlar arasındaki kaynaktan kaynak suyudur. İsale hattının kollarıyla 16 çeşmesi bulunur; şebekeden de 5 çeşmeye su verilir (Hür, 1994).

³ Berthier sanatçının adının orijinal yazılışdır. Osmanlı arşivlerindeki belgelerde ve plan çizimlerinde *Bertiye* olarak yazılmaktadır (Çobanoğlu, 2018)

XX. yüzyılının başlarında Birinci Ulusal Mimarlık üslubunda mimari eserler yapılmaya başlayınca bu durum dönemin çeşme yapılarına da yansımıştır.⁴ Birinci Ulusal Mimarlık dönemi çeşmelerinde sivri kemer, rozet, rumi ve kıvrımdal gibi üslubun karakteristik öğeleri görülür. Bu üsluptaki çeşmeler duvar çeşmeleri ve meydan çeşmeleri olmak üzere iki tipte inşa edilmiştir. II. Abdülhamid tarafından yaptırılan mermer Hamidiye Çeşmeleri'nin bir bölümü tip proje olarak Milli Mimarlık üslubundadır. Buna ek olarak, Sultan V. Mehmet Reşat (Aslanapa, 2004) tarafından yaptırılmış olan, Sultanahmet'teki Üçyüzlü Çeşme⁵ de bu dönem çeşmeleri arasında önemli bir yere sahiptir. İstinye'deki İskele Çeşmesi ve Kısıklı Çeşmesi de bu dönem çeşmelerinin kayda değer örneklerindedir. Manisa'daki Zahide Hanım Çeşmesi (Uçar, 2012), Edirne'deki Hacı Adil Bey Çeşmesi'yle Ticaret Lisesi Çeşmesi (Karademir, 2019) de İstanbul dışı örnekler olarak belirtilebilir.

Göztepe Hamidiye Çeşmesi

Ele alınan çeşme İstanbul'un Kadıköy ilçesinde, Göztepe semtinde, Tütüncü Mehmet Efendi Caddesi (Eski adıyla İstasyon Caddesi)'ndedir. Tütüncü Mehmet Efendi Caddesi'yle Fahrettin Kerim Gökay Caddesi'nin birleştiği köşeye yakın bir konumdadır.

Çeşmenin tarihçesi hakkında kesin bir bilgi yoktur. II. Abdülhamid tarafından, dökme demirden yapılmış *font* Hamidiye çeşmelerindedir (Çeçen, 1997; Pilehvarian-Urfalıoğlu vd., 2000). İstanbul'un çeşmelerinin ele alındığı bazı çalışmalara göre, söz konusu çeşme diğer döküm Hamidiye çeşmelerinin yapım tarihi olan 1906 tarihinde yapılmıştır (Pilehvarian-Urfalıoğlu, 2000). Semavi Eyice'ye göre çeşme 1910'da yapılmıştır (Eyice, 1993). Bir başka yayında ise çeşme 1926 tarihlidir (Ertuğ, 2006).

II. Abdülhamid tarafından yaptırılan dökme demir çeşmeler, Hamidiye Suyu isale hattı üzerinde ve o dönemin İstanbul'unun çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir. Bazı çalışmalarda dökme demir Hamidiye Çeşmeleri'nin bir kısmının yerinden taşındığı kaydedilmektedir. İncelenen çeşmenin de yerinden taşınarak buraya getirilen çeşmelerden olduğu değerlendirilmektedir (Uğuryol, 2020). Göztepe Çeşmesi ve döküm Hamidiye çeşmeleriyle aradaki benzerlik göz önüne alındığında incelenen çeşmenin de dökme Hamidiye Çeşmeleri'nden biri olması mümkün olabilir.

Çeşmenin kitabelerinde *Şehremaneti, Kayıştağı, Suyu, 1926 sene Numero 1* yazmaktadır. Buna göre çeşmenin 1926 yılında, Kayışdağı Suyu isale hattının çeşmesi olarak İstanbul Şehremaneti tarafından getirildiği değerlendirilmektedir. Bu kitabelerin sonradan çeşmeye

⁴ Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin başlangıç süreciyle ilgili olarak bakınız: Sönmez, 2000.

⁵ Bu çeşme hakkında bakınız: Akkurt, tarih yok

takılmış olduğu düşünülmektedir. Söz konusu çeşmenin dökme demir Hamidiye çeşmeleriyle aynı tipte olmasından dolayı banisinin Sultan II. Abdülhamid olduğu söylenebilir.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden edinilen plan ve cephe çizimlerinde, söz konusu çeşmelerin Fransız Mühendis Andre Bertier'in adı yazmaktadır (Resim 6 ve Resim 8). Buradan çeşmelerin tasarımının Andre Bertier tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶ Çeşmenin kaidesinde üretici hakkındaki bilgiler Fransızca olarak yazmaktadır (Uğuryol, 2020).

Kayışdağı İsale Hattı kurulurken, halkın suya ulaşımını sağlamak amacıyla Anadolu Yakası'nın çeşitli yerlerine çeşmeler yaptırılmıştır. Kayışdağı Suyu isale hattı üzerinde, Göztepe Çeşmesi'yle aynı tipte bir çeşme daha vardır.⁷

Çalışma kapmasında incelenen çeşme, köşeleri pahlanmış dikdörtgen biçimli mermer bir kaide üzerindedir (Ertuğ, 2006). Eser kare planlıdır ve alt tarafındaki gövdesiyle üst tarafında sütunlu bölümü vardır (Resim 5 ve Resim 9). Hazne kısmının üst tarafı yarım daire biçiminde içe girinti yapmaktadır. Çeşmenin alt kısmı kaide görünümündedir. Ayrıca gövdede, kenarların alt tarafında iç bükeylilik görülür. Çeşmenin alt kısmının köşeleri pahlıdır. Üst bölümün sütunları, her köşeye ikişer sütun gelecek şekilde pahlanmış, köşelere uygun olarak yerleştirilmiştir. Söz konusu çeşme sekizgen biçimli ve geniş saçaklı bir çatıyla örtülüdür.

Çeşmenin gövde kısmında, güneydoğu cephesinde bir adet musluğu bulunmaktadır. Musluğun altında mermer bir kurna bulunmaktadır. Onun dışında hazne kısmının cepheleri sağırdır. Üstteki sütunlu bölümde, sütunlar sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Sivri kemerlerin üzerinde alınlıklar yer alır. Alınlıkların üzerinde ise geniş saçaklı çatı yer alır. Çeşmenin saçağının üzerinde her cepheye bakan dört kitabe vardır. Arka cephede, gövdenin metal levha kapağı bulunmaktadır. Bu kapak civatalarla çeşmeye tutturulmuştur (Resim 7 ve Resim 9).

Yapının süsleme programını geometrik süslemeler, silmeler, rumi ve kıvrımdallar, baklavali sütun başlığı ve zikzak süslemeler oluşturur. Sütunların alt tarafında baklava dilimi kabartmalarına, üst tarafında ise baklavali sütun başlıklarına rastlanır (Resim 10).

Sütunların üzerinde, pahlanmış köşelerdeki yüzeylerde sonsuzluk prensibi içinde yerleştirilmiş geometrik süslemeler bulunur. Bu yıldızlar dikdörtgen pano içindedir ve sonsuzluk prensibi içinde yerleştirilmiştir. Alt kısmın pahlanmış köşelerinde şemse benzeri kabartma yüzeyler göze çarpar (Resim 11). Geometrik kompozisyon silindirik yüzeyli şeritlerin

⁶ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi PLK.p. 01600; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi PLK.p. 03524

⁷ Diğer çeşme Sahrayıcedit'tedir ve kitabesinde *Numero 2* yazmaktadır. Bu çeşmeyle ilgili olarak bakınız: Ertuğ, 2006.

kırılmalar yaparak yatay ve çapraz yönlerde kesişmesiyle meydana getirilmiştir. Geçmeli görünümde verilmiş olan bu şeritlerin arka planında, merkezde altı kollu yıldız ve onun (ışınal düzlemde) çevresinde, altıgenler ve üçgen benzeri biçimler belirlemektedir.

Sivri kemerlerin üzerinde kaval silmeler görülür. Kaval silmelerin üzerindeki sivri kemer köşeliklerinde ise girift şekilde rumi ve kıvrım dal tezyinatı mevcuttur. Söz konusu silmelerle rumi ve kıvrım dal süslemeler kabartma olarak yapılmıştır (Resim 10).

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul'la Anadolu arasındaki yol güzergâhı üzerinde bulunan ve Bizans dönemine kadar uzanan tarihiyle Göztepe semti, Osmanlı hakimiyetinin ilk zamanlarında tekkelerin bulunduğu bir yer olmuştur. Semt, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında köşkerin inşa edilmesiyle yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Aynı zamanda İstasyon Binası ve Göztepe Mektebi İbtidaisi gibi sivil yapıların da inşa edilmiş olması bu bölgenin gelişmeye devam ettiğini göstermektedir (Şehsuvaroğlu, 1969).

Üsküdar'ın ve Kadıköy'ün su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan Kayışdağı Suyu isale hattı Göztepe'den geçmektedir. İsale hattı üzerinde bulunan Göztepe Çeşmesi bölge halkının su ihtiyacını karşılamıştır. Bu çeşme önce Hamidiye Suyu Tesisleri için dökülmüş bir çeşmedir; fakat daha sonra bulunduğu yerden taşınarak Kayışdağı Suyu isale hattı için şimdiki yerine getirilmiştir (Pilehvarian-Urfalıoğlu vd., 2000; Uğuryol, 2020). Çeşme günümüze aslını muhafaza ederek gelmiş ve günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen çeşme öncelikle malzeme bakımından dönemin diğer çeşmelerinden ayrılmaktadır. Yapı dökme demirden inşa edilen diğer Hamidiye çeşmeleriyle birlikte tip proje (Pilehvarian-Urfalıoğlu vd., 2000) olarak yapılmıştır.⁸ Çeşmenin İstanbul'un Avrupa yakasındaki Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait dökme demir çeşmelerin birebir aynısı olması, özgün yerinden taşınarak buraya getirilmiş olduğunu göstermektedir.

Yapının farklı bir yerden buraya getirilmiş olması ve demir döküm Hamidiye Çeşmeleriyle arasındaki benzerlikten dolayı bânisinin II. Abdülhamid olduğu söylenebilir. II. Abdülhamid mermer Hamidiye çeşmelerinin yanısıra su terazileri de yaptırmıştır. Çeşmeler dışında II. Abdülhamid döneminde demiryolları, istasyon binaları, eğitim yapıları, hastane vb. birçok yapı inşa edilmiştir. Bu yapıların bir kısmının bânisi Sultan II. Abdülhamid'tir.

⁸ İbrahim Hilmi Tanışık Hamidiye Çeşmeleri'nin aynı yıllarda yapılmadığını kaydetmektedir (Tanışık, 1945).

Ele alınan çeşme II. Abdülhamid dönemi mühendislerinden Andre Bertier'in eseridir. Andre Bertier tarafından aynı tipolojide dökme demir çeşmeler yapılmıştır. Bertier, demir döküm çeşmeler dışında Hamidiye Suyu Tesisleri'ndeki mermer tip proje çeşmelerin de tasarımını yapmıştır (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivi PLK.p. 05057). Buna ek olarak, Hamidiye Suyu Tesisleri'nin inşası için kurulan komisyonda ve tesislerin inşasında görev almıştır (Şenyurt, 2010) II. Abdülhamid dönemi mimarlarından Raimondo D'aronco da çeşme tasarımı yapmış bir başka mimardır. Maçka'daki Sultan Abdülhamid Çeşmesi, Laleli Çeşme, Şeyh Zafir Külliyesi'ndeki çeşme mimar Raimondo D'aronco'nun inşa ettiği çeşmelerdir.

Çeşmenin sivri kemerleri, sivri kemerlerin üzerindeki kaval silmeler, rûmî-kıvrım dal süslemeleri, altı kollu yıldızlar ve geniş saçak yapının Birinci Ulusal Mimarlık üslubuna ait karakteristik öğelerdir. Bu öğelerden biri veya birkaçı diğer Birinci Ulusal Mimarlık eserlerinde de yer alır. Deferi Hakani Binası, Bebek Camii ve Ankara Palas Birinci Ulusal Mimarlık üslubunun karakteristik öğelerini barındıran örneklerdir.

Yapı dökme demirden inşa edilmiş olmasından dolayı o dönemin çeşme yapıları arasında özgün bir yere sahiptir. İncelenen çeşme cephe düzeni ve süsleme özellikleri açısından Osmanlı canlandırmacı üslubu özelliğinde, malzeme açısından ise yeni yeni bir teknikte inşa edilmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle, demir ve çelikten binalar inşa edilmeye başlamasının bunda bir etkisi olduğu söylenebilir. Ele alınan çeşmenin sivri kemerleri Sultanahmet'teki Ayasofya Üçyüzlü Çeşme'nin⁹ sivri kemerleriyle benzerlik göstermektedir.

Çeşmenin bir başka özgün yönü de kütle kompozisyonudur. Alt tarafında gövdesi, üst tarafında sütunlu bölümü ve geniş saçaklı çatısı hem dönemin çeşme mimarisi alanında, hemde Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi çeşme yapıları arasında özgün bir örnektir. Söz konusu çeşmenin sütunlu kısmında, su haznesinin üzerinde yarım daire biçimli bir alan görülür. Bu alanın hayvanların su içmesi amacıyla yapıldığı düşünülmektedir ve o dönemin çeşmeleri içerisinde nadir bir örnektir.

İncelenen çeşme Kozyatağı'ndaki Abdül Halim Camii önündeki çeşmeyle¹⁰ kütle kompozisyonu açısından benzerlik taşır. Kozyatağı'ndaki çeşmede de, sütunların üzerinde gemi teknesi biçiminde kemer uygulaması görülür. Aynı zamanda bu kemerin üst tarafı kaş kemer formundadır. Buna ek olarak bu çeşmelerde baklavali sütun başlığı bulunmamaktadır. Göztepe Çeşmesi yeşil renkli, Kozyatağı'ndaki çeşme ise siyah renklidir.

⁹ Ayasofya Üçyüzlü Çeşme hakkında bakınız: Demirsar, 1993.

¹⁰ Söz konusu çeşme hakkında bakınız: Ertuğ, 2006.

XIX. yüzyılın son yıllarıyla XX. zamanlarında inşa edilen çeşmelerde üslup çeşitliliği görülmektedir. Çeşmeler genel olarak barok-rokoko, ampir, art nouveau ve ulusal mimarlık üslubundadır.¹¹ Çeşmelerin kemer formlarında, saçak biçimlenişinde süsleme repertuarında üslup farklılıkları ayırt edilebilir. Ampir üsluplu Maçka Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi, Barok ve rokoko üslubu özelliği taşıyan çeşmelere Maçka'daki II. Abdülhamid Çeşmesi ve art nouveau üslubunda Beyoğlu'ndaki Laleli Çeşme bu XIX. yüzyılda dönemin mimari üslubundaki Batı etkisi hakkında fikir veren önemli örneklerdir.¹²

XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, XVIII. ve XX. yüzyıl boyunca batı sanatı kaynaklı süslemeler görülürken, ulusal mimarlık akımının etkisiyle inşa edilen çeşmelerde süsleme açısından oldukça büyük bir dönüşüm görülür. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin rumi, kıvrım dal, mukarnas, kabara vb. klasik Osmanlı süsleme öğelerine çeşmelerde de rastlanır.¹³

Çalışmada ele alınan çeşmede, dönem mimarisinin karakteristik bir özelliği olarak, çeşmenin sivri kemerleri üzerinde rumi ve kıvrımdal kabartmalarından oluşan süsleme kompozisyonu görülür. Bu süslemeler İstinye İskele Çeşmesi'nin¹⁴ rumi ve kıvrım dal süslemeleriyle benzerlik taşır. Çeşmeler dışında inşa edilmiş olan kamu yapılarında da rumi ve kıvrım dal kabartmalarına yer verilmiştir.

Yapının eski fotoğraflarında, musluğun olduğu tarafta, kaidede çeşmeyi üreten firmaya dair bilgiler yazdığı görülmektedir (Uğuryol, 2020). Üretici bilgisini ifade eden kabartma yazılar günümüzde hâlâ yerindedir fakat bu yazılar zaman içinde oluşan kir tabakasının altında kalmıştır. Aynı tip diğer çeşmelerin bir kısmında üretici bilgisi silinmiştir; çeşmelerin bir kısmında ise yazı korunmuş olarak günümüze gelmiştir (Resim 1).

Ele alınan çeşmenin altında mermer bir yalak bulunmaktadır. Bu mermer yalak çeşmenin altına da uzanır ve çeşmenin ikinci kaidesini oluşturur. Aynı tipteki bazı çeşmelerin bir kısmında, örneğin Sahrayı Cedit Hamidiye Çeşmesi ve Ortaköy Hamidiye Çeşmesi, mermer yalak günümüze gelememiştir.

İncelenen çeşme günümüze büyük ölçüde orijinalliğini koruyarak gelmiştir. Yer yer paslanmalar olduğu görülür. Ön tarafında da, metal yüzeyinde mermer kurnada kir tabakası

¹¹ XIX. yüzyılda yapılan çeşmeler hakkında bakınız: Pilehvarian-Urfalıoğlu vd., 2000; XIX. yüzyılda başkent İstanbul dışında da batı sanatı kaynaklı üsluplarda çeşmeler yapılmıştır. Anadolu'daki çeşme örnekleri için bakınız: Yavaş, 2000; Uçar, 2012; İşçen, 2019; Karademir, 2019; Demirbağ, 2022.

¹² Maçka II. Abdülhamid Çeşmesi, Maçka Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi, Laleli Çeşme ve Batılılaşma Döneminin diğer çeşme örnekleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Sarıdikmen, 2010; Egemen, 1993; Ertuğ, 2006, Sarıdikmen, 2010.

¹³ Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi çeşmelerinde süslemeler hakkında bakınız: Ertuğ, 2006.

¹⁴ İstinye İskele Çeşmesi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Tanışık, 1945; Ertuğ, 2006; Sarıdikmen, 2010.

oluşturmuştur. Arka tarafında, alt tarafta küçük bir kırık alan görülür. Çeşme günümüzde de orijinal işleviyle kullanılmaya devam etmektedir. O bölgede yaşayanlar ve yoldan geçenler çeşmeden faydalanmaktadır.

Kaynaklar

Akkurt, İbrahim. *İstanbul'un 100 Sultan II. Abdülhamid Eseri*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., İstanbul, tarih yok.

Çeçen, Kazım. *Taksim ve Hamidiye Suları*. İstanbul: İBB ve İSKİ İstanbul Su Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, 1992.

Çeçen, Kazım. "Hamidiye Suyu Tesisleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 544-545. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

Çeçen, Kazım. "Kaynak Suları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4: 507-510. İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

Çeçen, Kazım. "Hamidiye Suyu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 469-471. İstanbul, TDV Yayınları, İstanbul, 1997.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, *Osmanlı Mimarisi'nde Plan ve Projeler*, Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018.

Demirbağ, Uğur. "Zile'deki Çeşme Yapılarının Günümüz Açısından Genel Bir Değerlendirmesi", *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 12/ 2 (Nisan 2022): 531-554.

Demirsar, Belgin. "Ayasofya Üçyüzlü Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 1: 464. İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Egemen, Affan. *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri İle 1165 Çeşme ve Sebil)*. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1993.

Ekdal, Müfid. *Kadıköy: Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü*. İstanbul: Kadıköy Belediyesi, 1996.

Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Ersoy, H. Y.. "Çelik", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 1: 393-395. İstanbul: YEM Yayınları, İstanbul, 1997a.

Ersoy, H. Y.. "Demir", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 1: 441-442. İstanbul, YEM Yayınları, İstanbul, 1997b.

Ertuğ, Necdet (Ed.). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2006.

Ertuğ, Necdet (Ed.). *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2006.

Eyice, Semavi. "Çeşme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 277-287. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul, 1993.

Hut, Davut. "Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kayışdağı Suları". *Fiziki Coğrafya Araştırmaları Sistemik ve Bölgesel*. Ed. Deniz Ekinci. 643-656. İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 2011.

Hür, Ayşe. "Kayışdağı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 4: 504-505. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

İşçen, Yavuz. *Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın Mahalle Çeşmeleri*. Ankara: Cadde Anafartalar Kuyumcuları Yayınları -02, 2019.

Kara Pilehvarian, Nuran- Urfalıoğlu, Nur-Yazıcıoğlu, Lütfi. *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*. İstanbul: YEM Yayın, 2000.

Karademir, Murat. *Edirne Çeşmeleri*, Konya: Palet Yayınları, 2019.

Kurşun, Zekeriya- Kayserilioğlu, R. Sertaç- Songur, Savaş vd.. *Bâki Kente Âb-ı Bekâ Hamidiye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hamidiye Doğal Kaynak Suyu, 2006.

Sönmez, Zeki. "Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Fikir Temelleri". *Cumhuriyetin Yetmişbeş Yılında Kültür ve Sanat*. Haz. Banu Konyar. 63-74. İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 5, 2000.

Şehsuvaroğlu, Bedi N.. *Göztepe*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1969.

Şenyurt, Oya. "II. Abdülhamid Dönemi Mülkiye Mühendislerinden Andre Virgile Paul Bertier", *Toplumsal Tarih*, Sayı 194: (Şubat 2010): 50-51.

Tanışık, İbrahim Hilmi. *İstanbul Çeşmeleri II*. İstanbul, Maarif Matbaası, 1945.

Uçar, Hasan. *Sipil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat, Manisa Çeşmeleri*. Manisa, Manisa Belediyesi Yayınları, 2012.

Uğuryol, Draşan. "Hamidiye Suyu Tesislerine Ait Yapıların ve Çeşmelerin Günümüzdeki Durumu ve Koruma Önerileri", *Sanat Tarihi Dergisi* 29/2 (Ekim 2020): 425-453.

Yavaş, Doğan. "Bursa'da Kitabeli Osmanlı Çeşmeleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2000): 26-40.

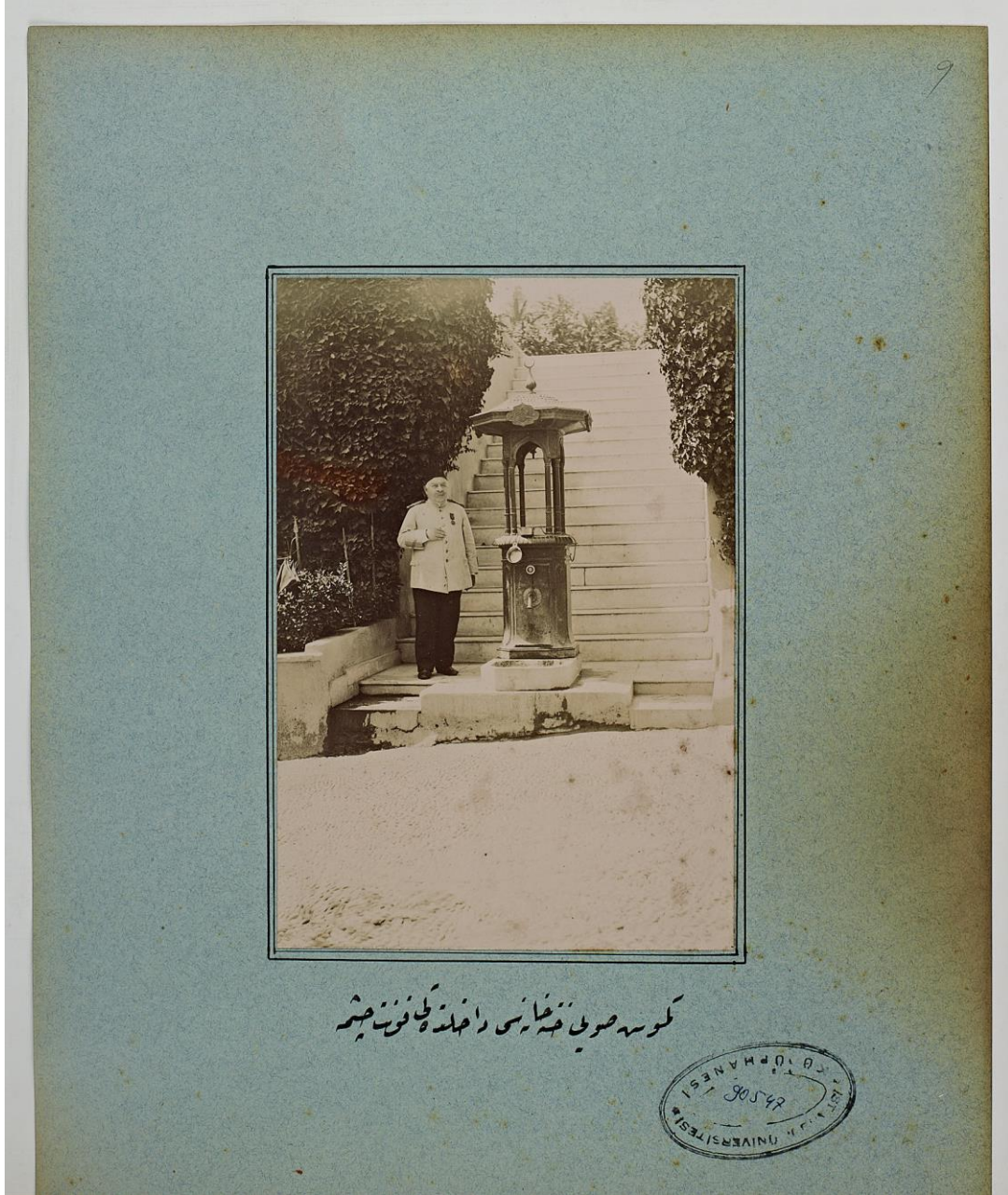

Yılmaz, Ömer Faruk (Ed.). *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Hamidiye Menba Suları ve Çeşmeleri*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.

Şekil 1: Yıldız Camii Hamidiye Çeşmesi (Kıvanç KOÇAK, Aralık 2022)

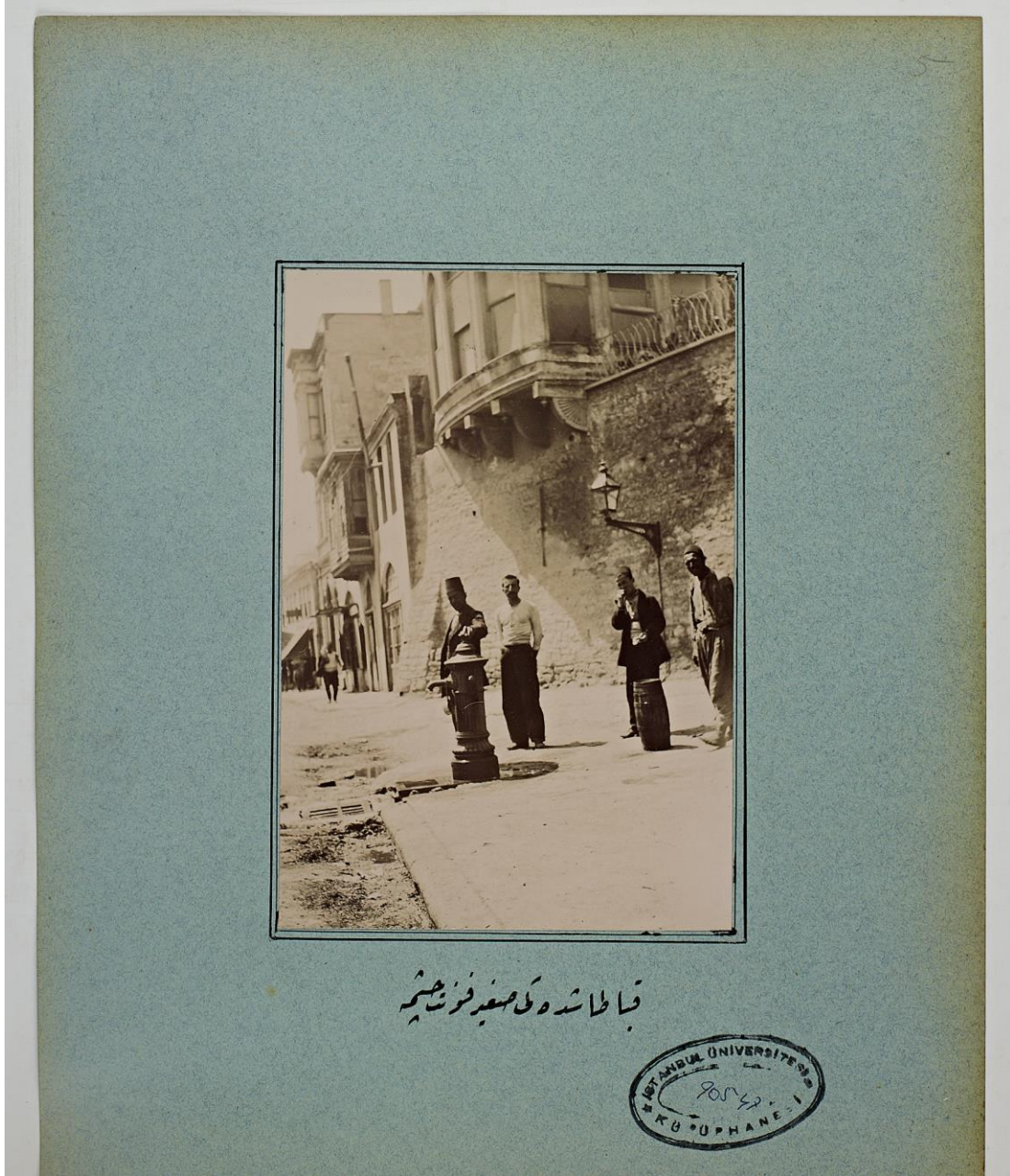

Şekil 2: Gümüşsuyu Hastanesi Hamidiye Çeşmesi (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi II. Abdülhamid dönemi fotoğraf albümü, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90547---0009.jpg> Erişim tarihi 25 Ocak 2023)

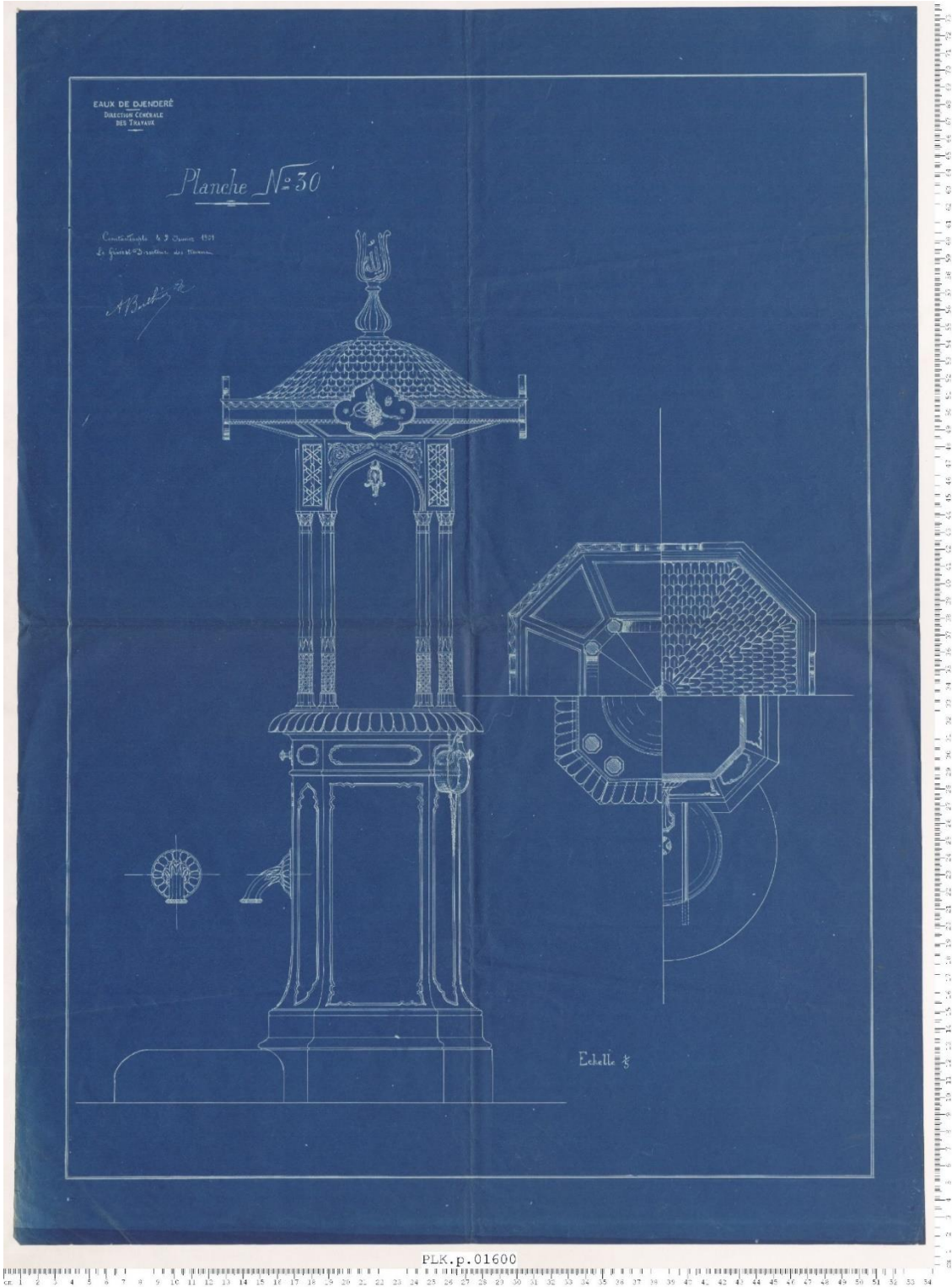

Şekil 3: Şişli Etfal Hastanesi Hamidiye Çeşmesi (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi II. Abdülhamid dönemi fotoğraf albümü, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90547---0014.jpg> Erişim tarihi 25 Ocak 2023)

Şekil 4: Kabataş'ta bulunan bir font çeşme (İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid dönemi fotoğraf albümü, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90547---0005.jpg> Erişim tarihi 25 Ocak 2023)

Şekil 5: Göztepe Hamidiye Çeşmesi Plan ve Cephe Çizimi (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi PLK. p. 01600)

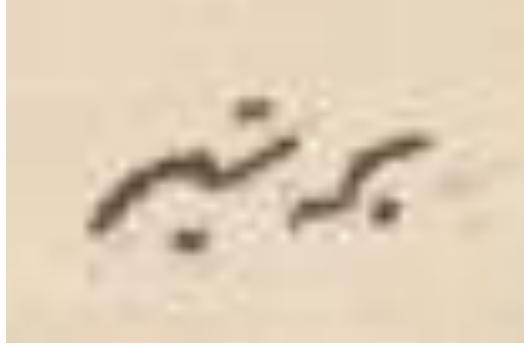

Şekil 6: Göztepe Hamidiye Çeşmesi'nin plan ve cephe çiziminde yer alan sanatçı/ tasarımcı detayı, (A. Bertier) (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi PLK. p. 01600)

Şekil 7: Göztepe Hamidiye Çeşmesi Cephe Çizimi (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi PLK. p. 03524)

Şekil 8: Göztepe Hamidiye Çeşmesi cephe çiziminde yer alan sanatçı/ tasarımcı ismi detayı (Bertier)
(Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi PLK. p. 03524)

Şekil 9: Göztepe Hamidiye Çeşmesi genel fotoğrafı (Kıvanç Koçak, Ağustos 2022)

Şekil 10: Göztepe Hamidiye Çeşmesi sivri kemer ve süsleme detayları (Kıvanç Koçak, Ağustos 2022)

Şekil 11: Göztepe Hamidiye Çeşmesi geometrik süsleme detayları (Kıvanç Koçak, Ağustos 2022)

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları

E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 10/2 (Aralık) 2023 s. 49-80, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1365010

Araştırma Makalesi

İSLAMİ DÖNEM UYGUR HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDE İKİLEMELER ÜZERİNE NOTLAR*

Hüseyin YILDIZ**

Ayşe ALTİKULAÇOĞLU***

Öz: Türkçede ikilemeler konusu Türk dilbiliminin başlangıcından bugüne dikkat çeken konulardan biri olmuş ve oldukça çok işlenmiştir. Literatürde genellikle bir dönem ya da eser merkezli ikileme çalışmalarına rastlanmaktadır. Bu çalışmada ele alınacak konunun derlemi ise alfabe temelli birkaç dönemi içine almaktadır. İslami dönem Uygur harfli metinler olarak adlandırılan bu eserler bu çalışmanın derlemine oluşturmaktadır. Karahanlı döneminden Timurular döneminin sonuna kadar olan zaman diliminde Uygur Harfli Deh-nâme, Ebu Said Kürkân'ın Uzun Hasan'a Gönderdiği Bitig, Mahzenü'l-Esrâr'ın Zeynü'l-Âbidin Nüshası, Manzum Parçalar, Manzum Parçalar -I, Manzum Parçalar -II, Mes'ele Kitâbi, Miraç-nâme, Oğuz Kağan Destanı, Râhatü'l-Kulûb, Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi, Seyfü'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl, Sirâcü'l-Kulûb, Tarla Satış Senetleri, Tezkire-i Evliyâ, Timür Kutluk Yarlığı, Tokluğ Temür'e Verilen Ödüg Bidig'i, Toktamış Han Yarlığı metinleri seçilerek 18 eserden hareketle bir derlem oluşturulmuştur. Çalışmanın derleminde içinde ikileme bulunan 1309 cümle tespit edilmiştir. Bu cümlelerin bazılarında birden fazla ikileme bulunmakta ve derlemdeki ikilemelerin tekrar edenlerle birlikte toplam sayısı 1537'ye, her biri farklı olan ikileme sayısı ise 457'e ulaşmaktadır. Tüm veriler Ek kısmında alfabetik olarak listelenmiştir. 457 ikileme verisi, kuruluş, oluşum, anlam, yapı, çekim, diziliş, köken ve tür yönünden incelenmiş ve bunlarla ilgili sonuçlar 31 maddede yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslami dönem, Türkçe, Uygur harfli metinler, İkilemeler, Sınıflandırma

NOTES ON REDUPLICATIONS IN ISLAMIC PERIOD TURKIC TEXTS WITH UYGHUR SCRIPT

Abstract: The subject of reduplications in Turkish has been one of the topics that have attracted attention since the beginning of Turkish linguistics and has been studied extensively. In the literature, there are usually period or work-centered reduplication studies. The corpus of the subject to be discussed in this study covers several alphabet-based periods. These works, which are called Islamic period with Uyghur script texts, constitute the corpus of this study. From the Karakhanid period until the end of the Timurid period, a corpus was created based on 18 works by selecting Deh-nâme, Ebu Said Kürkân'ın Uzun Hasan'a Gönderdiği Bitig, Mahzenü'l-Esrâr'ın Zeynü'l-Âbidin Nüshası, Manzum Parçalar, Manzum Parçalar -I, Manzum Parçalar -II, Mes'ele Kitâbi, Miraç-nâme, Oğuz Kağan Destanı, Râhatü'l-Kulûb, Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi, Seyfü'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl, Sirâcü'l-Kulûb, Tarla Satış Senetleri, Tezkire-i Evliyâ, Timür Kutluk Yarlığı, Tokluğ Temür'e Verilen Ödüg Bidig'i, Toktamış Han Yarlığı texts in Uyghur script. In the corpus of the study, 1309 sentences with a reduplication were identified. Some of these sentences contain more than one reduplication, and the total number of reduplication in the corpus reaches 1537, including the repeating ones, and the number of reduplications, each of which is different, reaches 457. All data are listed alphabetically in the Appendix. The 457 reduplication data were analyzed in terms of organization, formation, meaning, structure, inflection, sequence, origin and type, and the results related to them were tried to be interpreted in 31 notes.

* Bu çalışmada, Ordu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından finansal destek verilen B-2005 kodlu ve *İslamî Dönem Uygur Harfli Türkçe Metinlerde İkilemeler* adlı proje verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada adı geçen proje İUMİ kısaltmasıyla gösterilmiştir. ODU-BAP birimine desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

** Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu / Türkiye. turkbilimci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8055-7946.

*** Yüksek Lisans Mezun., Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ordu / Türkiye. aeyseaklc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7407-9618.

Keywords: Islamic period, Turkic, texts with Uyghur script, Reduplications, Classification

Başvuru/Submitted: 22.09.2023

Kabul/Accepted: 07.10.2023

1. Giriş

Türk dilinde ikilemeler konusu, Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren tespit edilebilen ve Türkolojinin bir bilim dalı haline gelmesinden bu yana daima ilgi çeken konulardan biri olmuştur. Güncel Türkçe Sözlük'te 'anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması (e-GTS)' şeklinde tanımlanan ikilemeler üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Türkoloji literatüründe ilk olarak Karl Foy'un *Studien zur Osmanischen Syntax* (1899) başlıklı çalışmasında yer verilen (Çoraklı, 2001, 53) ikilemeler Eski Türkçe özelinde çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Köktürkçede Aydın 1997, Savran 1998, Ağca 2015, Aydın-Karaman 2019, Karaman 2020; Eski Uygurcada Çağatay 1940, Ölmez 1998, Şen 2002, Can 2010, Bozok 2012, H. Yıldız 2012, H. Yıldız 2013, Ölmez 2017, S. B. Yıldız 2018, İsi 2018, S. B. Yıldız 2019, Ölmez-Aris 2019, Ölmez-Sevim 2019, Sevim 2019, Kara 2021, Keskin 2021, Ölmez 2022 ve Karahanlıcada Kargı Ölmez 1998, Kargı Ölmez 2007, Taş 2012, Sev 2014, Akyalçın-Aydoğan 2021, Kılıç 2022 bu tür çalışmaların başlıcalarıdır. Bununla beraber ikilemelerin teorisi üzerine kaleme alınmış Vecihe Hatiboğlu'nun (1981) ve Hans-Georg Müller'in (2003) monografileri ile Osman Nedim Tuna'nın seri makalelerini (1948, 1950, 1983) de unutmamak gerekir.

* * *

Türklerin İslamiyet'e geçişi ile birlikte İslam ve Arap kültürünün Türk kültürüne etkisi kaçınılmaz olmuş, bu durum Arap alfabesinin benimsenmesiyle kendine somut bir zemin bulmuştur. Türklerin İslamiyetle tanıştığı süreçte ağırlıklı olarak Uygur harflerini kullanmaları, Arap harflerine geçiş sürecinde Uygur harfleriyle Arap harflerini bir süre birlikte kullanmayı zorunlu kılmış olsa gerektir. Bu dönemde üst satırda Uygur alt satırda Arap harfleri ile yazılmış metinler (ör. *Atebetü'l Hakâyık*'ın Semerkant Nüshası), yalnızca Uygur harfleri ile yazılmış metinler (ör. Türk Hakanlığı dönemi hukuk belgeleri) ve aynı eserin her iki alfabe ile yazılmış nüshaları (ör. *Kutadgu Bilig*) mevcuttur.

İslami dönem Uygur harfli metinlerin sayısı sınırlı olduğu için bu eserler zamanla müstakil bir çalışma alanı oluşturmuş, O. F. Sertkaya'nın (1975, 1977), M. Çubukçu'nun (2019, 2020) ve A. Altıkulaçoğlu'nun (2021) çalışmalarında konu, ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bununla beraber İslami dönem Uygur harfli metinler üzerine yeteri kadar çalışma yapıldığı da söylenemez. Bu çalışmada öncelikle bir derlem oluşturulacak ve bu derlem üzerinden yapılan taramalarla tespit edilen ikilemeler kuruluş, anlam, yapı, çekim, diziliş, önses, köken ve oluşum bakımından sınıflandırılacaktır.

2. Derlem

Çalışmanın derlemi Eski Türkçe döneminden sonra ve Anadolu dışında yazılmış 18 metinden oluşmakta olup derlemdeki metinlerin kısa bilgileri Tablo 1’de verilmektedir¹:

Tablo 1. İUMİ’de Kullanılan Derlemin Bilgileri

	Kısaltma	Eser	Kaynak
1	DN	Deh-nâme	Arat, 1987, 733-747
2	ES-B	Ebu Said Kürkân’ın Uzun Hasan’a Gönderdiği Bitig	Kurat, 1940, 119-134
3	ME-ZA	Mahzenü’l-Esrâr’ın Zeynü’l-Âbidin Nüshası	Arat, 1987, 763-782
4	MP-A	Manzum Parçalar	Arat, 1991, 243-267
5	MP-S/I	Manzum Parçalar –I	Sertkaya, 1972, 157-184
6	MP-S/II	Manzum Parçalar –II	Sertkaya, 1973, 175-195
7	MK	Mes’ele Kitâbı	Sertkaya, 1976, 245-280
8	MN	Miraç-nâme	Mert, 2023
9	OKD	Oğuz Kağan Destanı	Ağca, 2016
10	RK	Râhatü’l-Kulûb	Yaman, 2008
11	RR	Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi	Kaya, 2014
12	SB	Seyfü’l-Mülûk ve Bed’ü’l-Cemâl	Uzuntaş, 2016
13	SK	Sirâcü’l-Kulûb	Sertkaya, 1975
14	TSS	Tarla Satış Senetleri	Tekin, 1975, 157-186
15	TE	Tezkire-i Evliyâ	Sertkaya, 2019
16	TKY	Timür Kutluk Yarlığı	Özyetgin, 1996, 106-107
17	ÖB	Tokluğ Temür’e Verilen Ödüg Bidig’i	Arat, 1987, 574-585
18	THY	Toktamış Han Yarlığı	Özyetgin, 1996, 105-106

Sertkaya 1977’de, *Anadolu dışı Uygur harfli eser geleneği (1069-1458)* başlığı altında yedi kategori belirlenmiştir: a) *Karahanlı Sahası Metinleri*, b) *Çağatay Devri Metinleri*, c) *Altın Ordu (Cuci Ulusu) Devri Metinleri*, ç) *İran Sahasında Tertip Edilen Metinler*, d) *İstinsah veya Telif Sahası Tespit Edilemeyen Metinler*, e) *İslâmi Devrinin İslâmi Unsur Taşımayan Metinleri*, f) *Timürlü Devri Metinleri*. Derlemdeki eserler Sertkaya 1977 ile karşılaştırıldığında, derlemin kategorilere dağılımı şu tabloyla gösterilebilir.

Tablo 2. İUMİ Derleminin Sertkaya 1977’deki Kategorilere Göre Dağılımı

Eser
A Tarla Satış Senetleri

¹ Derlemdeki eserler hakkında ayrıntılı bilgi için Altıkulaçoğlu, 2021, 11-22’ye bakılabilir.

B	Tokluğ Temür'e Verilen Ödüg Bidig'i
C	Timür Kutluk Yarlığı Toktamış Han Yarlığı
D	Manzum Parçalar
E	Oğuz Kağan Destanı
F	Deh-nâme Ebu Said Kürkân'ın Uzun Hasan'a Gönderdiği Bitig Mahzenü'l-Esrâr'ın Zeynü'l-Âbidin Nüshası Manzum Parçalar -I Manzum Parçalar -II Mes'ele Kitâbı Miraç-nâme Râhatü'l-Kulûb Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi Seyfü'l-Mülûk ve Bed'ü'l-Cemâl Sirâcü'l-Kulûb Tezkire-i Evliyâ

Tablo 2'ye göre derlemdeki eserlerin dağılımında en çok F kategorisinde Timurlu dönemi eserlerine yer verildiği görülür. Bunda belirleyici etken Sertkaya 1977'de de F kategorisi eserlerinin diğerlerinden daha çok olmasıdır².

3. İslami Dönem Uygur Harfli Metinlerde Geçen İkilemelerin Sınıflandırılması

Çalışmanın derleminde içinde ikileme bulunan 1309 cümle tespit edilmiştir. Bu cümlelerin bazılarında birden fazla ikileme bulunmakta ve derlemdeki ikilemelerin tekrar edenlerle birlikte toplam sayısı 1537'ye, her biri farklı olan ikileme sayısı ise 457'e ulaşmaktadır. Bu çalışmada yer alan verilere³ dair bilgiler "Ek" kısmında sunulmuş olup bu ikilemeler kuruluş, oluşum, anlam, yapı, çekim, diziliş ve köken bakımından olmak üzere sekiz başlıkta sınıflandırılmıştır.

3.1. İUMİ'deki İkilemelerin Kuruluş Bakımından Sınıflandırılması

İUMİ'de tespit edilen 457 ikilemeden kuruluş bakımından *aynı kelimenin tekrarıyla* oluşanlar ve *farklı kelimelerden* oluşanlar olmak üzere iki kategoride incelenebilir:

3.1.1. İUMİ'de aynı kelimenin tekrarıyla oluşan 21 ikileme tespit edilmiştir: *allah allah, asta asta, ay ay, ay ay ah ah, az az, bölek bölek, éttig éttig, katre katre, keçe keçe, kesek kesek, koş koş,*

² Nitekim Sertkaya 1977'de Anadolu dışında Uygur harfli A (4), B (1), C (2), Ç (2), D (5), E (3) ve F (29) kategorilerinde toplam 46 eser bulunmaktadır. F kategorisinin toplama oranı % 63,04'tür. İUMİ derleminde ise A (1), B (1), C (2), D (1), E (1) ve F (12) kategorilerinde toplam 18 yer almakta olup, F'nin toplama oranı % 66,66'dır. Bununla beraber F kategorisindeki eserlerin hacimleri de dikkate alındığında bu oranların % 80'leri geçmesi mümkün görünmektedir. Ç kategorisindeki eserler ise İUMİ'nin derlemi dışında tutulmuştur.

³ Bu çalışmada yapılan sınıflandırmalarda örnek sayısı 25 ile sınırlandırılmıştır. 25'ten fazla örneği bulunan verileri incelemek isteyenler <https://tez.yok.gov.tr/> üzerinden İUMİ'ye (Altıkulaçoğlu, 2021, Tez No: 671541) bakabilir. Bununla beraber verilerin tam listesini, bu çalışmanın sonunda ek olarak vermeyi de uygun bulduk.

köp köp, özge özge, pare pare, saf saf, sala sala, tişük tişük, tura tura, türlüğ türlüğ, ura ura, zar zar.

3.1.2. İUMİ’de farklı kelimelerden oluşan 436 ikileme tespit edilmiştir: *aç yalañ, açlık susuzluk, adem havva, aga ini, ahmak nadan, ‘akreb çayan, alban yasak, altun kümüz, bag bağça, bela musibet, dana biliglig, du‘a alkış, inilik karındaşlık, köp az, köp telim, körklüg hoş, küçlüg kuvvetlig, mal davar, mal mülk, ogul kız, savuk ıssık, tün kün, uçmak tamuk, ulug kiçig, yir kök...*

3.2. İUMİ’deki İkilemelerin Oluşum Bakımından Sınıflandırılması

İUMİ’de tespit edilen 457 ikileme; oluşum bakımından *bağlaçsız* ve *bağlaçlı* oluşanlar olmak üzere iki kategoride incelenebilir⁴.

3.2.1. İUMİ’de ikilemeyi oluşturan kelimelerin arasında bağlaç bulunmayan 370 ikileme tespit edilmiştir.

3.2.1.1. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunmayan 370 ikilemeden **326’sı iki birimden** oluşmaktadır⁵: *aç yalañ, açig süçüg, açlık susuzluk, aga ini, ahmak nadan, ‘akl ‘ilm, ‘akreb çayan, al- sat-, allah allah, altun kümüz, altun mercan, altun yakut, arig münezzeh, arık havut, arslan kaplan, asab kıyın, asta asta, aş ötmek, aşa- iç-, aşlık bag, at tive, ata aga, ata ana, ataşlug yaruklug, av kuş...*

3.2.1.2. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunmayan 370 ikilemeden **31’i üç birimden** oluşmaktadır: *‘acizlig miskinlik niyaz-şikestlik, asillig ‘idil ‘ilim, at kagatır ud, bas- öltür- baş kes-, beg bay ulug, bela mihnet yoksuzluk, beg el kün, fakir miskin yoksuz, hatun ana siñil, hurma encir badam, el kün beg, ‘ilm hikmet ma‘rifet, kadun oğlan uşak, kafir salim müşrik, kalam divit kagat, köşk hücre ‘imāret, közsüz tilsiz kulaksız, nöker el kün, riyazet mihnet bela, teñiz tag cangal, yahşı biliglig dana, yahşı kör- sevin- kül-, yaman salim kafir, yıldı ud buzağı, yurt el kün...*

3.2.1.3. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunmayan 370 ikilemeden **11’i dört birimden** oluşmaktadır: *ademi peri div canvar, agız köz kulak burun, ‘alim sofi karı körklüg kız, aş söyürme çubuyan kırmız, Cebrayil Mikayil İsrafil ‘Azrayil, çerig nöker el kün, ini oğulluk dostluk karındaşlık, ev bargah çadır sayevan, ogul kız kişi kataş, ruza namaz hac gaza, teñiz tag cangal biyaban...*

⁴ Esasında modern dönem Türkçe metinlerde bu türden örnekler rastlanmamaktadır. Bu çalışmada böyle bir kategorik ayrıma gidilmesinin sebebi, başka tarihî dönemlerde de olduğu gibi, İUMİ’de *bağlaç* alan ikilemelerin aynı zamanda *bağlaçsız* biçimlerinin de bulunmuş olmasıdır. *adem havva, div peri* gibi örneklerin *adem bile havva, div ü peri* gibi kullanımlar bu görüşü desteklemektedir: *ādem bile havvā* ‘Adem ile Havva’ TE 415 (İUMİ 249) = *ādemniñ ħavvāniñ* ‘Adem’in Havva’nın’ TE 416 (İUMİ 25); *ṭivniñ periniñ* ‘devin perinin’ SK 30; *ṭivler periler* ‘devler periler’ SK 32 (İUMİ 214) = *dēv ü peri* ‘dev ve peri’ TE 99 (İUMİ 254).

⁵ İUMİ’de tespit edilen ve kelimeler arasında bağlaç bulunmayan ikilemeler arasında *ak ev ala çadır, ak sakallug moz saçlug, at çapmak keyik atmak* gibi kelime grubuyla oluşmuş olanlar da vardır. Bu kelime grupları, artık grup olduğu için ve bir ikileme birimi olarak kabul edilmiştir.

3.2.1.4. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunmayan 370 ikilemeden **2’si dörtten fazla birimden** oluşmaktadır: *altun kümüş yakut zebercet incü, altun kümüş la’l yakut firuze inçü.*

3.2.2. İUMİ’de ikilemeyi oluşturan kelimelerin arasında **bağlaç bulunan 87** ikileme tespit edilmiştir.

3.2.2.1. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunan 88 ikilemeden **54’ünde “(v)u/ (v)ü”** bağlacı kullanılmaktadır: *ah u nale, ‘akl u hayal, aram u karar, ‘arz u kürz, ‘aşık u ma’şuk, atl u tat, ‘ayş u ‘ışrat, bir ü bar, div ü peri, can ü cihan, cefa vu ‘işve, cinn ü ins, çin ü maçin, ehl ü ‘ayal, evlat u hatun, ezel ü ebed, fazl u kerem, genc ü hazine, genc ü mal, gerd ü gubar, güfd ü-guy, hamd u sena, har u haşak, havf u reca, hırs u heva...*

3.2.2.2. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunan 88 ikilemeden **22’sinde “bile/birle”** bağlacı kullanılmaktadır: *adem bile havva, ‘aşık bile ma’şuk, ay bile kün, börk bile destar, çağır bile süt, gur bile kefen, hak bile batıl, kemiş bile tahta bile tanab bile, kök bile yer, er bile hatun, meş’ale bile fanus, münker bile nekir, ot bile tütün, sa’feran bile sünbül, sofraya bile ta’am, dünya bile ahiret, tütün bile ot, cıda birle ya ok birle, kılıç birle kalkan birle, ok birle cıda birle kılıç birle, ok birle kılıç, ya birle ok birle.*

3.2.2.3. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunan 88 ikilemeden **5’inde “ya”** bağlacı kullanılmaktadır⁶: *agrığ kişi ya sag kişi, dostlık ya düşmenlık, kafir ademi ya kafir div peri, kök ya ‘arş, ya yokarı ya koyı.*

3.2.2.4. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunan 88 ikilemeden **4’ünde “takı”** bağlacı kullanılmaktadır: *du’a takı ta’at, takı taluy takı müren, toñ takı muz, ya takı kalkan.*

3.2.2.5. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunan 88 ikilemeden **1’inde “ve”** bağlacı kullanılmaktadır: *masun ve m(a)hrus.*

3.2.2.6. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç bulunan 88 ikilemeden **1’inde “hem”** bağlacı kullanılmaktadır: *hem hur u hem peri*⁷.

3.2.2.7. İUMİ’de kelimelerin arasında bağlaç kullanımında “ya”, “bile/birle” ve “hem bağlaçlarının ikili kullanımlarına 7 yerde rastlanmaktadır. “ya” ve “hem” bağlaçları ikilemeyi oluşturan kelimelerin önünde birer kez (*ya yokarı ya koyı, hem hur u hem peri*); “bile/birle” bağlacı ise ikilemeyi oluşturan kelimelerin sonunda beş kez (*kemiş bile tahta bile tanab bile, cıda birle ya ok birle, kılıç birle kalkan birle, ok birle cıda birle kılıç birle, ya birle ok birle*) kullanılmaktadır.

3.3. İUMİ’deki İkilemelerin Anlam Bakımından Sınıflandırılması

İUMİ’de tespit edilen 457 ikilemeden kuruluş bakımından *aynı kelimenin tekrarıyla* oluşan ikilemeler ile özel adlardan oluşan *adem havva, Mekke Medine* gibi ikilemeler dışta bırakıldığında

⁶ “ya” bağlacıyla kurulan ikilemelerin dördünde “ya” bir kez ve iki kelime arasında kullanılırken, son örnekte iki kez ve kelimelerin önünde yer almaktadır.

⁷ Bu kullanımda “hem” bağlacının yanısıra “(v)u, (v)ü” bağlacı da yer almaktadır. Bu örnek iki yerde geçtiği için toplam sayıda bu durum dikkate alınmalıdır.

kalan 430 veri, her iki unsuru da anlamlı olan ikilemelerdir. Bu ikilemeler *eş anlamlı, ilişkili ya da yakın anlamlı* ve *zıt anlamlı* olmak üzere üç kategoride sınıflandırılabilir.

3.3.1. İUMİ’de ikilemeyi oluşturan kelimelerin arasında **eş anlamlı 66** ikileme tespit edilmiştir: *arığ münezzeh, ata aga, aygır at, bag bagça, bargah çadır, bela musibet, çadır iv, dana biliglig, du‘a alkış, hak ta‘ala, inilik karındaşlık, köp telim, küçlög kuvvetlig, mal davar, mal mülk, mum şem‘ogul uşak, öldür- köydür-, örle- kükire-, sançış uruş, sansız sağışsız, şeher vilayet, tüş- kit-, uruş tokuş, yaramaz yavuz...*

3.3.2. İUMİ’de ikilemeyi oluşturan kelimelerin arasında **ilişkili ya da yakın anlamlı 308** ikileme tespit edilmiştir: *aç yalañ, aga ini, ahmak nadan, altun kümüş, arslan kaplan, aş ötmek, aşa- iç-, at tive, ataş kızıl, av kuş, ayak ilig, ayak kulak, ayet hadis, biş altı, borç haraç, can kan, çomak yıgaç, derviş fakir, dostluk karındaşlık, gül çeçek, il kün, ét aş, kar yagmur, kül- oyna-, kün ay...*

3.3.3. İUMİ’de ikilemeyi oluşturan kelimelerin arasında **zıt anlamlı 56** ikileme tespit edilmiştir: *ademi peri, al- sat-, ata ana, bar- kel-, bar yok, burunlı soñlı, çık- kir-, dünya ahiret, ısıq savuk, kart kiçig, keçe kündüz, kël- bar-, keñlik darlık, kir- çık-, köp az, ogul kız, peri ‘ifrit, savuk ıssık, tirig ölüg, tün kün, uçar yügürür, uçmak tamuk, ulug kiçig, yahşı yaman, yir kök...*

3.4. İUMİ’deki ikilemelerin Yapı Bakımından Sınıflandırılması

İUMİ’de tespit edilen 457 ikileme; yapı bakımından *her iki unsuru kök ya da taban; her iki unsuru türemiş, yalnız bir unsuru türemiş, her iki unsuru birleşik yapı ve yalnız bir unsuru birleşik yapı* olmak üzere beş kategoride sınıflandırılabilir.

3.4.1. Her **iki unsuru** da **kök** ya da **taban** halinde olan **258** ikileme tespit edilmiştir: *ağa ini, al- sat-, altun kümüş, at tive, ata ağa, ata ana, ataş kızıl, av kuş, bāğ tağ, bar- kel-, bar- yan-, bar yok, baş kut, biş altı, borç haraç, can kan, çin ü māçin, çomak yıgaç, derviş faķir, hayr sadaķa, iki üç, il kün, ‘ilm ‘amel, ‘kāfir münāfık, keyik kuş, köp telim...*

3.4.2. Her **iki unsuru** da **türemiş** kelime olan **75** ikileme tespit edilmiştir.

3.4.2.1. Unsurları **aynı ekle** türemiş olan **56** ikileme tespit edilmiştir: *açlık susuzluk, atasız anasız, ataşlug yaruklug, ayıtkan eşitken, beyikrek öndürrek, bölek bölek, burunlı soñlı, çoglug heybethlig, dostluk karındaşlık, inilik karındaşlık, qalınraq köprek, keñlik darlık, körgeñ işitken, körüş- kuçuş-, küçlög kuvvetlig, öldür- köydür-, sabançı ortaķçı, tapma- körme-, tirig ölüg, tutulunç uruşunç, uçar yügürür, urma- sökme-, uruş tokuş, yahşırak sévügrek, yatış kopuş, yıķıla kopa, yegen içken...*

3.4.2.1. Unsurları **farklı eklerle** türemiş olan **19** ikileme tespit edilmiştir: *açığ süçüg, ağır ayak, carlig cumşa- bildürgülük biti-, çigay emgek, ısıq savuq, ilig ayaksız, kaygu şādliğ, kılıç birle kalkan birle, kōnaq tuşül, örle- kükire-, savuq ıssık, sög- sözle-, ulug kiçig, uslug yaşkı, yā yokarı yā koyı, yahşı biliglig dānā, yahşı körüklüg, yahşı şefaķatlığ, yükle- keltür-*

3.4.3. Sadece bir unsuru türemiş kelime olan 93 ikileme tespit edilmiştir:

3.4.3.1. **İlk unsuru türemiş olan 43 ikileme tespit edilmiştir:** *arığ münezzeh, arık havut, aşa- iç-, aşlık bağ, ayak ilig, başa- bas-, boyun ilig, hasudluq kin, qorqunç 'asab, körklüg hoş, körklüg yigit, kulluk tā'at, oğlan hatun, kılıç neyze, temürçi türüdger, tengri ta'ala, tişle-sanç-, toprak su, tütün bile ot, yahşısı yaman, yarlık u ferman, yaramaz yavuz, yazı tağ, yazı yaban, yoksuzluk miñnet...*

3.4.3.2. **İkinci unsuru türemiş olan 50 ikileme tespit edilmiştir:** *aş ödmek, bağ aşlık, bas-astur-, bas- öltür- baş kes-, bāzergān ortağ, belā miñnet yoksuzluk, bud quyruq, cādū yalğançı, dānā biliglig, du'ā alqış, gele qaralık, hūb körklüg, 'ilm bilig, ini oğulluk, qadığ heybatlığ, qar yağmur, kart kiçig, keçe kündüz, kül- oyna-, miñnet yoksuzluk, ot aşlık, ot bile tütün, raht töşek, sağ selāmetlik, şıdık u şafālığ, su bulak...*

3.4.4. Her iki ögesi de birleşik yapıli olan 21 ikileme tespit edilmiştir:

3.4.4.1. Her **iki unsuru da isim grubu** yapıli olan **11 ikileme** vardır. Bunların ilk sekizi sıfat tamlaması, son üçü isim tamlaması formundadır: *agrıg kişi ya sağ kişi, aq iv ala çadır, ak sakallug moz saçlug, kırk kün kırk kiçe, yiti kat kök yiti kat yir, ulug köñüllüg yavuz kılığlig, yiti kün yiti kiçe, yumşak sözlüg yakşı kılığlig; kün soñ keçe soñ, serv yığaçı sandal yığaçı, şeri'at 'ilmi tarikāt 'ilmi*

3.4.4.2. Her **iki unsuru da fiil grubu** yapıli olan ve birleşik fiil formunda **10 ikileme** vardır: *azab kıl- zahmet tur-, at çapmak keyik atmak, bas- öltür- baş kes-, carlıg cumşa- bildürgülük biti-, çağır iç- 'işret kıl-, namaz kıl- ruze tut-, namaz niyaz kıl- kurban kıl-, selam kıl- yiröp-, yiröp- hıdmet kıl-, yüz yırt- saç yol-*

3.4.5. Ögelerinden en az biri birleşik yapıli olan 10 ikileme tespit edilmiştir:

3.4.5.1. **İlk unsuru isim grubu** yapıli olan **1 ikileme**, sıfat tamlaması formundadır: *yahşısı biliglig dana.*

3.4.5.2. **İkinci unsuru isim grubu** yapıli olan **4 ikileme** vardır, dördü de sıfat tamlaması formundadır: *'alim sofi karı körklüg kız, heybatlıg açık yüzlüg, ot tag kaynar derya, ot tag kaynar teñiz.*

3.4.5.3. **İlk unsuru fiil grubu** yapıli olmayan **2 ikileme** bulunmaktadır: *karga- la'net kıl-, yi-su iç-*

3.4.5.4. **Son unsuru fiil grubu** yapıli olmayan **3 ikileme** bulunmaktadır: *sevinç at- kül-, yahşısı kör- sevin- kül-, feryād kıl- yağa yırt- yığla-*

3.5. İUMİ'deki İkilemelerin Çekim Bakımından Sınıflandırılması

İUMİ'de tespit edilen ve içinde çekim eki bulunan 328 ikileme, *her iki unsuru çekim eki alan, en az bir unsuru çekim eki alan* olmak üzere iki kategoride sınıflandırılabilir:

3.6.1.3. **İlk unsuru ünsüzle ikinci unsuru ünlüyle** başlayan **57** ikileme tespit edilmiştir: *bağ aşlık, bas- astur-, bāzergān ortak, beyikrek öndürrek, biş altı, boyun ilig, cefa vu 'işve, çadır iv, çap- al-, çıgay emgek, du'-ā alkış, dūnyā āhıret, havvā ādem, qahatlık ağırlık, qazan ayak, keñglik uşunlık, qorquñç 'asab, köp az, körgeñ işitken, köşk 'imāret, köter- al-, köz ağız, kül- oyna-, kün ay, ma'lul u 'illet, maşraba ayaq...*

3.6.1.4. **Her iki unsuru da ünsüzle** başlayan **266** ikileme tespit edilmiştir: *bāğ bāğça, bāğ tağ, bar- kel-, bar- yan-, bar yok, bārgāh çadır, baş kut, bay terviş, beg nedim, belā muşibet, bir ü bar, borç haraç, bōrk bile deştār, bud quyruq, burunlı soñgı, cādū yalğançı, cān ciger, can kan, cān u cihān, çalañ bulañ, çıq- kir-, çimgeñ merğuşār, çinü māçin, çoğluğ heybetliğ, çomaq yıgaç, dānā biliglig, derviş faķir, dostluk karındaşlık...*

3.6.2. Hece sayısına göre ikilemeler

Hece sayıları göre ikilemeler, *daha az heceli kelimenin önde olduğu ikilemeler, daha çok heceli kelimenin önde olduğu ikilemeler ve eş sayıda heceli kelimelerden oluşan ikilemeler* olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmıştır.

3.6.2.1. Daha **az heceli** kelimenin **önde** olduğu **161** ikileme tespit edilmiştir: *aç yalañg, açlık susuzluk, ah u nale, 'aql u hayāl, arığ münezzeh, aş ödmek, at tive, 'ays u 'ışrat, bağ aşlık, bāğ bāğça, bas- astur-, bay terviş, beg nedim, belā muşibet, biş altı, borç haraç, bud quyruq, cādū yalğançı, cān ciger, cān u cihān, çimgeñ merğuşār, çinü māçin, çoğluğ heybetliğ, dānā biliglig, dostluk karındaşlık, dōstlık yā düşmenlik, dūnyā āhıret, fażl u kerem...*

3.6.2.2. Daha **çok heceli** kelimenin **önde** olduğu **59** ikileme tespit edilmiştir: *ādamī perī, ağığ kişi yā sağ kişi, aşa- iç-, aşlık bağ, aygır at, başa- bas-, bāzergān ortak, burunlı soñgı, çadır iv, çağır bile sūt, gūyende raqkās, hasudluq kin, iki üç, 'ilim hat, imdi bat, kalınraq köprek, kerem lutf, keyik kuş, körklüg hoş, köter- al-, kubbe kuş, maşraba ayaq, meş'ale bile fānūs, oğul kız, oqu- bil-, perī tiv, sadaqa sekat, şa'ferān bile sünbül, sipas u şük, sirke tuz...*

3.6.2.3. **Eş sayıda heceli** kelimelerden oluşan **237** ikileme tespit edilmiştir: *açığ sücüg, ādem havvā, ağa ini, ağır ayak, ahmaq nādān, aka ini, 'aql 'ilm, 'akreb çayān, al- sat-, alban yasak, altun kümüş, altun mercān, altun yākūt, ārām u qarār, arıq havut, arslan kaplan, 'arş u kürz, asab qıyın, 'aşık bile ma'sūk, ata ağa, ata ana, ataş kızıl, ataşlug yaruklug, atl u tat, av kuş, ay ay ah ah, ay bile kün, ayak ilig, ayak kulak, āyet hadis, ayıtқан eşitken..*

3.7. İÜMİ'deki ikilemelerin Köken Bakımından Sınıflandırılması

Köken bakımından ikilemeler üç başlık altında sınıflandırılacaktır: *her iki unsuru da Türkçe kökenli olan ikilemeler, bir unsuru Türkçe kökenli olan ikilemeler ve her iki unsuru da yabancı olan ikilemeler.*

3.7.1. Her **iki unsuru** da **Türkçe** kökenli olan **217** ikileme tespit edilmiştir: *aç yalañg, açığı sücüg, açlık susuzluk, ağır ayak, ağa ini, kış vü yaz, kız kırkın, körgen işitken, kör- şaş-, körüş- kuçuş-, köz ağız, köz burun, köz kaş, sög- sözle-, susuz azuksız, su bulak, tağ tenğiz, tamur sinğir, tanı- bil-, tapma- körme-, uruş tokuş, yat- uyu-, yahşı yaman, yahşırak sévügrek, yazı tağ, yazı yaban...*

3.7.2. **Bir unsuru Türkçe** kökenli olan **76** ikileme tespit edilmiştir:

Bu başlık altında ikilemeler ilk unsurları Türkçe kökenli olmak ve ikinci unsurları Türkçe kökenli olmak kaydıyla listelenmiştir. Toplamda 76 veri tespit edilen ikilemeler her iki unsuru Türkçe kökenli ve her iki unsuru yabancı kökenli ikilemelere oranla daha azdır. Yabancı unsurlar İslamiyet'in etkisiyle çoğunlukla Arapça ve Farsçadır. Elbette Soğdca ve Moğolca kelimelerle kurulmuş olan ikilemeler de mevcuttur.

3.7.2.1. İlk unsuru Türkçe kökenli olan **40** ikileme tespit edilmiştir: *altun mercân, altun yâküt, arıg münezzeh, arıq havut, bay tervîş, beg nedîm, borç haraç, börk bile deştâr, çimgen merğuşâr, iv hücre, kılıç neyze, qorqunç 'asab, kök yâ 'arş, körklüg hoş, kul nöker, kulluk tâ'at, sağ selâmetlık, temürçi tûrüdger, tengri ta'ala, uluğ gâltân, yahşı şefâkatlık, yaman şâlim kâfir, yarlık u ferman, yıgaç tahta, yoksuzluk miñnet...*

3.7.2.2. İkinci unsuru Türkçe kökenli olan **38** ikileme tespit edilmiştir: *'akreb çayân, asab qıyın, bâzergân ortağ, can kan, cıda birle ya ok birle, çadır iv, çağır bile süt, dâna biliglig, dostluk karındaşlık, du'-â alkış, faqir miskin yoqsuz, gül çeçek, hûb körklüg, 'ilm bilig, kahatlık ağırlık, karga- la'net kıl-, kubbe kuş, mâl davar, maşraba ayaq, miñnet yoksuzluk, müren ügüz, nöker il kün, raht töşek, sirke tuz, şîşe ayak, teryâ tağ, vazîr beg, yıpar 'anber...*

3.7.3. Her **iki unsuru** da **yabancı** kökenli olan **162** ikileme tespit edilmiştir: *âdem havvâ, âdamî perî, ah u nale, ahmağ nâdân, 'aql 'ilm, 'aql u hayâl, ârâm u qarâr, 'arş u kürz, 'aşıq bile ma'sûk, atl u tat, âyet hadîs, 'ayş u 'ışrat, bârgâh çadır, belâ muşîbet, cân ciger, cân u cihân, cefa vu 'işve, cinn ü ins, dervîş fakîr, enbiyâ evliyâ, ezel ü ebed, fakîr dervîş, fakîr miskîn, fazl u kerem, genc ü hazîna, genc ü mâl, hamd u sena, hüküm farmân, perî tîv, rahmet bereket...*

3.8. İUMİ'deki İkilemelerin Tür Bakımından Sınıflandırılması

İUMİ'de tespit edilen 457 ikileme; tür bakımından *isimlerden oluşanlar* ve *fiillerden oluşanlar* olmak üzere iki kategoride sınıflandırılabilir:

3.8.1. İUMİ'de **isim** türünden kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan **410** ikileme tespit edilmiştir: *aç yalañ, açığı sücüg, ağa ini, altun kümüş, arslan kaplan, aşlık bag, at tive, ata ana, ataş kızıl, 'ayş u 'ışrat, bag tag, beg nedim, borç haraç, çalañ bulañ, çin ü maçin, dervîş*

fakir, dünya ahiret, el kün, evlat u hatun, genc ü mal, hoca hace, ısıq savuk, inçü mercan, iv hücre, kalınrak köprek, kar yağmur, keçe kündüz...

3.8.2. İUMİ’de **fiil** türünden kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan **47** ikileme tespit edilmiştir. *al- sat-, aşa- iç-, bar- kel-, bar- yan-, bas- astur-, başa- bas-, çap- al-, çık- kir-, çağır iç- ‘ışret kıl-, hoş kel- safa keltür-, in- kel-, kel- bar-, kil- kör-, kir- çık-, kör- şaş-, körüş- kuçuş-, köter- al-, kül- oyna-, oku- bil-, öldür- köydür-, örle- kükire-, sev- tanı-, sevin- kül-, sög- sözle-, tanı- bil-, tapma- körme-...*

DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

İslami dönem Uygur harfli metinlerdeki ikilemelerin tespit edilerek yorumlandığı bu çalışma sonucunda şu değerlendirmelerde bulunulabilir:

1. Çalışmada Karahanlı döneminden Timurlular döneminin sonuna kadar olan zaman diliminde Uygur Harfli 18 metin seçilerek bir derlem oluşturulmuştur.
2. Oluşturulan derlemde 1309 cümlede 1537 ikileme örneği cümle tespit edilmiştir. Derlemdeki eserlerin veri sayılarına göre dağılımı Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. İUMİ Derleminde Tespit Edilen İkilemeler Cümle Temelli Sayısal Dağılımı

Eser	Cümle	İkileme
Tezkire-i Evliyâ	494	545
Sirâcü'l-Kulûb	336	406
Seyfü'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl	122	138
Miraç-nâme	85	113
Oğuz Kağan Destanı	72	91
Râhatü'l-Kulûb	75	86
Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi	68	79
Manzum Parçalar (MP-S/I)	16	22
Manzum Parçalar (MP-S/II)		
Timür Kutluk Yarlığı	7	14
Mes'ele Kitâbı	9	14
Manzum Parçalar (MP-A)	7	8
Ebu Said Kürkân'ın Uzun Hasan'a Gönderdiği Bitig	5	6
Tarla Satış Senetleri	4	4
Deh-nâme	3	4
Tokluğ Temür'e Verilen Ödüg Bidig'i	2	3
Mahzenü'l-Esrâr'ın Zeynü'l-Âbidin Nüshası	3	3
Toktamış Yarlığı	1	1
Toplam	1309	1537

3. Derlemde tespit edilen 1537 ikileme arasında tekrarlılar çıkarıldığında 457 farklı ikileme verisine ulaşılmaktadır.

4. Bu ikilemeler kuruluş, anlam, yapı, çekim, diziliş, önses ve köken bakımından olmak üzere *kuruluş, oluşum, anlam, yapı, çekim, diziliş, köken ve tür* olmak üzere sekiz başlıkta sınıflandırılmıştır.
5. İUMİ’de kuruluş bakımından aynı kelimenin tekrarıyla oluşan 21, farklı kelimelerden oluşan 436 ikilemeye rastlanmaktadır. Her iki kategorideki veriler değerlendirildiğinde farklı kelimelerden oluşan ikilemelerin, aynı kelimenin tekrarıyla oluşanlara göre oldukça fazla olduğu görülmekte olup, veri sayısının toplama oranı % 95,40’tır.
6. İUMİ’de bağlaçsız oluşan 370, bağlaçlı oluşan 87 ikileme bulunmaktadır. Bağlaçsız oluşanlar arasında en sık 326 veri sayısı ile iki birimden oluşan ikilemelere, bağlaçlı oluşanlar arasında ise 54 veri sayısı ile “(v)u, (v)ü” bağlacıyla kurulanlara rastlanmaktadır. Bağlaçsız oluşanlarda iki birimden oluşan ikilemelerin diğerlerine oranı % 88,10 iken; bağlaçlı oluşanlarda “(v)u, (v)ü” bağlacıyla kurulan ikilemelerin diğerlerine oranı % 62,06’dır. Ayrıca bağlaçlı kurulan ikilemelerde *(v)u/(v)ü, takı* ve *ve* bağlaçları daima birimler arasında gelirken; *ya* ve *hem* bağlaçlarının birimlerin önüne, *bile/birle* bağlacının ise birimlerin sonuna geldiği görülmektedir.
7. İUMİ’de özel isimlerden veya tekrarlı kelimelerden oluşan veriler dışta bırakıldığında anlamlı kelimelerden oluşan 430 ikilemeye rastlanmaktadır. Bunlar arasında 308 veriyle ilişkili ya da yakın anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelere sık rastlanmakta olup, bu grubun toplama oranı % 71,62’dir.
8. İUMİ’de yapı bakımından kök ya da taban halinde 258, her iki ögesi de türemiş olan 75, yalnızca bir ögesi türemiş olan 93, her iki ögesi de birleşik yapıya sahip olan 21 ve yalnızca bir ögesi birleşik yapıya sahip olan 10 ikileme bulunmaktadır. Her iki ögesi de kök ya da taban halinde olan ikilemelerin derlem verisine oranı % 56,45 olarak hesaplanmaktadır.
9. İUMİ’de çekim bakımından her iki unsuru çekim eki alan 231, en az bir ögesi çekim eki alan 97 ikileme bulunmaktadır. Bu ikilemelerden 275’i isim çekim eklerini, 43’ü ise fiil çekim eklerini almaktadır.
10. İkilemelerde isim çekim ekleri sırasıyla {+lAr} çokluk eki 89; {+(I)m} iyelik 1. teklik kişi eki 12, {+(I)ŋ} iyelik 2. teklik kişi eki 3, {+(s)I} iyelik 3. teklik kişi eki 35, {+(I)mIz} iyelik 1. teklik kişi eki 1, {+lArI} iyelik 3. teklik kişi eki 17; {+(n)In} ilgi durumu 11, {+nI} yüklenme durumu 35, {+n} yüklenme durumu 6, {+GA} yönelme durumu 25, {+DA} bulunma durumu 17, {+DIn} çıkma durumu 23 ve {+DAn} çıkma durumu ise 1 kez yer almaktadır.
11. İkilemelerdeki fiil çekim ekleri ise sırasıyla {-DI} görülen geçmiş zaman eki 20, {-r} geniş zaman eki 2, {-Ur} geniş zaman eki 2, {-GAy} gelecek zaman eki 2, {-GI} emir

pekiştirme eki 1, {-sUn} emir eki 1, {-sA} şart kipi 2, {-(I)p} zarf fiil eki 12, {-m} 1. çokluk kişi eki 1 ve {-lAr} 3. çokluk kişi eki 1 defa kullanılmaktadır.

12. İUMİ’de diziliş bakımından ses durumuna göre her iki ögesi de ünsüzle başlayan 266 ikileme, hece durumuna göre de eş sayıda heceli 237 ikileme sıklık bakımından öne çıkmaktadır. Her iki ögesi de ünsüzle başlayan ikilemelerin oranı % 58,20 iken, eş sayıda heceli ikilemelerin oranı % 51,85’tir.

13. İUMİ’de köken bakımından her iki ögesi de Türkçe kökenli olan 217 ikileme sıklık bakımından öne çıkmakta olup, bunun genele oranı % 47,48’dir.

14. İUMİ’de tür bakımından isim türünden ikilemelerin sıklık bakımından baskın olduğu görülmekte olup genele oranı % 89,75’tir.

15. İUMİ’de işlenen bazı ikilemelerde orijinal biçimin dışında ses değişiklikleri olduğu görülmektedir. Söz gelimi orijinal biçimi *derviş*, *dünya* olan alıntı kelimeler ile Türkçe kökenli *kadaş* kelimesinde *d > t* değişikliği (tonsuzlaşma) meydana gelerek *terviş*, *tünyâ*, *kataş* biçimleri oluşmuştur. Bkz. *bay terviş~bay dervîş*; *oğul kız kiş kataş~oğul kız kiş kadaş*; *tünyâ bile âhîret~dünyâ bile âhîret*. Bu durum İUMİ’nin derleminin çeşitli dönemlere ait olmasıyla açıklanabilir.

16. Türkçede ‘sürü hayvan’ anlamında kullanılan *gele kara* ikilemesinin ilk kelimesi bir başka yerde *g > k* değişikliğiyle tonsuzlaşarak *kele* şeklinde tespit edilmiştir: *kele kara ~ gele kara*.

17. Arapça aslı *enbiya* olan kelime bir yerde *n > m* değişikliğine uğrayıp dudaksıllaşarak *embiya* olarak saptanmıştır: *embiya evliya mu’mîn qul ~ enbiya evliya mü’mîn qul*.

18. Bazı kelime ve eklerde /s/ ve /z/ sesi arasındaki karşılıklı değişimler de dikkat çekmektedir. Örnek olarak *zahmet* kelimesi *sahmet*, *zalim* kelimesi *salim*, *kızıl* kelimesi *kısıl* şekline gelirken, 3. teklik kişi iyelik eki {+sI} bir yerde /z/ sesiyle gösterilmiştir. Bkz. *’asab qıl- sahmet tur- ~ ’asab qıl- zahmet tur-*; *gele qarazını ~ gele qarasını*, *kafirler salimler müşriklerning*, *kışıl tüglüg kara közlüg*.

19. Bir kısım ikilemeler özel isimlerin bir arada kullanılmasıyla oluşmuştur: *Cebrâyil Mikâyil İsrâfil*; *Cebrâyil Mikâyil İsrâfil ’Aşrâyil*; *Mekke Medine* vb.

20. Tespit edilen ikilemelerde genel Türkçeye nazaran bazı işlev farklılıkları da görülmektedir. Bir örnek olarak {+ka} yönelme hali ekinin, bir yerde çıkma eki işlevinde kullanılmıştır: *açlıkka susuzlukka* ‘açlıktan susuzluktan’.

21. Bir ikilemede soru edatı *mu* kullanılmıştır: *kar mu yağmur*.

22. Bazı ikilemelerde yalnızca bir unsurun ek aldığı görülmektedir: *can kanın* ‘canını kanını’; *kızlar kırkın* ‘kızlar cariyeler’.

23. İkileme olarak değerlendirilen bazı örneklerin eşmerkezli birleşik olarak da değerlendirilmesi mümkündür: *ata ana, haq ta'ālā; il kün; tengri ta'ala* vb.

24. Bazı ikilemelerin yer değiştirdiği ve yine aynı anlamı karşıladığı tespit edilmiştir: *aşlık baq ~ baq aşlık, yaqşı biliglig dānā ~ dānā biliglig, ısıq savuk ~ savuk ısıq* vb.

25. İkilemelerin oluşumunda en sık kullanılan yapım eki *+liq / +lig, +luq / +lüg*'dür. Örneğin: *açlık susuzluk; ataşlug yaruklug; yumuşaq sözlüg yaqşı qılıqlıq* vb.

26. Kuvvetlendirme eki olan ve kelimeye çok, daha anlamı katan *+raq / +rek* isimden isim yapım eki almış kelimelerle kurulmuş ikilemeler de mevcuttur: *qalınraq köprek; uluğraq biyikrek; yaqşıraq sévügrek* vb.

27. Arap, Fars, Moğol ve Soğd dillerinden alıntı kelimelerle kurulan ikilemeler oldukça fazladır. Arap ve Fars dilinden alınan kelimelerle kurulan ikilemelerin sayıca fazla olması İslam dininin Türk dili üzerindeki etkisinin ortaya çıkarmaktadır.

28. Farklı kavram alanlarına ait ikilemeler tespit edilebilmiştir:

- Hayvan adlarından oluşan ikilemeler: *arslan qaplan; at tive; ayğır at; keyik kuş* vb.
- Bitki adlarından oluşan ikilemeler: *gül çeçek; hurmā encir; yığaç ot* vb.
- Organ adlarından oluşan ikilemeler: *ilig ayaq; köz burun; tilsiz közsüz* vb.
- Akrabalık adlarından oluşan ikilemeler: *ata ana; inilik karındaşlık; oğul kız* vb.
- Doğa unsurları içeren ikilemeler: *ay bile kün; şām u sabāh; teñiz tağ* vb.
- Fantastik unsurlar içeren ikilemeler: *cādū yalğançı; kışıl tüglüg kara közlüg; ot tağ kaynar deryā; perī tiv* vb.
- Soyut kavramlardan oluşan ikilemeler: *çıgay emgek; ısıq savuq; mihri muhabbet* vb.
- Sayılardan oluşan ikilemeler: *biş altı; iki üç; dört beş* vb.

29. Farklı kavram alanlarına ait ikilemeler tespit edilebilmiştir:
30. Sonuç olarak İslami dönemde Uygur harfleri ile yazılmış Karahanlı, Altınordu-Harezmi ve Çağatay dönemine ait 18 Türkçe metnin üzerinden ikileme varlığı ortaya konmuştur.
31. İncelenen tüm ikilemelerin genel şeması ve dağılımı şu şekilde gösterilebilir:
- **Kuruluş yönünden** ikilemeler (457)
    - Aynı kelimenin tekrarıyla kurulanlar (21)
    - Farklı kelimelerden oluşanlar (436)
  - **Oluşum Bakımından** ikilemeler (457)
    - İkilemeyi oluşturan kelimelerin arasında bağlaç bulunmayanlar (370)
      - İki birimden oluşanlar (326)
      - Üç birimden oluşanlar (31)
      - Dört birimden oluşanlar (11)
      - Dörtten fazla birimden oluşanlar (2)
    - İkilemeyi oluşturan kelimelerin arasında bağlaç bulunanlar (87)
      - “(v)u, (v)ü” bağlacıyla kurulanlar (54)
      - “bile/birle” bağlacıyla kurulanlar (22)
      - “ya” bağlacıyla kurulanlar (5)
      - “takı” bağlacıyla kurulanlar (4)
      - “ve” bağlacıyla kurulanlar (1)
      - “hem” bağlacıyla kurulanlar (1)
  - **Anlam yönünden** ikilemeler (430)
    - Eş anlamlı kelimelerden oluşanlar (66)
    - İlişkili ya da yakın anlamlı kelimelerden oluşanlar (308)
    - Zıt anlamlı kelimelerden oluşanlar (56)
  - **Yapı yönünden** ikilemeler (457)
    - Her iki ögesi de kök ya da taban halinde olanlar (258)
    - Her iki ögesi de türemiş halde olanlar (75)
      - Aynı ekle türemiş kelime olanlar (56)
      - Farklı eklerle türemiş kelime olanlar (19)
    - Sadece bir ögesi türemiş halde olanlar (93)
      - İlk ögesi türemiş kelime olanlar (43)
      - İkinci ögesi türemiş kelime olanlar (50)
    - Ögelerinden en az biri birleşik yapıda olanlar (21)
      - Her iki ögesi de isim grubu olanlar (11)
      - Her iki ögesi de fiil grubu olanlar (10)
    - Sadece bir ögesi birleşik yapıda olanlar (10)

- İlk ögesi isim grubu olanlar (1)
- Son ögesi isim grubu olanlar (4)
- İlk ögesi fiil grubu olmayanlar (2)
- Son ögesi fiil grubu olmayanlar (3)
- **Çekim ekini alma durumuna göre** ikilemeler (328)
  - Ögelerinin ikisi de çekim eki alanlar (231)
  - Sadece bir ögesi çekim eki alanlar (97)
    - İlk ögesi çekim ekini alanlar (1)
    - Son ögesi çekim ekini alanlar (96)
- **Çekim ekinin türüne** ikilemeler (328)
  - İsim çekim eklerini alanlar (275)
  - Fiil çekim eklerini alanlar (43)
- **Diziliş yönünden ses durumuna** göre ikilemeler (457)
  - Her iki ögesi de ünlüyle başlayanlar (38)
  - Her iki ögesi de ünsüzle başlayanlar (266)
  - Bir ögesi ünlüyle bir ögesi ünsüzle başlayanlar (153)
    - İlk ögesi ünlüyle, ikinci ögesi ünsüzle başlayanlar (96)
    - İlk ögesi ünsüzle, ikinci ögesi ünlüyle başlayanlar (57)
- **Diziliş yönünden hece sayısına** göre ikilemeler (457)
  - Eş sayıda heceli kelimelerden oluşanlar (237)
  - Farklı sayıda heceli kelimelerden oluşanlar (220)
    - İlk ögesi ikinci ögeden daha az heceli olanlar (161)
    - İlk ögesi ikinci ögeden daha fazla heceli kelime olanlar (59)
- **Köken yönünden** ikilemeler (457)
  - İki ögesi de Türkçe kökenli kelimelerden oluşanlar (217)
  - İki ögesi de yabancı kökenli kelimelerden oluşanlar (162)
  - Bir ögesi Türkçe bir ögesi yabancı kökenli kelimelerden oluşanlar (78)
    - İlk ögesi Türkçe, ikinci ögesi yabancı kökenli kelimelerden oluşanlar (40)
    - İlk ögesi yabancı, ikinci ögesi Türkçe kökenli kelimelerden oluşanlar (38)
- **Tür Bakımından** ikilemeler (457)
  - Fiil türünde kelimelerden oluşanlar (47)
  - İsim türünde kelimelerden oluşanlar (410)

Kaynaklar

Abdullohoğlu, H. “Temir Kutluğ Yarlığı”. *Türkiyat Mecmuası* 3 (1935): 207-228.

Ağcakay, M. A. “Türkçede Kelime Koşmaları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* (1954): 97-104.

Ağca, F. “Eski Türkçe kö:k tenri ve kö:k kalık İkilemeleri Üzerine”. *Türkbilig* 30 (2015): 201-221.

Ağca, F.-Gül, B. “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözcükler”. *Türkbilig* 36 (2018): 47-62.

Ağca, F. *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Metin-Aktarma- Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2016.

Altıkulaçoğlu, A. *İslami Dönem Uygur Harfli Türkçe Metinlerde İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2021.

Akyalçın N.-Aydoğan D. “Atabetü'l-Hakayık'da Yer Alan İkilemeler ve Kalıp Sözcükler”. *HOMEROS* 3/3 (2020):105-112.

Arat, R. R. “Bir Yazı Nümûnesi Münâsebeti ile II”. *Makaleler*. haz. Osman Fikri Sertkaya. 763-782. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

Arat, R. R. “Bir Yazı Nümûnesi Münâsebeti ile”. *Makaleler*. haz. Osman Fikri Sertkaya. 733-747. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

Arat, R. R. “Uygurca Yazılar Arasında”. *Makaleler*. haz. Osman Fikri Sertkaya. 574-585. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

Arat, R. R. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Aşçı, U. D. “İngiltere'deki Türkçe Konuşan Toplumun Konuşma Dilinde Rastlanan İkilemler Üzerine”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 37 (2015): 221-246.

Aydemir, H. *Untersuchung zum Wortschatz der Alltürkischen Xuanzang-Biographie*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Universität Göttingen, 2007.

Aydın, E. “Orhun Yazıtlarında Hendiyoinler”. *Türk Dili* 544 (Nisan 1997): 417-421.

Aydın, E.-Karaman, A. “Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkilemeler”. *Journal of Old Turkic Studies* 3/2 (2019): 259-286.

Azılı, K.- Ağca, F. (2016), “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı-Metin Aktarma, Notlar, Dizin, Tıpkıbasım”. *Türkbilig*, 32, 2016: 263-266.

Bozok, E. *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, 2012.

Caferoğlu, A. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968.

Can, M. *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010.

Coşkun, C. “Tümceye Kattığı Anlam Bağlamında İkilemeler”. *Homeros* 3 (2020): 113-128.

Çağatay, S. “Uygur Yazıt Dili”. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5 (1943): 77-88.

Çağatay, S. “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi* 1 (1940): 97-144.

Çoraklı, Ş. “Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler I”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 17 (2001): 53-60.

Çubukcu, M. *İslami Döneme Ait Uygur Harfli Türkçe Metinlerin Yazım Özellikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2019.

Çürük, Y. “İkilemelerin Dilbilgisel Anlamları”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 48 (2016): 397-411.

Devellioğlu, F. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (29. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2012.

Dietz, S.-Ölmez, M.-Röhrborn, K. *Xuanzangs Leben und Werk. Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015.

Eraslan, K. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

Eren, H. “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2 (1949): 283-286.

Foy, Karl. “Studien zur Osmanischen Syntax: I. Das Hendiadyoin und die Wortfolge ana baba.” *Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*. 105-136. Berlin: Commissionsverlag von W. Spemann, 1899.

Müller, H. G. *Reduplikationen im Türkischen Morphonologische Untersuchungen*. Tübingen: Harrassowitz Verlag, 2003.

Gandjei, T. “Kabul Müzesindeki Uygur Harfli «Letâfet-nâme»nin Ketebe Kaydındaki Not”. çev. Ayşe Gül Sertkaya, *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 8, 1999: 301-305.

Gencevi, T. “Bir Edebî Eserin Yaratılışı ve Tasvifi: Dehnâme "On Aşk Mektubu". çev. Ayşe Gül Sertkaya, *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 11 (2001): 167-174.

Gülensoy, T. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

Güner-Dilek, F. “Altay Türkçesinde İkilemeler”. *Bilig* 28 (2004): 83-100.

Hammer, J. “Uygurisches Diplom Kutlug Timur’s”. *Fundgruben des Orients* VI, 559-562.

Hatiboğlu, V. *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.

Hirik, E. “Türkçede Tekrarlı Yapı Sınıfları”. *Türkiyat Mecmuası*, 2 (2018): 37-65.

İz, F. *Miraçnâme*, (Mezuniyet Vazifesi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, İstanbul, 1938.

İsi, H. “Eski Uygur Türkçesinde “Kut Kıv” İkilemesinde Geçen “Kıv” Sözcüğünün Tarihi Metinlerden Türkiye Türkçesine Serüveni”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/15 (2018): 32-53.

Kara, M. *Daşakarmapathāvadānamālā'da İkilemeler ve İkilemelerin İşlevleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2021.

Karaman, A. "Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında Geçen Zıt Anlamlı İkilemeler Üzerine Yapısal ve Anlamsal Bir İnceleme". *Journal of Old Turkic Studies* 4/1 (2020): 50-97.

Kargı Ölmez, Z. "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1)". *Türk Dilleri Araştırmaları* 7 (1997): 19-40.

Kargı Ölmez, Z. "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2)". *Bahşı Ögdisi. Festschrift für Klaus Röhrnborn anlässlich seines 60. Geburtstags/60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrnborn Armağanı*. haz. Jens Peter Laut-Mehmet Ölmez. 235-260. Freiburg-İstanbul, Simurg, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2007.

Keskin, B. "Eski Uygurca İkilemelere Katkılar". *Türkiyat Mecmuası* 31 (20221): 151-175.

Kılıç, A. "Türkçe İlk Kur'an Tercümelelerinde İkilemeler". III. Genç Türkologlar Çalıştayı (4-5 Nisan 2019). ed. Hüseyin Yıldız-Abdulkadir Öztürk. 462-477, Ordu Üniversitesi, 2022.

Kasai, Y., Raschmann, S-C., Wahlquist, H., Zieme, P. *The Old Uyghur Agama fragments preserved in the Sven Hedin collection, Stockholm*, Brepols, Turnhout, 2017.

Kaya, C. "İslâmî Devreye Ait Uygur Harfli Yeni Bir Eser: Rızvan Şah ile Ruh-afza Hikâyesi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 6 (1996): 117-121.

Kaya, C. *Uygur Harfli Rızvan Şah İle Ruh-Afza Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Kurat, A. N., *Topkapı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınlarından Tarih Serisi 1, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1940.

Mert, Abdullah. *Uygur Harfli Mi'râc-Nâme Giriş-Metin-Aktarma-Dizinler-Tıpkıbasımlar*. Konya: Palet, 2023.

Moriyasu, T. *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*. Brepols, Turnhout, 2019.

Müller, H.-G. *Reduplikationen im Türkischen. Morphologische Untersuchungen*. Harrassowitz Verlag, Tübingen, 2003.

Oda, J., *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimiş in Old Turkic*, Brepols, Turnhout, 2015.

Ölmez, M. "Eski Uygurca İkilemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 65/2 (2017): 243-311.

Ölmez, M. "Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine". *Türk Dilleri Araştırmaları* 8 (1998): 35-47.

Ölmez, M.-Aris, G. “Eski Uygurca Ölüler Kitabı’ndaki İkilemeler Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 67 (2019): 39-64.

Ölmez, M. “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine-2”. *International Journal of Old Uyghur Studies* 4/1 (2022): 38-94.

Ölmez, M.-Sevim, S. “Kşanti Kılguluk Nom Bitig’e Özgü İkilemeler”. *Türkiyat Mecmuası* 29/2 (2019): 499-524.

Özertural, Z.- Şilfeler, G. *Unter dem Bodhi-Baum*, Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, Göttingen, 2019.

Özyetgin, A. M. *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Uslûp İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Poyraz, Y. “Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi’ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi (Çağatayca) Yazmaları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 16 (2011): 402-412.

Yıldız, S. B. *Eski Uygurca Maitrisimit’te İkilemeler (Kumul Nüshası)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, 2019.

Sadıkov, K. “Uygur Yazılı ‘Rahatu’l-Kulub’ Kitabı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 17 (2001): 337-344.

Sarı, İ. “Eski Türkçede Eşmerkezli Birleşik Sözcük Yapıları”. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2* (2018): 1252-1267.

Savran, H. “Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler ve Sıralama Kuralları Üzerine”, *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı Sayısı, (1998): 565-570.

Schilling U. *Untersuchung zu den Wortgruppen im Alttürkischen*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Freie Universität, 2000.

Şerbak, A. M. “British Museum Or. 8193’de Kayıtlı Uygur Harfli Elyazma Mecmua ve Bunun Özbek Filolojisi İçin Önemi”. çev. Ahmet Temir. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 30-31 (1982-1983): 133-140.

Şerbak, A. M. “Uygur Alfabesi Hakkında”. çev. Ö. Tabaklar, *İlmi Araştırmalar Dergisi* 10 (2000): 189-194.

Sertkaya, A. “Doğu Türkçesi ile Yazılmış Leffüneşirli Bir Kasidenin Kaynakları Üzerine Düşünceler”. *İlmî Araştırmalar*. 7 (1999): 177-190.

Sertkaya, A. *Tezkire-i Evliyâ’nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Arap ve Uygur Harfli Yazmaların Transkripsiyonlu Metni*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.

Sertkaya, O. F. “İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış”. Bochum, 1977.

Sertkaya, O. F. “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 20 (1972): 157-184.

Sertkaya, O. F. “Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Mensur Parçalar I Mes’ele Kitabı (Mez’-ele Kidâb-ı)”. *Türkiyat Mecmuası* 18 (1976): 245-280.

Sertkaya, O. F. “Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar II”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 21 (1973): 175-195.

Sertkaya, O. F. *İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerinden Sirâcü'l-Kulûb -Transkripsiyon ve İndeks*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1975.

Sevim, S. *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig ve Daşakarmapathâvadânamâlâ'da İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.

Sev, G. “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”. *Bellekten* 634 (2014): 497-510.

Şen, S. “Standart Türkiye Türkçesinde İkilemelerle Yaşayan Tarihî Sözcükler”. haz. Kut G.-Büyükkaracı Yılmaz F. *Şinasi Tekin’in Anısına Uygurlardan Osmanlıya*. 85-703. İstanbul: Simurg Yayınları, 2005.

Şen, S. *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.

Taş, İ. “Kutadgu Bilig’de İkilemeler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten* 60/2 (2012): 43-96.

Tekin, Ş. “Bilinen En Eski İslami Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle Yazılmış Karahanlılar Devrine Âit Tarla Satış Senetleri”. *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4 (1975): 157-186.

Togan, Z. V. Arşiv Kılavuzu 129, Vesika XX.

Tuna, O. N. “Türkçede Tekrarlar 2”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 4 (1950): 35-82.

Tuna, O. N. “Türkçede Tekrarlar”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3 (1948): 429-447.

Tuna, O. N. “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”. *Bellekten* 30/31 (1983): 163-228.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (11. baskının tıpkıbasımı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

Uzuntaş, H. *Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü'l-Mülûk Hikâyesi'nin Transkripsiyonu, Çevirisi ve Sözlüğü*. İstanbul: Çantay Yayınevi, 2016.

Üşenmez, E. “British Library’deki Türkçe Yazma Eserler”. *Turkish Studies* 12/22 (2017): 783-816.

Yaman, Ü.. *Râhatü'l Kulûb-Metin, Tercüme, Dizin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008.

Yıldız, H. “Divân-ı Hikmet’te İkilemeler Üzerine”. *IJSES* 1 (2011): 41-46.

Yıldız, H. “Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerde Yer Değiştirme Meselesi-İkileme Grupları, Köprü İkileme ve Kelimeler Arası Kavram Geçişleri-”. *IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*. (2012): 41-155, İstanbul.

Yıldız, H. “Eski Uygurca Dışastvustık'ta İkilemeler Üzerine Notlar”. ed. Bülent Gül. *Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. 465-482. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Armağan Dizisi, 2013.

Zieme, P. “Uygur Yazısıyla Yazılmış Uygur Yazıtlarına Dair Bazı Düşünceler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 30-31 (1982-1983): 229-237.

Zülfikar, H. *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler İnceleme-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Ek: Veri

- (1) ‘acizlik miskinlik niyaz-şikestlik | ‘acizlik miskinlik niyaz-şikestlik ‘güçsüzlük zavallılık’ TE 244 (İUMİ 236)
- (2) ‘akl ‘ilm | ‘aklıñ ‘ilmiñ ‘aklın ilmin’ TE 95 (İUMİ 27)
- (3) ‘akreb çayan | ‘akreb çayān ‘akrep çayan’ TE 442 (İUMİ 28)
- (4) ‘alim sofi karı körklüg kız | ‘âlimler şöfîler karılar körklüg kızlar ‘alimler sofiler ihtiyarlar güzel kızlar’ TE 43 (İUMİ 245)
- (5) ‘aşık u ma’suk | ‘âşık u ma’sūk ‘seven ve sevilen’ TE 427 (İUMİ 250)
- (6) ‘ilim ‘amel | ‘ilmiğa ‘ameliğa ‘ilime amele’ TE 65-66 (İUMİ 97)
- (7) ‘ilim hat | ‘ilimler hatlar ‘ilimler yazılar’ SB 67 (İUMİ 96)
- (8) ‘ilim molla | ‘ilim mollâlarğa ‘âlim mollâ’ SB 66 (İUMİ 97)
- (9) ‘ilm hikmet ma’rifet | ‘ilm hikmet ma’rifetniñ ‘ilim hikmet marifetin’ TE 204 (İUMİ 240)
- (10) ‘izzet ikram | ‘izzet ikrām ‘hürmet saygı’ SB 76 (İUMİ 102)
- (11) aç yalañ | aç yalañ ‘aç çıplak’ TE 223 (İUMİ 24)
- (12) açığ süçüg | açığ süçüg ‘acı tatlı’ TE 79 (İUMİ 24)
- (13) açlık susuzluk | açlıkka susuzlukka ‘açlıktan susuzluktan’ RR 105 (İUMİ 25)
- (14) adem bile havva | âdem bile havvâ ‘Adem ile Havva’ TE 415 (İUMİ 249)
- (15) adem havva | âdemniñ havvâniñ ‘Adem’in Havva’nın’ TE 416 (İUMİ 25)
- (16) ademî perî | âdamî(a)rda perî(e)rde ‘insanlarda perilerde’ RR 79; âdemiler periler ‘insanlar periler’ TE 15-16; âdemini perîni ‘insanı periyi’ TE 34-35 (İUMİ 25)
- (17) ademi peri div canvar | âdemiler periler fivler cānvārlar ‘insanlar periler devler canlılar’ SK 14 (İUMİ 245)
- (18) aga ini | ağa inilerimiz ‘büyük küçük kardeşlerimiz’ ÖB 579; akalarını inilerini ‘büyük oğullarını küçük oğullarını’ OKD 99 (İUMİ 26)
- (19) ağır ayak | ağır ayak ‘hamile, gebe’ SB 64-65, TE 309 (İUMİ 26)
- (20) ağız göz kulak burun | ağıza közige kulağına burnuna ‘ağızına gözüne kulağına burnuna’ SK 22 (İUMİ 245)
- (21) ağır kişi ya sağ kişi | ağır kişi yâ sağ kişi ‘hasta insan veya sağlam insan’ MK 253 (İUMİ 249)
- (22) ah u nale | ahu nale ‘ah ve inilti’ MP-S/I 167 (İUMİ 249)
- (23) ahmak nadan | ahmak nādān ‘ahmak nadan’ RK 31 (İUMİ 26)
- (24) ak ev ala çadır | ak ivler ala çadırlar ‘ak evler ala çadırlar’ SB 111-112 (İUMİ 27)
- (25) ak sakallug moz saçlug | ak sakallug moz saçlug ‘ak sakallı kır saçlı’ OKD 97 (İUMİ 27)
- (26) ‘akl u hayal | ‘aklu hayāl ‘akıl ve hayal’ MP-S/II 184 (İUMİ 249)
- (27) al- sat- | alurida satarida ‘aldıklarında sattıklarında’ TKY 107 (İUMİ 28)
- (28) alban yasak | alban yasak ‘vergi’ ÖB 579 (İUMİ 28)
- (29) allah allah | allāh allāh ‘Allah Allah’ TE 20 (İUMİ 28)
- (30) altun kümüş | altun kümüş ‘altın gümüş’ OKD 76, RK 16, TE 191, alđun kümiş SK 95; altun kümüşleri ‘altın gümüşleri’ OKD 92; alđuntın kümiştin ‘altından gümüştin’ SK 51; alđun kümiştin

- 'altın gümüşten' SK 51; *alđun kümüşiğe* 'altın gümüşüne' SK 92; *alđun kümüşiñiñ* 'altın gümüşün' SK 116; *altun kümüşni* 'altın gümüşü' TE 69 (İUMİ 29)
- (31) **altun kümüş la'l yakut firuze inçü** | *altun kümüş la'l yâküt firûze ênçü* 'altın gümüş lal yakut firuze inci' TE 42 (İUMİ 248)
- (32) **altun kümüş yakut zebercet incü** | *altundın kümüşdin yakut zebercedtin inçüdin* 'altından gümüşten yakut zebercetten inciden' MN 45v1-2 (İUMİ 248)
- (33) **altun mercan** | *altundın mercânđın* 'altından mercandan' SB 139 (İUMİ 31)
- (34) **altun yakut** | *altundın yâküttın* 'altından yakuttan' SB 139 (İUMİ 32)
- (35) **aram u karar** | *ârâm u karârı* 'kararı' TE 263 (İUMİ 250)
- (36) **arığ münezzeh** | *arığ münezzeh* 'kusursuz' TE 178 (İUMİ 32)
- (37) **arık havut** | *arıkları havutları* 'su yolları havuzları' SK 51 (İUMİ 32)
- (38) **arslan kaplan** | *arslan kaplan* 'aslan kaplan' TE 337 (İUMİ 32)
- (39) **'arz u kürz** | *'arş u kürz-î* 'göğün arş kısmı ile altındaki kürsü' MP-S/II 184 (İUMİ 250)
- (40) **azab kıl- zahmet tur-** | *'azab qılurlar sahmette tururlar* 'azap ederler zahmet verirler' MN 67r1 (İUMİ 33)
- (41) **azab kıyın** | *asablar qıyınlar* 'azaplar işkenceler' MN 44v16 (İUMİ 33)
- (42) **asillig 'idil 'ilim** | *asillig 'idil 'ilim* 'soyulu âdil âlim' SB 151 (İUMİ 236)
- (43) **asta asta** | *asda asda* 'yavaş yavaş' SK 102, *âsta âsta* TE 267 (İUMİ 33)
- (44) **aş ötmek** | *aş ödmek* 'yemek ekmek' MK 256 (İUMİ 33)
- (45) **aş söyürme çubuyan kımız** | *aşlar söyürmeler çubuyanlar kımızlar* 'yemekler kebablar tatlılar kımızlar' OKD 73 (İUMİ 246)
- (46) **aşa- iç-** | *aşadılar içdiler* 'yediler içtiler' OKD 73 (İUMİ 34)
- (47) **'aşık bile ma'suk** | *'âşık bile ma'sûk* 'seven ve sevilen' RR 49-51 (İUMİ 250)
- (48) **aşlık bag** | *aşlıklarığa bağlarığa* 'buğdaylarına bağlarına' SK 92 (İUMİ 34)
- (49) **at çapmak keyik atmak** | *at çapmak keyik atmak* 'at koşturma geyik avlama' SB 67 (İUMİ 34)
- (50) **at kagatır ud** | *at kagatır ud* 'at katır sığır' OKD 92-93 (İUMİ 236)
- (51) **at tive** | *atlar tiveler* 'atlar develer' SB 110 (İUMİ 35)
- (52) **ata aga** | *ata ağalarınđın* 'ata ağalarından' ES-B 121 (İUMİ 35)
- (53) **ata ana** | *ata anamıznı* 'babamızı annemizi' MN 68r9; *ataşız anasız* 'babasız annesiz' RK 13, *ađasız anasız* SK 33; *aťa ana* 'baba anne' RK 24, SB 81, *ata ana* TE 69; *ata ana* 'baba anne' TE 69; *aťa ananıñ* 'baba annenin' RK 29; *aťa ananı* 'babayı anneyi' RK 37; *aťaası anası* 'ebeveyni' SB 78; *aťaañ anañđın* 'ebeveyni' SB 93; *aťaam anamđın* 'ebeveynimden' SB 102; *aťaşığa anasığa* 'ebeveynine' SB 111; *aťaam anam* 'ebeveynim' SB 133; *aťaasın anasın* 'ebeveynini' SB 143; *aťaam-nı anam-nı* 'ebeveynimi' SB 146; *aťaşı anasıđın* 'ebeveyninden' SB 157 (İUMİ 35)
- (54) **ataş kızıl** | *ataş kızıl* 'ateş kızıl' OKD 63 (İUMİ 39)
- (55) **ataşlug yaruklug** | *ataşlug yaruklug* 'ateş gibi parlak' OKD 69 (İUMİ 40)
- (56) **atlı u tat** | *atlı tat* 'adâlet ve doğruluk' MP-S/I 175 (İUMİ 251)
- (57) **av kuş** | *avğa kuşka* 'ava kuşa' SB 133 (İUMİ 40)
- (58) **ay ay** | *ay ay* 'ey' OKD 78 (İUMİ 40)
- (59) **ay ay ah ah** | *ay ay ah ah* 'eyvah' OKD 71 (İUMİ 40)
- (60) **ay bile kün** | *ay bile kün* 'ay ile güneş' SK 13 (İUMİ 251)
- (61) **ayak elig** | *ayakım iligimni* 'ayağımı elimi' SK 108 (İUMİ 41)
- (62) **ayak kulak** | *ayakı kulakı* 'ayağı kulağı' SK 61 (İUMİ 41)
- (63) **ayet hadis** | *âyet ü hadîs* 'ayet ve hadis' TE 293 (İUMİ 41)
- (64) **aygır at** | *aygır at* 'at' SK 28 (İUMİ 41)
- (65) **ayıtkan eşitken** | *ayıtkan eşitken* 'söyleyen duyan' TE 8 (İUMİ 42)
- (66) **'ays u 'ışrat** | *'ays u 'ışratnıñ* 'zevk ve eğlence' RR 51; *'ays u 'ışret* 'yeme içme' SB 104, *'ays ü 'ışret* TE 341 (İUMİ 251)
- (67) **az az** | *az az* 'az az' TE 143 (İUMİ 42)
- (68) **bag aşılk** | *bağlarını aşılklarını* 'bağlarını buğdaylarını' SK 95 (İUMİ 42)
- (69) **bag bagça** | *bâğ bâğçalarığa* 'bağ bahçelerine' TKY 107 (İUMİ 42)
- (70) **bag tag** | *bâğlarda tağlarda* 'bahçelerde dağlarda' SB 124 (İUMİ 43)
- (71) **bar- kel-** | *barur kelüride* 'gelip gittiklerinde' TKY 107 (İUMİ 43)
- (72) **bar- yan-** | *barıp yanıp* 'gidip dönüp' SB 97 (İUMİ 43)
- (73) **bar yok** | *barım yoğumni* 'varımı yoğumu' TE 77 (İUMİ 43)
- (74) **bargah çadır** | *bârgâh çadır* 'bârgâh çadır' SB 145 (İUMİ 44)
- (75) **bas- astur-** | *basıp asturup* 'saldırıp öldürüp' OKD 75 (İUMİ 44)

- (76) **bas- öltür- baş kes-** | *basdı öltürdi başın kesdi* 'zapt etti öldürdü başını kesti' OKD 92 (İUMİ 237)
- (77) **baş kut** | *başumnu kutumnu* 'başımı bahtımı' OKD 84 (İUMİ 44)
- (78) **başa- bas-** | *başadı basdı* 'galip geldi aldı' OKD 95 (İUMİ 44)
- (79) **bay derviş** | *baylar tervişler* 'zenginler dervişler' SK 48, *baylar dervişler* TE 392 (İUMİ 44)
- (80) **bazergan ortak** | *bāzergān ortaqlarınıñ* 'tacir ortakların' THY 105 (İUMİ 45)
- (81) **beg bay ulug** | *beğler baylar uluğlar* 'beyler zenginler büyükler' TE 45 (İUMİ 237)
- (82) **beg el kün** | *biglerge il künlerge* 'beylere halka' OKD 73-74 (İUMİ 237)
- (83) **beg nedim** | *begler nedimler* 'beyler nedimler' SB 73-74 (İUMİ 45)
- (84) **bela mihnet yoksuzluk** | *belälarnıñ miñnetlerniñ yoqsuzluğınıñ* 'belaların mihnetlerin yoksulluğun' RK 37 (İUMİ 237)
- (85) **bela musibet** | *belāga muşibetka* 'belaya musibete' TE 65 (İUMİ 46)
- (86) **beyikrek öndürrek** | *beyikrek öndürrek* 'daha büyük daha yüksek' SK 42 (İUMİ 46)
- (87) **bir ü bar** | *bir ü bar* 'bir ve var' SK 24, TE 218; *bir ü barlıkuñğa* 'bir ve varlığına' SK 36; *bir durur bar durur* 'birdir vardır' TE 340 (İUMİ 252), *bir ü bar* 'bir ve var' MN 1v2 (İUMİ 252)
- (88) **biş altı** | *biş altı* 'beş altı' RR 37, SB 109 (İUMİ 46)
- (89) **borç haraç** | *borç haraç* 'borç haraç' TKY 107 (İUMİ 46)
- (90) **boyun elig** | *boyunlarika iliglerige* 'boyun el' MN 63r1-2 (İUMİ 47)
- (91) **bölek bölek** | *bölek bölek* 'bölük bölük' TE 339 (İUMİ 47)
- (92) **börk bile destar** | *börk bile destār* 'börk ile sarık' SB 116 (İUMİ 254)
- (93) **burunlı soñlı** | *burunlı soñlı* 'önceli sonralı' TE 12 (İUMİ 48)
- (94) **but kuyruk** | *butları kuyrukları* 'butları kuyrukları' MN 63v2 (İUMİ 47)
- (95) **cadu yalğançı** | *cādū yalğançı* 'cadı yalancı' SK 49 (İUMİ 48)
- (96) **can ciger** | *cānimğa cigerimge* 'canıma ciğerime' TE 145 (İUMİ 48)
- (97) **can kan** | *can kanın* 'canını kanını' MP-A 256 (İUMİ 48)
- (98) **can ü cihan** | *cān u cihānum* 'can ve cihanım' SB 80; *cān u cihān* 'can ve cihan' SB 131 (İUMİ 254)
- (99) **carlıg cumşa- bildürgülük biti-** | *carlıg cumşadı bildürgülük bitildi* 'emir gönderdi ferman yazdı' OKD 74 (İUMİ 48)
- (100) **Cebrayil Mikayil İsrafil** | *cebrāyil mikāyil isrāfil* 'Cebrail Mikail İsrafil' SK 34 (İUMİ 238)
- (101) **Cebrayil Mikayil İsrafil 'Azrayil** | *cebrāyilni mikāyilni isrāfilni 'aşrāyilni* 'Cebrail'i Mikail'i İsrafil'i Azrail'i' SK 15 (İUMİ 246)
- (102) **cefa vu 'işve** | *cefa vu 'işvelerni* 'eziyet ve nazi' MP-S/I 172 (İUMİ 255)
- (103) **cıda birle ya ok birle** | *cıda birle ya ok birle* 'kargı ile yay ok ile' OKD 65-66 (İUMİ 255)
- (104) **cinn ü ins** | *çinn ü ins* 'cin ve insan' DN 744; *cin-nü insü* 'cin ve insanın' MP-S/II 184 (İUMİ 256)
- (105) **çadır iv** | *çadırlar ivler* 'çadırlar evler' SB 139 (İUMİ 49)
- (106) **çağır bile süt** | *çağır bile süt* 'şarap ile süt' SK 101; *çağır bile sütni* 'şarap ile sütü' SK 101 (İUMİ 256)
- (107) **çağır iç- 'işret kıl-** | *çağır içip 'işret kılıp* 'içki içip eğlenip' SB 122 (İUMİ 49)
- (108) **çalañ bulañ** | *çalañ bulañdan* 'darbelerden kargaşadan' OKD 89 (İUMİ 49)
- (109) **çap- al-** | *çapdılar aldılar* 'buldular aldılar' OKD 100 (İUMİ 49)
- (110) **çerig nöker el kün** | *çerigige nökerlerige il küniğe* 'ordusuna yardımcılarına halkına' OKD 92-93 (İUMİ 246)
- (111) **çığay emgek** | *çığay emgek* 'çile sıkıntı' OKD 89 (İUMİ 50)
- (112) **çık- kir-** | *çıkıp kirip* 'çıkıp girip' MN 65v5 (İUMİ 50)
- (113) **çimgen mergusar** | *çimgenler merguşārlar* 'çimenler çayırıklar' SK 122 (İUMİ 50)
- (114) **çin ü maçin** | *çin ü māçin ü* 'Çin ve Maçin' MP-S/II 187 (İUMİ 257)
- (115) **çoğlug heybetliğ** | *çoğluğ heybethliğ* 'güzel heybetli' TE 19 (İUMİ 51)
- (116) **çomak yıgaç** | *çomaqlar yıgaçlar* 'çomaklar ağaçlar' SB 89 (İUMİ 51)
- (117) **dana biliglig** | *dānā biliglig* 'alim bilgili' SB 84, *dānā biliglig* TE 331 (İUMİ 51)
- (118) **derviş fakir** | *derviş fakirlerğa* 'derviş fakirlere' TE 343 (İUMİ 51)
- (119) **derviş miskin** | *tervişlerni miskinlerni* 'dervişleri zavallıları' SK 47-48; *tervişler miskinler* 'dervişler miskinler' SK 121 (İUMİ 212)
- (120) **derviş miskin tertlik kişi** | *tervişler miskinler tertlik kişiler* 'dervişler zavallılar dertli kişiler' SK 48 (İUMİ 243)
- (121) **derviş zahit** | *tervişler şāhitler* 'dervişler zâhidler' SK 31 (İUMİ 212)
- (122) **derya tag** | *teryālarını tağlarını* 'deryaları dağları' SK 54 (İUMİ 211)
- (123) **div peri** | *divniñ periniñ* 'devin perininin' SK 30; *divler periler* 'devler periler' SK 32 (İUMİ 214)
- (124) **div şeytan** | *divler şeytanlar* 'cinler şeytanlar' RK 22/23 (İUMİ 215)
- (125) **div ü peri** | *dēv ü peri* 'dev ve peri' TE 99 (İUMİ 254)

- (126) **dostlık ya düşmenhık** | *döstliğı yâ düşmenliğı* 'dostluğu ya da düşmanlığı' TE 127 (İÜMİ 257)
- (127) **dostluk karındaşlık** | *dostluk karındaşlıkni* 'dostluk kardeşliği' ES-B 125 (İÜMİ 52)
- (128) **du'a arz** | *tu'a 'arz* 'dua arz' MP-S/I 165 (İÜMİ 216)
- (129) **du'a alkış** | *du'â alkış* 'hayır dua' TKY 107 (İÜMİ 52)
- (130) **du'a takı ta'at** | *du'âlarımni taqı tâ'atlarımni* 'dualarımı ibadetlerimi' RK 29 (İÜMİ 257)
- (131) **dünya ahiret** | *dünyâta âhirette* 'dünyada ahirette' RK 34, *dünyâda âhirette* TE 87; *dünyâdeki âhirettaqı* 'dünyadaki ahiretteki' RK 38; *dünyânıñ âhiretniñ* 'dünyanın ahiretinin' TE 16; *dünyâğa âhiretka* 'dünyaya ahirete' TE 172; *dünyâni âhiretni* 'dünyayı ahireti' TE 250; *dünyâ âhiret-niñ* 'dünya ahiretinin' TE 316 (İÜMİ 52)
- (132) **dünya bile ahiret** | *dünyâ bile âhiret* 'dünya ile ahiret' SK 86 (İÜMİ 275)
- (133) **ecüc mecüc** | *ecüc mecüc* 'Yecüc Mecüc' SK 20; *ecüc mecücniñ* 'Yecüc Mecüc'ün' SB 21 (İÜMİ 54)
- (134) **ehl ü ayal** | *ehlü 'âyal* 'evlat ve eş' MP-S/II 184 (İÜMİ 257)
- (135) **el kün** | *yil künlerni* 'halkı' OKD 65; *yil küni* 'herkesin' OKD 71, *il küni* OKD 92, SK 64; *il künge* 'halka' OKD 72, SK 96; *il künlerge* 'halka' OKD 73-74; *il künlerniñ* 'halkın' OKD 81; *il küniñ* 'halkını' OKD 81; *il kün* 'halk' OKD 92, RK 10, SK 52, *el kün* TE 20; *il küniğe* 'halkına' OKD 92-93; *il kün-nüñ* 'halkının' OKD 93-94; *il künlerniñ* 'halkının' OKD 96 (İÜMİ 92)
- (136) **el kün beg** | *il künlerni biglerni* 'halkını beylerini' OKD 87 (İÜMİ 240)
- (137) **elig ayak** | *eligleri ayakları* 'elleri ayakları' MN 59r1-2; *eligin ayaqın* 'elini ayağını' RR 95, *iligin ayaqın* SB 145, *eligin ayaqın* TE 399, *eligin ayaqın* TE 399; *ilig ayaqsız* 'el ayaksız' SK 60; *ilig ayaqını* 'el ayağını' SK 62; *eligin ayaqını* 'elini ayağını' TE 20 (İÜMİ 95)
- (138) **embiya evliya mu'min kul** | *embiya evliyalar mümin kullarnıñ* 'peygamberler evliyalar mümin kullar' MN 11r4 (İÜMİ 238)
- (139) **enbiyalar evliyalar** | *enbiyâlar evliyâların* 'peygamberlerin erenlerin' TE 12 (İÜMİ 54)
- (140) **er bile hatun** | *ir bile hañun* 'erkek ile kadın' SB 67 (İÜMİ 264)
- (141) **er ü hatun** | *ir ü hañun* 'erkek ve kadın' SB 73 (İÜMİ 264)
- (142) **et aş** | *et aş* 'et aş' TE 136; *ettin aşdın* 'etten aştan' TE 136; *et aşını* 'et aşını' TE 136 (İÜMİ 101)
- (143) **ettig ettig** | *ettig ettig* 'hayran hayran' TE 167 (İÜMİ 101)
- (144) **ev bargah çadır sayevan** | *ivler bârgâh çadırlar säyevânlar* 'evler bârgâh çadırlar gölgelikler' SB 96 (İÜMİ 247)
- (145) **evlat u hatun** | *evlât u hañun* 'evlat ve kadın' MP-S/II 184 (İÜMİ 258)
- (146) **eyerlig yügenlig** | *eyerlig yügenlig* 'eğerli dizginli' MN 3r4 (İÜMİ 55)
- (147) **ezel ü ebed** | *ezel ü ebedte* 'geçmiş ve gelecekte' TE 234 (İÜMİ 258)
- (148) **fakir derviş** | *faķirlerğa dervişlerge* 'fakirlere dervişlere' TE 96 (İÜMİ 55)
- (149) **fakir miskin** | *faķir miskinge* 'fakir zavallılara' SK 53; *faķir miskinni* 'fakir zavallıyı' TE 12 (İÜMİ 55)
- (150) **fakir miskin yoksuz** | *fakir miskin yoksuz* 'fakir miskin yoksul' MN 47v2 (İÜMİ 239)
- (151) **fazl u kerem** | *fazl u keremi* 'lütufu' TE 254 (İÜMİ 258)
- (152) **feryat kıl- yaka yırt- yığla-** | *feryâd kılip yaķasın yırtıp yığlap* 'feryât etdip yakasını yırtıp ağlayarak' SB 144 (İÜMİ 239)
- (153) **gele kara** | *gele qaralık* 'hayvan sürüsü hayvan sahibi' RK 9; *kele kara* 'sürü hayvan' SK 28; *gele qarası* 'sürü hayvanı' SK 92; *gele qarazını* 'sürü hayvanının' SK 95 (İÜMİ 56)
- (154) **genc ü hazine** | *genc ü hañına* 'hazine' RR 161 (İÜMİ 258)
- (155) **genc ü mal** | *genc ü mâl* 'hazine ve mal' SB 80 (İÜMİ 259)
- (156) **gerd ü gubar** | *gerd ü ğubâr* 'toz toprak' SB 103 (İÜMİ 259)
- (157) **gur bile kefen** | *gür bile kefen* 'kabir ile kefen' TE 38 (İÜMİ 259)
- (158) **guyende rakkas** | *ğuyendeler raķķaşlar* 'şarkıcılar rakkâslar' SB 85 (İÜMİ 57)
- (159) **güfd ü-guy** | *ğüfdü-ğüy* 'dedikodu' MP-S/II 191, *ğuft u ğüy* TE 235 (İÜMİ 259)
- (160) **gül çeçek** | *ğüller çeçekler* 'gül çiçek' RR 119, *ğüller çeçekler* SB 96 (İÜMİ 57)
- (161) **hak bile batıl** | *haķ bile bâñıl* 'hak ile batıl' TE 283 (İÜMİ 260)
- (162) **hak ta'ala** | *haķ ta'âlânıñ* 'Hak Tealâ'nın' RK 7, *haķ ta'âlânıñ* RR 27, *haķ ta'âlânıñ* SB 66, TE 410; *haķ ta'âlânın* 'Hak Tealâ'dan' RK 8, SB 83, TE 251; *haķ ta'âlâ* 'Hak Tealâ' RK 9, RR 115, SK 1, TE 252; *haķ ta'âlânı* 'Hak Tealâ'yı' RK 28-29; *haķ ta'âlâğa* 'Hak Tealâ'ya' RK 34, *haķ ta'âlâğa* SB 64; *haķ ta'âlânıñ* 'ulu Tanrı'nın' SK 3; *haķ ta'âlâtın* 'ulu Tanrı'dan' SK 8; *haķ ta'âlânı* 'ulu Tanrı'yı' SK 39 (İÜMİ 57)
- (163) **hamd u sena** | *hamd u sena* 'hamd ve sena' MN 38r2, *hamd u sanâ* RR 117, *hamdü senâ* SK 55; *hamd u sanâlar* 'şükür ve övgüler' RR 105, *hamdü sanâlar* SK 46, *hamd u sanâlar* SB 164 (İÜMİ 260)
- (164) **har u haşak** | *har u haşak* 'diken ve çöp' DN 744 (İÜMİ 262)
- (165) **hasudlug kin** | *hasudlug kin* 'haset kin' MN 51v7 (İÜMİ 88)

- (166) **hasudluk yavuzluk** | *hasūdlik yavuzluk* 'hasetlik kötülük' TE 418 (İUMİ 89)
(167) **hatun ana siñil** | *hatunıǵa ananıǵa siñliñge* 'karına annene kız kardeşine' RK 28 (İUMİ 239)
(168) **havf u reca** | *havf u recā* 'korku ve ümit' TE 315 (İUMİ 262)
(169) **havva adem** | *havvā ādem* 'Havva Adem' TE 416 (İUMİ 89)
(170) **hayr sadaka** | *hayrlar sadaqalar* 'hayırlar sadakalar' SB 94 (İUMİ 89)
(171) **hayy u kayyumu** | *hayyu kayyūmu* 'canlı ve bâkî (Allah)' MP-S/II 184 (İUMİ 262)
(172) **hem hur u hem peri** | *hem hūr u hem perī* 'hem huri ve hem peri' RR 41 (İUMİ 262)
(173) **heybatlıg açik yuzlūg** | *heybatlıǵ açıq yuslūg* 'heybetli korkunç yüzlü' MN 51v15 (İUMİ 89)
(174) **hırs u heva** | *hırsu hevātın* 'hırs ve zilletten' MP-S/II 184; *hırş ü hevānı* 'hırs ve zilleti' TE 98; *hırş ü hevā* 'hırs ve zillet' TE 250 (İUMİ 263)
(175) **hoca haca** | *hōca h̄'āce* 'hoca' TE 96 (İUMİ 90)
(176) **hoş kel- safa keltür-** | *hoş keldiñ safalar keltürdün* 'hoş geldin safalar getirdin' MN 24v6 (İUMİ 90)
(177) **hub körklüg** | *hüb körklüg* 'güzel' RR 119 (İUMİ 90)
(178) **hur u melek** | *hūru melek* 'huri ve melek' MP-S/II 186 (İUMİ 263)
(179) **hurma encir** | *hurmā encir* 'hurma incir' SB 118-119 (İUMİ 90)
(180) **hurma encir badam** | *hurmā encir bādām* 'hurma incir badem' SB 119 (İUMİ 240)
(181) **hükm farman** | *hükmiǵe farmānıǵa* 'emrinde' RR 95 (İUMİ 91)
(182) **hüsn ü cemal** | *husn u camālın* 'güzelliğini' RR 61; *hüsñ ü cemāliǵa* 'güzelliğine' SB 65; *hüsñ ü cemāl* 'güzellik' SB 153 (İUMİ 263)
(183) **ısıık savuk** | *ısııkda savuıkda* 'sıcakta soğukta' TE 314 (İUMİ 91)
(184) **ıgsız togasız** | *ıgsız toǵasız* 'hastaliksız' TSS 162 (İUMİ 91)
(185) **iki üç** | *iki üç* 'iki üç' TE 324 (İUMİ 92)
(186) **'ilm bilig** | *'ilm bilig* 'ilim bilgi' TE 83 (İUMİ 97)
(187) **'ilm ma'rifet** | *'ilmi ma'rifeti* 'ilimi marifeti' TE 392 (İUMİ 97)
(188) **imdi bat** | *imdi bat* 'şimdi hemen' SB 148 (İUMİ 97)
(189) **in- kel-** | *inip kelip* 'inip gelip' SB 97 (İUMİ 98)
(190) **inayet keramet** | *inayet kerametka* 'inayete keramete' MN 40r15 (İUMİ 98)
(191) **inçü bağcı** | *inçü bağcılarǵa* 'tımarcılara' ÖB 577 (İUMİ 98)
(192) **inçü cevahir** | *inçülertin cevāhirlertin* 'incilerden mücevherlerden' SK 51 (İUMİ 99)
(193) **inçü mercan** | *inçütin mercāntın* 'inciden mercandan' SK 34; *inçü mercān* 'inci mercan' SB 104 (İUMİ 99)
(194) **ini oğulluk** | *ini oǵulluk* 'küçük biraderlik oğulluk' ES-B 123-125 (İUMİ 100)
(195) **ini oğulluk dostluk karındaşlık** | *ini oǵulluk dostluk karındaşlıǵını* 'küçük biraderlik oğulluk dostluk kardeşliğini' ES-B 121 (İUMİ 246)
(196) **inilik karındaşlık** | *inilik karındaşlık* 'küçük biraderlik kardeşlik' ES-B 123 (İUMİ 100)
(197) **ir beg** | *ir beg* 'kişi bey' OKD 89 (İUMİ 100)
(198) **iris kagas** | *iris kagas* 'cesur' OKD 65 (İUMİ 101)
(199) **iv hücre** | *ivler hücreler* 'evler odalar' SK 122 (İUMİ 101)
(200) **'izzet vü hürmet** | *'izzet vü hürmet* 'saygı ve hürmet' TE 193 (İUMİ 265)
(201) **katıg heybetlıg** | *katıg heybetlıǵ* 'müthiş heybetli' MN 51v15 (İUMİ 102)
(202) **kadr u kıymet** | *kadr u kıymeti* 'değer ve kıymeti' TE 366/367 (İUMİ 265)
(203) **hatun oğlan uşak** | *hatun oğlan uşakların* 'kadın çoluk çocuklarını' MN 47v1 (İUMİ 240)
(204) **kafir ademi ya kafir div peri** | *kāfir ādemiler y-ā kāfir tivler periler* 'kafir insanlar veya kafir devler periler' SK 31 (İUMİ 265)
(205) **kafir münafık** | *kāfirlerniñ münāfıklarniñ* 'kafirlerin münafıkların' SK 15 (İUMİ 103)
(206) **kafir salim** | *kāfir sālim* 'kafir zalim' SK 68 (İUMİ 103)
(207) **kafir salim müşrik** | *kāfirler salimler müşrikleriniñ* 'kâfirler zalimlerin müşriklerin' MN 11r6 (İUMİ 241)
(208) **kahatlık ağırılık** | *kahatlık ağırılık* 'kuraklık pahalılık' SK 113 (İUMİ 103)
(209) **kalam divit kagat** | *kalam divit kāǵad* 'kalem divit kağıt' RR 127 (İUMİ 241)
(210) **kalinrak köprek** | *kalinrak köprek* 'fazla çok' TE 25 (İUMİ 103)
(211) **kamış bile tahta bile tanab bile** | *kamışlar bile tahtalar bile tanāblar bile* 'kamışlarla tahtalarla iplerle' SB 103 (İUMİ 265)
(212) **kar yagmur** | *kar mu yağmur* 'kar mı yağmur mu' MP-A 248 (İUMİ 104)
(213) **karga- la'net kıl-** | *köp kargatılar köp la'net kıldılar* 'çok beddua ettiler çok lanetlediler' SK 97 (İUMİ 104)
(214) **kart kiçig** | *kart kiçig* 'ihtiyar genç' MP-A 266 (İUMİ 104)

- (215) **kas yakut** | *kas yakut* 'yeşim yakut' OKD 76 (İUMİ 104)
(216) **katre katre** | *kağre kağre* 'damla damla' MP-S/II 188 (İUMİ 102)
(217) **kavl u karar** | *kağl u kağar* 'anlaşma' RR 139 (İUMİ 265)
(218) **kaygu şadlıg** | *kađgıñı şadıgıñı* 'üzüntüyü neşeyi' TE 28 (İUMİ 104)
(219) **kazan ayak** | *kağan ayađıñı* 'kazan kâseyi' RK 21 (İUMİ 105)
(220) **kebire sagire** | *keğire şadıre* 'büyük günah küçük günah' TE 202 (İUMİ 105)
(221) **keçe keçe** | *keçe keçe* 'gece gece' SK 105 (İUMİ 105)
(222) **keçe kündüz** | *keçe kündüz* 'gece gündüz' MN 42r5, SK 14, *kiçe kündüz* RR 75, SB 64, *keçe kündüz* TE 36; *keçe kündüzde* 'gece gündüzde' MN 38r4, *keçe kündüzde* TE 115; *keçe kündüztin* 'gece gündüzden' SK 71; *keçe kündüzni* 'gece gündüzü' SK 86; *keçe kündüzi* 'gece gündüzü' TE 80 (İUMİ 105)
(223) **kel- bar-** | *keğgey bargay* 'gelecek varacak' TE 326 (İUMİ 112)
(224) **keñlik darlık** | *keñlikte dađlıқта* 'genişlikte darlıkta' RK 30 (İUMİ 109)
(225) **keñlik usunlık** | *keñliğin uşunlığını* 'genişliği uzunluğunu' SK 9 (İUMİ 109)
(226) **kerem lutuf** | *keremiđa luťđa* 'keremine lütufuna' TE 195 (İUMİ 110)
(227) **kerim rahim** | *keğim rahim* 'cömert merhametli' SK 74 (İUMİ 110)
(228) **kesek kesek** | *kesek kesek* 'parça parça' SK 56, *kešek kešek* TE 382 (İUMİ 110)
(229) **keyik kuş** | *keyikler kuşlar* 'geyik kuş' RK 10 (İUMİ 110)
(230) **kılıç birle kalkan birle** | *kılıç birle kalkan birle* 'kılıç ile kalkan ile' OKD 65-66 (İUMİ 266)
(231) **kılıç neyze** | *kılıç neyze* 'kılıç süngü' SB 67 (İUMİ 111)
(232) **kırk kün kırk kiçe** | *kırk kün kırk kiçe* 'kırk gün kırk gece' OKD 103-104 (İUMİ 111)
(233) **kış vü yaz** | *kiş vü yaz* 'kış ve yaz' TE 439 (İUMİ 266)
(234) **kız kırkın** | *kiğlar kırkın* 'kızlar cariyeler' MP-A 252 (İUMİ 111)
(235) **kızıl tüglüg kara közlüg** | *kişil tüglüg kara közliğ* 'kızıl tüylü kara gözlü' SK 36 (İUMİ 111)
(236) **kil- kör-** | *kildi kördi* 'geldi gördü' OKD 66 (İUMİ 112)
(237) **kıl u kâl** | *kılu kâl* 'dedikodu' MP-S/II 184 (İUMİ 266)
(238) **kilgölüg ü bargulug** | *kiłgölüg ü barđuluđ* 'gelinen gidilen' ME-ZA 780 (İUMİ 266)
(239) **kir- çık-** | *kiğür çıkağığa* 'girip çıktıklarında' TKY 107 (İUMİ 112)
(240) **konak tüşül** | *kağağ tuşül* 'misafir konuk' TKY 107 (İUMİ 112)
(241) **korkunç azab** | *korđunçıđın azabığın* 'korkunçluğundan azabından' MN 38r5 (İUMİ 113)
(242) **koş koş** | *koş koş* 'döne döne' MP-S/II 190 (İUMİ 113)
(243) **kök bile yer** | *kök bile yer* 'gök ile yer' MN 67r3-4 (İUMİ 267)
(244) **kök tülüklüg kök callug** | *kök tülüklüg kök calluğ* 'mavi tüylü mavi yeveli' OKD 78 (İUMİ 113)
(245) **kök ya 'arş** | *kökte yâ 'arşta* 'gökte veya arşta' MK 248 (İUMİ 267)
(246) **köp az** | *köpke azđa* 'çoğa aza' RK 22 (İUMİ 114)
(247) **köp köp** | *köp köp* 'çok fazla' OKD 65 (İUMİ 114)
(248) **köp telim** | *köp telim* 'çok fazla' OKD 81 (İUMİ 115)
(249) **kör- şaş-** | *kördiler şaşdılar* 'gördüler şaşırdılar' OKD 93-94 (İUMİ 115)
(250) **körgen işitken** | *körgeğin işitkeğin* 'gördüğünü işittiğini' RR 103 (İUMİ 115)
(251) **körklüg hoş** | *körklüg hoş* 'güzel hoş' SK 6 (İUMİ 115)
(252) **körklüg yigit** | *körklüg yiğit* 'güzel genç' RR 139, SK 83 (İUMİ 116)
(253) **körklüg yüzlüg yahşu kılıklıg yahşı yıtlıg** | *körklüg yüzlüg yağşu kılıklığ yağşı yıtlığ* 'güzel yüzlü iyi kılıklı güzel kokulu' SK 6 (İUMİ 241)
(254) **körüş- kuçuş-** | *körüşüp kuçuşup* 'görüşmek kucaklaşmak' SB 130 (İUMİ 116)
(255) **köşk imaret** | *köşkler imâretler* 'köşkler imaretler' SK 51 (İUMİ 116)
(256) **köşk hücre imâret** | *köşkleri hücreleri imâretleri* 'köşkleri odaları imaretleri' SK 50-51 (İUMİ 242)
(257) **köter- al-** | *kötermedi almadı* 'kaldırmadı almadı' TE 38 (İUMİ 117)
(258) **köz ağız** | *közleritin ağızlarıtın* 'gözlerinden ağızlarından' SK 4 (İUMİ 117)
(259) **köz burun** | *közlerintin burnıntın* 'gözlerinden burunlarından' SK 38 (İUMİ 117)
(260) **köz kaş** | *közi kaşı* 'saçı ve gözü kaşı' MP-S/II 189 (İUMİ 117)
(261) **köz köñül** | *közüm köñülüm* 'gözüm gönülüm' TE 256 (İUMİ 117)
(262) **közsüz tilsiz kulaksız** | *közsüz tilsiz kułaksız* 'gözsüz dilsiz kulaksız' SK 47-48 (İUMİ 242)
(263) **kubbe kuş** | *kuğbeler kuşlar* 'kubbeler kuşlar' SB 139 (İUMİ 118)
(264) **kudret hikmet** | *kuğretlerimni hikmetlerimni* 'kudretlerimi hikmetlerimi' TE 83 (İUMİ 118)
(265) **kul nöker** | *kułları nökerleri* 'kul hizmetkâr' SB 114 (İUMİ 118)
(266) **kulluk ta'at** | *kułluđ ta'at* 'kulluk taat' TE 25; *kułluđın ta'attın* 'kulluktan taattan' TE 37 (İUMİ 118)
(267) **kur'an hadis** | *kuđ'anıñ hadišniñ* 'Kur'an'ın hadisin' TE 9 (İUMİ 119)

- (268) **kurt kuş** | *kurt kuş* 'kurt kuş' TE 99 (İUMİ 119)
(269) **küçlüg kuvvetlig** | *küçlüg kuvvetlig* 'güçlü kuvvetli' SK 92 (İUMİ 120)
(270) **kül- oyna-** | *külüp oynap* 'gülüp oynayıp' SB 78; *küler oynar* 'güler oynar' SB 126 (İUMİ 120)
(271) **kün ay** | *kündün aydan* 'güneşten aydan' OKD 68 (İUMİ 120)
(272) **kün soñ keçe soñ** | *künlerden soñ keçelerden soñ* 'günlerden (ve) gecelerden sonra' OKD 64 (İUMİ 121)
(273) **la'l u firuze** | *la'l u firuze* 'lal ve firuze' SB 104 (İUMİ 267)
(274) **lale vu nesrin** | *lale vu nesrin* 'lale ve yaban gülü' MP-S/I 166 (İUMİ 267)
(275) **luft u kerem** | *lufti keremi* 'lütufu keremi' TE 236; *luft u kerem* 'lütuf' TE 159; *luft u kereminiñ* 'lütuf ve kereminin' TE 255 (İUMİ 268)
(276) **mal davar** | *mālī davarı* 'malı mülkü' TE 74 (İUMİ 121)
(277) **mal mülk** | *mālīn mülkin* 'malını mülkünü' RR 97; *māl mülki* 'malı mülkü' TE 77 (İUMİ 121)
(278) **mal ü menal** | *māl ü menāl* 'bütün varlığı' MP-S/II 184 (İUMİ 268)
(279) **ma'lul u 'illet** | *ma'lul u 'illettin* 'mâlûl ve illetten' DN 745 (İUMİ 269)
(280) **masun ve m(a)hrus** | *māşun ve m(a)hrūs* 'dokunulmaz ve korunmuş' TKY 107 (İUMİ 269)
(281) **maşraba ayak** | *maşrabalar ayaklar* 'maşrapalar kadehler' MN 45v2 (İUMİ 122)
(282) **Mekke Medine** | *Mekke Medine* 'Mekke Medine' MN 67r9; *Mekkeni Medineni* 'Mekke'yi Medine'yi' SK 17 (İUMİ 122)
(283) **mescit hanekah** | *mescidler hānekehlar* 'mescitler tekkeler' SB 73 (İUMİ 123)
(284) **meş'ale bile fanus** | *meş'ale bile fānūşlar* 'meşale ile fenerler' SB 122-123 (İUMİ 269)
(285) **mihnet yoksuzluk** | *miḥnet yoksuzluq* 'mihnet yoksulluk' RK 38 (İUMİ 123)
(286) **mihri muhabbet** | *mihri muḥab(b)et* 'sevgi' SK 5 (İUMİ 123)
(287) **mihri şefakat** | *mihri şefaḳatı* 'sevgisi şefkati' SB 153 (İUMİ 124)
(288) **miskin biçara** | *miskīn biḫāranīñ* 'zavallı çaresizin' RR 93 (İUMİ 124)
(289) **molla sofi** | *mollālar şōfiler* 'mollalar sofiler' TE 42 (İUMİ 124)
(290) **mum şem'** | *mūm şem'* 'mum' TE 124 (İUMİ 124)
(291) **mülk ü mal** | *mülkü māl* 'mülk ve mal' MP-S/II 184 (İUMİ 270)
(292) **müneccim 'azayim okuguçı** | *müneccimlerini 'azāyim oḳuḡuçılarnı* 'müneccimleri tılsım yapıp duâ okuyanları' SB 72 (İUMİ 125)
(293) **münkir münafik** | *münkirler münāfiklar* 'münkirler münafıklar' RK 13 (İUMİ 125)
(294) **münker bile nekir** | *münḡker bile nekīr* 'Münker ile Nekir' SK 4, *münkir bile nekīr* TE 137-138; *münker bile nekīrni* 'Münker ile Nekir'i' TE 183 (İUMİ 270)
(295) **müren ügüz** | *mürenler ügüzler* 'dereler ırmaklar' OKD 64-65 (İUMİ 125)
(296) **nam u neñ** | *nām u neñḡiñḡ-ni* 'ad ve ününü' TE 70 (İUMİ 269)
(297) **namaz kıl- ruze tut-** | *namaz kılur biz ruze tutar biz* 'namaz kılarız oruç tutarız' MN 68r8 (İUMİ 125)
(298) **namaz niyaz kıl- kurban kıl-** | *namaz niyaz kılḡıl yana qurban qılḡıl* 'namaz kıl ve niyaz et, kurban kes' MN 47r12 (İUMİ 126)
(299) **neme yılık** | *nemeler yılıklar* 'mallar atlar' OKD 97 (İUMİ 126)
(300) **nerd satrañ** | *nerḡ satrañ* 'tavla satrañ' SB 67 (İUMİ 126)
(301) **ni'met şerbet** | *ni'metler şerbetler* 'nimetler şerbetler' SB 116 (İUMİ 126)
(302) **nöker el kün** | *nöker il kün* 'yardımcı halk' OKD 93-94; *nökerlerin il künlerin* 'maiyetindekileri halkları' OKD 102 (İUMİ 242)
(303) **oglan hatun** | *oḡlanlarḡa ḡatunlarḡa* 'çocuklara kadınlara' TE 167 (İUMİ 127)
(304) **ogul kız** | *oḡul kızḡa* 'oḡul kıza' RK 21; *oḡul kız* 'oḡul kız' RK 37; *oḡlı kızıḡa* 'oḡul kızına' SB 152 (İUMİ 127)
(305) **ogul kız kişi kataş** | *oḡlumuzḡa ḡizimiz kişimizḡe ḡataşlarimizḡa* 'oḡlumuz kızımıza karımıza akrabamıza' TSS 163 (İUMİ 247)
(306) **ogul uşak** | *oḡul uşakı* 'çoluk çocuḡu' ES-B 121; *oḡul uşāḡıḡa* 'çoluk çocuḡuna' TE 69; *oḡul uşāḡı* 'çoluk çocuḡu' TE 170; *oḡul uşāḡlık* 'çoluk çocuk' TE 175; *oḡul uşāḡımḡa* 'çoluk çocuḡuma' TE 175 (İUMİ 127)
(307) **ok birle cıda birle kılıç birle** | *ok birle cıda birle kılıç birle* 'ok ile mızrak ile kılıç ile' OKD 80 (İUMİ 271)
(308) **ok birle kılıç** | *oklar birle kılıçlar* 'oklar ile kılıçlar' OKD 92 (İUMİ 271)
(309) **oku- bil-** | *oḡup bilip* 'okuyup bilip' TE 5 (İUMİ 129)
(310) **ot aşlık** | *ot aşlık* 'ot buḡday' SK 113 (İUMİ 129)
(311) **ot bile tütün** | *ot bile tūtün* 'ateş ile duman' RR 141 (İUMİ 271)

- (312) **ot tag kaynar derya** | *ot tağlar kaynar deryâlar* ‘yanardağlar kaynar deryalar’ SB 135; *ot tağdın kaynar deryadın* ‘yanardağdan kaynar deryadan’ SB 138 (İUMİ 130)
- (313) **ot tag kaynar teñiz** | *ot tağdın kaynar teñizdın* ‘yanardağdan kaynar denizden’ SB 134 (İUMİ 130)
- (314) **ot yel** | *ottın yeldin* ‘ateşten rüzgârdan’ RR 49 (İUMİ 130)
- (315) **öldür- köydür-** | *öldürüp köydürüp* ‘öldürüp yakıp’ SK 63 (İUMİ 130)
- (316) **örle- kükire-** | *örlep kükirep* ‘gürleyerek’ MP-A 248 (İUMİ 131)
- (317) **özge özge** | *özge özge* ‘başka başka’ RR 59 (İUMİ 131)
- (318) **pare pare** | *pâra pâra* ‘parça parça’ RR 103, *pâre pâre* SB 146, SK 13, TE 116; *pâre pâreni* ‘parça parça’ TE 233-234 (İUMİ 131)
- (319) **peri ifrit** | *perini ifritni* ‘periyi ifriti’ SB 151 (İUMİ 133)
- (320) **peri div** | *perilerniñg ÷ivlerniñg* ‘perilerin devlerin’ SK 15 (İUMİ 133)
- (321) **rahmet bereket** | *rahmet bereket* ‘rahmet bereket’ MN 38r6 (İUMİ 133)
- (322) **raht töşek** | *rahtlar töşekler* ‘yaygılar döşekler’ RR 37 (İUMİ 134)
- (323) **renc ü zahmet** | *renc ü zaħmet* ‘sıkıntı ve zahmet’ SB 81; *renc ü zaħmetler* ‘sıkıntı ve zahmetler’ SB 153 (İUMİ 271)
- (324) **riyazet miñnet bela** | *riyâzetni miñnetni belâm* ‘nefsi kırmayı sıkıntıyı belayı’ TE 74 (İUMİ 243)
- (325) **ruze namaz hac kaza** | *ruze namaz hac kaza* ‘oruç namaz hac gaza’ MN 44v2 (İUMİ 247)
- (326) **sabançı ortakçı** | *sabançı ortağçılığa* ‘çiftçi (ve) ortaklarına’ TKY 107 (İUMİ 134)
- (327) **sabr karar** | *sabrı kararî* ‘düşüncesi’ RR 63; *sabr karar* ‘sabr karar, rahat’ SB 129 (İUMİ 134)
- (328) **sabr u aram** | *sabr u ârâm* ‘sabr ve huzur’ SB 70 (İUMİ 272)
- (329) **saç kaş** | *saçları kaşları* ‘saçları kaşları’ OKD 63 (İUMİ 135)
- (330) **saç sakal** | *saçını ya sakalını* ‘saçını veya sakalını’ RK 37; *saçım saħalım* ‘saçımı sakalımı’ TE 259 (İUMİ 135)
- (331) **sadaka zekat** | *sadaka zekat* ‘sadaka zekat’ MN 38r3 (İUMİ 135)
- (332) **saf saf** | *sâfsâf* ‘saf saf’ SK 42 (İUMİ 136)
- (333) **sa’feran bile sünbül** | *şa’ferân bile sünbül* ‘safran ile sümbül’ SK 105 (İUMİ 272)
- (334) **sag selametlık** | *sağ selâmetlık* ‘sağ sâlim’ SB 85 (İUMİ 136)
- (335) **sala sala** | *sala sala* ‘sallaya sallaya’ TE 109 (İUMİ 136)
- (336) **sançış uruş** | *sançış uruştın* ‘vuruşmadan’ RR 123; *sançış uruş* ‘savaş’ TE 42-43 (İUMİ 137)
- (337) **sansız sakışsız** | *sansız sakışsız* ‘sayısız’ MN 3v2, SK 107 (İUMİ 137)
- (338) **savuk ıssık** | *savukda ıssıkda* ‘soğukta sıcakta’ TE 70 (İUMİ 137)
- (339) **selam kul- yir öp-** | *selâm kıldı tağı yir öpti* ‘selam verdi ve yer öptü’ SB 140 (İUMİ 138)
- (340) **serv yıgaçı sandal yıgaçı** | *serv yıgaçı sandal yıgaçı* ‘servi ağacı sandal ağacı’ SB 117 (İUMİ 138)
- (341) **sev- tanı-** | *sevse tanısa* ‘sevse tanısa’ TE 16 (İUMİ 139)
- (342) **sevin- kül-** | *sivindi küldi* ‘sevindi güldü’ OKD 101 (İUMİ 139)
- (343) **sevinç at- kül-** | *sevinç atdı küldi* ‘sevindi güldü’ OKD 86 (İUMİ 138)
- (344) **sıdk u safa** | *sıdk u şafâ* ‘doğru ve saf’ TE 19; *sıdk u şafâlıg* ‘doğruluk ve saflık’ TE 159; *sıdk u şafâniñg* ‘doğruluk ve saflığın’ TE 221 (İUMİ 272)
- (345) **sipas u şükr** | *sipas u şükr* ‘hamd-ü şükür’ DN 744 (İUMİ 273)
- (346) **sirke tuz** | *sirkeni tuzni* ‘sirkeyi tuzu’ SK 54 (İUMİ 138)
- (347) **sofra bile ta’am** | *sofra bile ta’am* ‘sofra ile yemek’ SK 45 (İUMİ 273)
- (348) **sög- sözle-** | *sögse sözlese* ‘sövse söylese’ TE 388 (İUMİ 139)
- (349) **su bulak** | *suları bulakları* ‘suları pınarları’ SK 113; *sular bulaklar* ‘sular pınarlar’ SK 113 (İUMİ 139)
- (350) **susuz azuksız** | *susuz azuksız* ‘susuz azıksız’ TE 372 (İUMİ 139)
- (351) **şam u sabah** | *şâm u sabâh* ‘gece ve gündüz’ TKY 107 (İUMİ 274)
- (352) **şehir vilayet** | *şehirlerniñg vilâyetlerniñg* ‘şehirlerin vilayetlerin’ SK 112-113 (İUMİ 140)
- (353) **şeri’at ‘ilmi tarikat ‘ilmi** | *şeri’at ‘ilmîni tarikât ‘ilmîni* ‘şeriat bilgisini tarikat bilgisini’ TE 287 (İUMİ 140)
- (354) **şifa güşat** | *şifâlar güşâdlar* ‘şifalar ferahlıklar’ RK 38 (İUMİ 141)
- (355) **şirk şek** | *şirkni şekni* ‘şirki şeki’ TE 37 (İUMİ 141)
- (356) **şişe ayak** | *şişe ayak* ‘şişe kadeh’ TE 359 (İUMİ 141)
- (357) **şükr ü sipas** | *şükr ü sipas* ‘hamd ve sena’ MN 1v1 (İUMİ 274)
- (358) **ta’at kulluk** | *tâ’at kulluk* ‘taat kulluk’ TE 254; *tâ’atka kullukka* ‘taatele kullukla’ TE 202 (İUMİ 141)
- (359) **tag teñiz** | *tağlar teñizler* ‘dağlar denizler’ SK 104; *tağ teñiz* ‘dağ deniz’ SK 104 (İUMİ 142)
- (360) **taki taluy taki müren** | *taki taluy taki müren* ‘işte deniz işte ırmak’ OKD 73-74 (İUMİ 274)
- (361) **tamur siñir** | *tamurları siñirleri* ‘damarları sinirleri’ SK 7 (İUMİ 142)
- (362) **tanı- bil-** | *tanıp bilip* ‘tanyıp bilip’ TE 420 (İUMİ 142)

- (363) **tapma- körme-** | *tapmadı körmedi* 'bulmadı görmedi' TE 206 (İUMİ 143)
(364) **tavar kara** | *tavar karaların* 'mal hayvanlarını' TKY 107 (İUMİ 143)
(365) **tayr ü mur u mahi** | *tayr ü mür u mâhi* 'kuş karınca ve balık' MP-S/II 184 (İUMİ 275)
(366) **temürçi türudger** | *temürçitin türüdgertin* 'demirci dülgere' SK 43 (İUMİ 143)
(367) **teñiz tag** | *teñizlerde tağlarda* 'denizlerde dağlarda' RR 93 (İUMİ 210)
(368) **teñiz tag cangal** | *teñizlerde tağlarda cangallarında* 'denizlerde dağlarda ormanlarda' SB 92 (İUMİ 243)
(369) **teñiz tag cangal biyaban** | *teñizlerde tağlarda cangallarında biyabānlarında* 'gurbette denizlerde dağlarda ormanlarda çöllerde' SB 127 (İUMİ 248)
(370) **teñri ta'ala** | *teñri ta'āl-ā* 'Tanrı Taâlâ' MK 248, *teñri ta'ala* MN 3r7, RK 10, *teñri ta'ālā* RR 49, SK 10, *tēñri ta'ālā* TE 6; *teñri ta'ālāğa* 'Tanrı Taâlâ'ya' MK 248, *teñri ta'alaga* MN 1v3, RK 14, SK 24, SB 104, *teñri ta'ālāğa* RR 71-73, *tēñri ta'ālāğa* TE 17; *teñri ta'alanıng* 'yüce Tanrı'nın' MN 1v5, SB 81, *teñri ta'ālānıñ* RK 8, *teñri ta'ālānıñ* RR 115-117, SK 24, *tēñri ta'ālānıñ* TE 5; *teñri ta'alani* 'yüce Tanrı'yı' MN 36v7, *teñri ta'āl-ā-nı* RK 18; *teñri ta'aladin* 'Tanrı Tealâ' MN 5v6, *teñri ta'ālāđın* RK 10, SK 83, SB 82, *tēñri ta'ālāđın* TE 11, *teñri ta'āl-ā-nı* RK 18, SK 1, SB 86, *tēñri ta'ālānı* TE 22 (İUMİ 144)
(371) **ter- ye-** | *terip yép* 'derip yiyerek' TE 38 (İUMİ 210)
(372) **teri et** | *terizini idlerini* 'derisini etlerini' SK 54 (İUMİ 211)
(373) **teri tüg** | *terizi tügi* 'derisi tüyü' SK 69 (İUMİ 211)
(374) **tevfik u hidayet** | *tevfik u hıdayet* 'tevfik hidâyet' ME-ZA 779 (İUMİ 275)
(375) **tıg şış** | *tığlar şışler* 'tığlar şişler' SK 62 (İUMİ 212)
(376) **til söz** | *tilini sözini* 'dilini sözünü' SK 30 (İUMİ 213)
(377) **tilsiz ayaksız** | *tilsiz ayaqsız* 'dilsiz ayaksız' SK 64 (İUMİ 213)
(378) **tilsiz közsüz** | *tilsiz közsüz ilig ayaqsız* 'tilsiz gözsüz' SK 60 (İUMİ 213)
(379) **tirig ölüg** | *tirigimde ölügümde* 'sağlığında ölümümde' RR 125-127 (İUMİ 213)
(380) **tişle- sanç-** | *tişler sançar* 'dişler sokar' MN 59r2 (İUMİ 213)
(381) **tişük tişük** | *tişük tişük* 'delik delik' SK 71 (İUMİ 214)
(382) **toñ takı muz** | *toñ takı muz* 'don ve buz' OKD 88 (İUMİ 275)
(383) **toprak su** | *topraktın suğın* 'topraktan sudan' RR 49 (İUMİ 215)
(384) **töl bogaz** | *töl bogaz* 'gebe' OKD 69-70 (İUMİ 215)
(385) **tört beş** | *tört bēş* 'dört beş' TE 42 (İUMİ 216)
(386) **tura tura** | *tura tura* 'dura dura' TE 231 (İUMİ 216)
(387) **türlüg türlüg** | *türlüg türlüg* 'türlü türlü' MN 44v16, *türlüg türlüg* SB 112 (İUMİ 216)
(388) **tutulunç uruşunç** | *tutulunç uruşunç* 'yakalamaca savaş' OKD 81 (İUMİ 217)
(389) **tüg sakal** | *tüg sakal* 'tüy sakal' MN 51v6 (İUMİ 217)
(390) **tün kün** | *tün küniñ* 'gece gündüzün' MN 11v1; *tün kün* 'gece gündüz' MN 38v1 (İUMİ 217)
(391) **tüş- kit-** | *tüşdi kitdi* 'gitti' OKD 97 (İUMİ 218)
(392) **tütün bile ot** | *tütün bile ot* 'duman ile ateş' RR 135 (İUMİ 276)
(393) **uçar yügürür** | *uçar yügürür* 'uçan yürüyen' SK 15 (İUMİ 218)
(394) **uçmağ tamuk** | *uçmağ tamuknı* 'cennet cehennemi' MN 44r3; *uçmağnı tamuğnı* 'cennet cehennemi' SK 54; *uçmağ tamuğ* 'cennet cehennem' TE 24; *uçmağnı tamuğnı* 'cennet cehennemi' TE 257 (İUMİ 218)
(395) **ulug galtan** | *ulug galtān* 'büyük iri' SB 119 (İUMİ 219)
(396) **ulug kiçig** | *ulug kiçig* 'büyük küçük' RR 97; *ulugı kiçigi* 'büyüğü küçüğü' SB 118; *ulug kiçigini* 'büyüğünü küçüğünü' SB 151 (İUMİ 219)
(397) **ulug köñüllüg yavuz kılıklıg** | *ulug köñüllüg yavuz kılıklıg* 'büyük gönüllü kötü kılıklı' MN 65v6 (İUMİ 220)
(398) **ulugrak biyikrek** | *ulugrak biyikrek* 'daha ulu daha büyük' SK 43 (İUMİ 220)
(399) **ura ura** | *ura ura* 'vura vura' SB 115 (İUMİ 220)
(400) **urma- sökme-** | *urmasun sökmeşün* 'vurmasın sövmesin' RK 16 (İUMİ 220)
(401) **urug kayaş** | *urug kayaşınğın* 'soyundan' SB 145-146 (İUMİ 220)
(402) **urug urug** | *urug uruğımızğa* 'soyumuza sopumuza' TKY 107 (İUMİ 221)
(403) **uruş keriş** | *uruş keriş* 'kavga dövüş' MN 57r2 (İUMİ 221)
(404) **uruş tokuş** | *uruş tokuş* 'savaş' OKD 92 (İUMİ 221)
(405) **uslug yaşkı** | *uslug yaşkı* 'akıllı güzel' OKD 93 (İUMİ 222)
(406) **ustad mı'mar** | *ustāđlarını mı'marlarını* 'ustaları mimarları' RR 37 (İUMİ 222)
(407) **ut u 'anber** | *ūd 'anbar* 'öd amber' RR 39; *ūd u 'anber* 'öd ve amber' SB 97 (İUMİ 276)

- (408) **vezir beg** | *vazīrlar begler* ‘vezirler beyler’ RR 75, SB 78 (İUMİ 222)
(409) **vezir nayıb** | *vazīrlar nāyıblar* ‘vezirler naipler’ RR 35 (İUMİ 222)
(410) **ya birle ok birle** | *ya birle ok birle* ‘yay ile ok ile’ OKD 67 (İUMİ 276)
(411) **ya takı kalkan** | *ya takı kalkan* ‘yay ve kalkan’ OKD 73-74 (İUMİ 277)
(412) **ya yokarı ya koyı** | *yā yoqarı yā koyı* ‘ya yukarı ya aşağı’ MK 248 (İUMİ 277)
(413) **yahşı biliglig dana** | *yahşı biliglig dānā* ‘iyi bilgili akıllı’ SB 66-67 (İUMİ 243)
(414) **yahşı kör- sevin- kül-** | *yahşı kördi sivindi küldi* ‘beğendi sevindi güldü’ OKD 84-85 (İUMİ 244)
(415) **yahşı körüklüg** | *yahşı körüklüg* ‘güzel’ OKD 69, TE 37 (İUMİ 223)
(416) **yahşı şefakatlıg** | *yahşı şefakatlıg* ‘iyi şefkatli’ SB 86 (İUMİ 223)
(417) **yahşı yaman** | *yahşını yamanı* ‘güzeli kötüyü’ TE 326 (İUMİ 223)
(418) **yahşırak sevügrek** | *yahşırağı sevügreki* ‘daha güzel daha sevgilisi’ TE 27 (İUMİ 223)
(419) **yaman salim kafir** | *yaman şalim kâfir* ‘kötü zalim kafir’ SK 80 (İUMİ 244)
(420) **yaramas yavuz** | *yaramas yavuz* ‘kötü’ MN 40v3 (İUMİ 224)
(421) **yaratkan törütken** | *yaratkan törütken* ‘yaratan tanzim eden’ MN 1v2 (İUMİ 224)
(422) **yarlık u ferman** | *yarlık u ferman* ‘buyruk ve ferman’ ME-ZA 780 (İUMİ 277)
(423) **yaş bükiğ** | *yaş bükiğ* ‘ağaçlık’ TSS 162 (İUMİ 225)
(424) **yat- uyu-** | *yatmadı uyumadı* ‘yatmadı uyumadı’ TE 36 (İUMİ 225)
(425) **yatış kopuş** | *yatış kopuş* ‘yatış kalkış’ RR 139 (İUMİ 225)
(426) **yavuz yaman** | *yavuz yaman* ‘kötü’ RR 75, SK 68, TE 90 (İUMİ 225)
(427) **yavuz yaramas** | *yavuz yaramas* ‘kötü yaramaz’ TE 77 (İUMİ 226)
(428) **yazı tag** | *yazılarda tağlarda* ‘ovalarda dağlarda’ TE 162 (İUMİ 226)
(429) **yazı yaban** | *yazı yabanni* ‘ovayı sahrayı’ TE 191 (İUMİ 226)
(430) **yegen içken** | *yégen içken* ‘yediği içtiği’ TE 28 (İUMİ 230)
(431) **yer suw** | *yer suwları* ‘toprak suları’ TKY 106-107; *yir suwlarıñga* ‘toprak ve sularına’ TKY 107 (İUMİ 227)
(432) **yetim natuvan** | *yetimge nātuvānğa* ‘yetime zayıfa’ TE 198 (İUMİ 228)
(433) **yıgaç ot** | *yıgaçça otlarğa* ‘ağaca otlara’ SK 102 (İUMİ 228)
(434) **yıgaç tahta** | *yıgaçtın tahtağın* ‘ağaçtan tahtadan’ SB 118 (İUMİ 228)
(435) **yıkıla kopa** | *yıkıla kopa* ‘bata çıka’ TE 63 (İUMİ 228)
(436) **yılan çayan** | *yılanlar çayanlar* ‘yılanlar çıyanlar’ MN 59r2, *ılanlar çayanlar* SK 107 (İUMİ 228)
(437) **yılkı ud buzagu** | *yılkıları ud buzaguları* ‘atları sığır buzağuları’ OKD 92 (İUMİ 244)
(438) **yıpar ‘anber** | *yıpartın ‘anbertin* ‘güzel kokudan amberden’ SK 51; *yıpar ‘anber* ‘güzel koku amber’ TE 193 (İUMİ 229)
(439) **yı- su iç-** | *yimeti su içmeti* ‘yemedi su içmedi’ SK 25 (İUMİ 230)
(440) **yig et aş sö(y)ürme** | *yig et aş sö(y)ürme* ‘çiğ et yemek kızarmış et’ OKD 64 (İUMİ 244)
(441) **yir kök** | *yirni kökni* ‘yeri göğü’ SK 62; *yirge kökke* ‘yere göğe’ SK 174 (İUMİ 230)
(442) **yir öp- hıdmet kıl-** | *yir öptüm hıdmet kıldım* ‘yer öptüm saygı gösterdim’ SB 77 (İUMİ 231)
(443) **yiti kat kök yiti kat yir** | *yiti kat köktin yiti kat yirtin* ‘yedi kat gökten yedi kat yerden’ SK 1 (İUMİ 232)
(444) **yiti kün yiti kiçe** | *yiti kün yiti kiçe* ‘yedi gün yedi gece’ SB 97 (İUMİ 232)
(445) **yoksuzluk miñnet** | *yoqsuzluk miñnet* ‘yoksulluk miñnet’ RK 20 (İUMİ 232)
(446) **yöri- oyna-** | *yöridi oynadı* ‘yürüdü oynadı’ OKD 64 (İUMİ 232)
(447) **yumşak sözlüg yakşı kılığlıg** | *yumşak sözlüg yahşı kılığlıg* ‘yumşak sözlü iyi kılıklı’ MN 67v6 (İUMİ 233)
(448) **yurt el kün** | *yurt il kün* ‘memleket halk’ OKD 92 (İUMİ 245)
(449) **yurt öy** | *yurtıga öyige* ‘ülkesine evine’ OKD 97 (İUMİ 233)
(450) **yükle- keltür-** | *yüklemekke keltürmekke* ‘taşımak getirmek’ OKD 92-93 (İUMİ 233)
(451) **yüz köz** | *yüşin köşin* ‘yüzünü gözünü’ SK 64 (İUMİ 233)
(452) **yüz yırt- saç yol-** | *yüzini yırtıp saçını yolup* ‘yüz yırtıp saç yolup’ TE 345 (İUMİ 234)
(453) **zahir u batın** | *zâhir u bâtınımnı* ‘dış ve içimi’ TE 254; *zâhir u bâtın* ‘dış ve içi’ TE 311; *ne zâhirde ne bâtında* ‘ne dışta ne içte’ TE 312; *zâhir ü bâtını* ‘dış ve içi’ TE 440 (İUMİ 278)
(454) **za’if şikeste** | *zâ’if şikeste* ‘zayıf kırık’ RK 24 (İUMİ 234)
(455) **zar zar** | *zâr zâr* ‘hıçkırma hıçkırma, [sesle] ağlayan, inleyen’ RR 67, SB 92, TE 11 (İUMİ 234)
(456) **zevk u işret** | *zevk u işret* ‘eğlence’ TE 433 (İUMİ 279)
(457) **zıkr münacat** | *zıkrimniñ münâcâtınıñ* ‘zikrimin münâcâtın’ TE 84 (İUMİ 236)

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 10/2 (Aralık) 2023 s.81-93, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1377095
Araştırma Makalesi

LEFEBVRE'NİN MEKÂN TEORİSİ İLE ALLEN GINSBERG'ÜN "HOWL" ŞİİRİNİ OKUMA

Gamze AR *

Öz: Allen Ginsberg, Amerikan edebiyatına önemli katkıları olan ve özgün bir tarz yaratmasıyla tanınan Amerikalı şair ve yazardır. Ayrıca Beat Kuşağı'nın önemli figürlerinden biri olarak da kabul edilir. Bu edebi hareket, 1950'lerde dönemin baskıcı ve muhafazakâr toplumsal normlarına bir tepki olarak ortaya çıktı. Bu normlar arasında nükleer savaş korkusu, tüketim kültürünün yükselmesi ve Soğuk Savaş döneminin gerçekliği gibi unsurlar yer alıyordu. Ginsberg'in edebi sesi, bu hareketin özünü yakaladı ve sıklıkla doğrudan tanımları ile dili kullanarak karşı kültürel değerleri ifade etti. Bu çalışma, "Howl" şiirini Lefebvre'in Mekânsal Teorisi açısından incelemektedir. Bu teori, sosyal yaşamın mekânsal boyutlarını analiz etmek için eleştirel bir çerçeve sunar. Lefebvre'in teorisini uygulayarak "Howl" şiirinin analizi yapan çalışma 3 farklı açıdan teorik çerçeve sunacaktır: Mekânsal boyut analizi, zaman ile mekân arasındaki ilişki ve şiir ile dil arasındaki ilişki. Edebi analizde mekânsal teorisinin kullanılması, o dönemin sosyal ve kültürel bağlamına benzersiz bir perspektif sunar ve mekânsal ve ideolojik güç ilişkilerinin edebiyatta nasıl yansıtıldığına dair içgörülerini gösterir. Bu çalışma, Amerikan edebiyatına sosyolojik bir yorum getirecek şekilde mekânın ve yerin edebi eserlerin üretiminde oynadığı rolü keşfederken aynı zamanda 1950'ler Amerika'sının sosyal yaşamında mekânsal boyutları anlamada da analitik bir çerçeve sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Allen Ginsberg, Beat kuşağı, "Howl", Lefebvre, Mekânsal teori

READING ALLEN GINSBERG'S "HOWL" THROUGH LEFEBVRE'S SPATIAL THEORY

Abstract: Allen Ginsberg, a prominent American poet and writer, is widely recognized for his significant contribution to American literature by creating his authentic style and as a critical figure in the Beat Generation. This literary movement emerged in the 1950s as a response to the time's oppressive and conservative societal norms, including the fear of nuclear war, the rise of consumerism, and the stifling conformity of the Cold War era. Ginsberg's literary voice captured the essence of this movement, expressing its countercultural values through his descriptions and language, which were often explicit and straightforward. This study examines "Howl" through the lens of Lefebvre's Spatial Theory, which provides a critical framework for analyzing the spatial dimensions of social life. By applying Lefebvre's theory, this analysis reveals the spatial dimensions of the poem, including the relationship between space and time and the relationship between poetry and language. The use of spatial theory in literary analysis offers a unique perspective on the social and cultural context of the time, providing insights into how spatial and ideological power relations are reflected in literature. This study will contribute to a sociological commentary on American literature as it explores the role of space and place in the production and reception of literary works. It also provides an analytical framework for understanding the spatial dimensions of social life in 1950s America.

Keywords: Allen Ginsberg, Beat generation, "Howl", Lefebvre, Spatial theory

Başvuru/Submitted: 16.10.2023

Kabul/Accepted: 16.11.2023

* Öğretim Görevlisi, Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ORCID: [0000-0002-8918-2124](https://orcid.org/0000-0002-8918-2124), ga2553@nyu.edu

1. Introduction

Allen Ginsberg is a well-known, celebrated poet and influential Beat writer. He had a significant position in the cultural landscape of post-World War II America. Born in Newark, New Jersey, in 1926, he spent his formative years in nearby Paterson, where his mother's psychological illness profoundly affected him due to his close relationship with her. At Columbia University in 1943, Ginsberg formed close friendships with William Burroughs and Jack Kerouac, who played pivotal roles in the Beat Movement. Ginsberg and his friends' unconventional views, behavior, and drug experimentation became a hallmark of the Beat Movement. After graduating from Columbia, Ginsberg settled in New York City, where he worked diverse jobs. In 1954, he moved to San Francisco, where poets such as Kenneth Rexroth and Lawrence Ferlinghetti were active. In 1997, while grappling with diabetes and chronic hepatitis, Ginsberg was diagnosed with liver cancer. He immediately produced twelve poems upon learning of his diagnosis, but soon after, he suffered a stroke and fell into a coma. Two days later, he passed away. William Burroughs remembered him as "a great person with worldwide influence" in the pages of the New York Times. (Britannica)

"Howl" is the embodiment of the Beat Generation, written to protest a violent and authoritarian society. Penned by Allen Ginsberg in 1955, it was published in 1956 as part of a collection of poetry entitled *Howl and Other Poems*. The writing of "Howl" began as early as 1954. The United States, having experienced economic depression, communism, and the threat of nuclear war, entered the 1950s with a sense of somberness. Policy decisions were made with consideration of the potentially fatal outcomes that could result from any choice. The public was apprehensive of the future, and many chose to cling to the illusion of a utopic America. However, emerging literary figures such as Ginsberg chose to critique culture rather than objects.

The homosexual movement emerged during the 1950s, marking the beginning of gay rights activism. This movement was crucial in developing a cohesive voice for the Civil Rights Movement, particularly in the 1960s. The primary obstacle for the homosexual was the religious stigma against homosexual behavior. Negative sentiments toward the homosexual identity were the main opposition to the gay rights movement. The goal of homosexual activism was always to dispel all negative sentiments toward the homosexual identity, as most minority movements sought to do for their own identities. Protests and discrimination against the homosexual community have been frequent since the 1960s. Public demonstrations across the nation argued that homosexuals deserved total equality by the nature of America itself. The voice of homosexual advocates persevered throughout the past decade in the civil rights movement. However, most sodomy laws were not repealed until after the 1970s (Hall and Dunar).

After World War II, the Beat Generation emerged, influenced by the yearning for racial and gender equality demonstrated by the Harlem Renaissance writers and their blues and jazz styles. Jack Kerouac claimed musicians such as Charlie Parker were "as important as Beethoven" in his *Mexico City Blues*. Kerouac, whose writing was primarily influenced by jazz musicians in the Harlem Renaissance, was also highly influential in the works of Allen Ginsberg (Parini & Millier, 1993, 583). Ginsberg's use of a gritty vernacular and an improvisational rhythmical style ignored the "meaningless grammatical rules" used by traditional poets, which they deemed amateurish. However, this voice developed with the influence of the Harlem Renaissance, making Ginsberg's work significant to the Beat Generation (Matterson). To contemporary scholars, the term "Beat Generation" refers to a group of post-World War II novelists and poets disenchanted with what they viewed as an excessively repressive, materialistic, and conformist society who sought spiritual regeneration through sensual experiences. This band of writers includes Allen Ginsberg, Jack Kerouac, and William Burroughs, who initially met in 1944 in New York City to form the core of this literary movement (Petrus, 1997).

Allen Ginsberg's poem "Howl" reflects the circumstances and aspects of American society during his era. Through a Lefebvrian spatial analysis of the poem, this study examines how "Howl" portrays four primary elements: space, the relationship between space and time, space and ideology, and the relationship between space and language. According to Lefebvre's perspective, space is a socially constructed concept produced by society. Through this lens, "Howl" is a significant reference point for exploring the production of social space. Michael McClure, a fellow poet and contemporary of Ginsberg, has argued that the poem represents a human voice and body thrust against America's harsh walls and supporting institutions, including its armies, navies, academies, ownership systems, and power support bases. These constructions are products of space and persist through societal actions, making "Howl" a compelling case study for analyzing social space.

This article explores the life and literary career of Allen Ginsberg, followed by an in-depth analysis of his renowned poem, "Howl." The paper focuses on a spatial analysis of "Howl," examining the poem from four essential perspectives: space, the relationship between space and time, and the relationship between play and language. This analysis employs Lefebvre's theoretical framework to understand and contextualize Ginsberg's poetic contributions fully.

2. Exploring the Spatiality and Its Significance in "Howl"

The first analysis mainly examines the concept of space as it relates to "Howl," which is explored through Lefebvre's spatial theory. As articulated in *The Production of Space*, Lefebvre's theory is used as a framework to examine the significance of space in the poem. According to

Lefebvre, everyday terms such as "room," "corner," "marketplace," "shopping or cultural center," and "public place" serve to differentiate rather than isolate spaces and collectively describe a social space. They correspond to specific uses of space and constitute a spatial practice that is expressed and ordered in a specific way (Lefebvre, 1991, 16). The significance of Lefebvre's spatial theory is illustrated through its application to the statements made in "Howl."

This statement posits that spaces are constructed with purposes in mind. For example, Ginsberg expresses these spaces, such as medical care, as follows: "I'm with you in Rockland where you accuse your doctors of insanity and plot the Hebrew socialist revolution against the fascist national Golgotha" (Ginsberg III 30-32). Universities are established to facilitate education, while hospitals are built to provide medical care. From this perspective, certain statements made by Ginsberg in "Howl" are analyzed, as he argues that America is constructed under the auspices of capitalist authority, thereby encapsulating the core idea behind its construction. In "Howl," Ginsberg asserts that "I saw the best minds of my generation destroyed by madness, starving hysterical naked, dragging themselves through the negro streets at dawn looking for an angry fix" (Ginsberg, 1984, 1-2).

"The Negro streets" here serve as an indicator of the constructed social space, given that Ginsberg uses the term "Negro" to allude to America's racial background, thereby constituting these streets as a social space, as Lefebvre notes in his spatial theory. This quotation demonstrates how Ginsberg portrays the Beat Generation, referred to as the "best minds" in the poem, as being afflicted with numerous hardships stemming from the unequal constructions within American society, including racial discrimination and social injustice.

Spatial codes are considered a manifestation of American society, as exemplified in the poetry of Ginsberg, where his cognitive world generates numerous spaces through the utilization of such codes. His following lines can be an example of these spatial codes: "I saw the best minds of my generation destroyed by madness, starving hysterical naked, dragging themselves through the negro streets at dawn looking for an angry fix" (Ginsberg, 1984, 1-2). The "negro streets" here are the spatial codes that Lefebvre supports this line in his theory:

There are two possibilities here: either these words make up an unrecognized code that we can reconstitute and explain using thought; alternatively, the reflection will enable us, based on the words themselves and the operations performed upon them, to construct a spatial code. In either event, the result of our thinking would be constructing a 'system of space.' Now, we know from precise scientific experiments that a system of this kind is applicable only indirectly to its 'object' and, indeed, that it only applies to a discourse on that object. The project I am outlining, however, does not aim to produce a (or the) discourse on space but rather to expose the actual

production of space by bringing the -various kinds of space and the modalities of their genesis together within a single theory (Lefebvre, 1991, 16).

Distinct visual representations characterize these spaces. For instance, Ginsberg articulates, "who reappeared on the West Coast investigating the FBI in beards and shorts with big pacifist eyes sexy in their dark skin passing out incomprehensible leaflets" (Ginsberg, 1984, 58-59). Through referencing the FBI, Ginsberg reinforces the ideals of freedom and democracy that are integral to American society. "Union Square" also serves as another spatial code in "Howl," which holds historical significance in American society. Ginsberg emphasizes the importance of this space in his poem, underscoring the idea that spatial codes are an essential component of the production of space. He states: "who distributed Super communist pamphlets in Union Square weeping and undressing while the sirens of Los Alamos wailed them down, and wailed down Wall, and the Staten Island ferry also wailed" (Ginsberg, 1984, 61-63) In the context of Ginsberg's poem "Howl," the spatial code of Union Square is seen as a prime example of the "actual production of space" that Lefebvre describes, which brings together "various kinds of space and the modalities of their genesis" (Lefebvre, 1991, 16) into a unified theory. Not only is Union Square a physical space with a specific name, but it is also a historically constructed space with rich political and social significance. Established as a park in 1833, Union Square has gone through periods of neglect and redevelopment but beginning in the late 1980s, notable buildings near the park and the park itself were designated as landmarks. (The New York Preservation Archive Project). Ginsberg uses Union Square as a symbol of his generation's communist ideology and their opposition to the American government. In fact, throughout history, Union Square has been a gathering place for political protests and demonstrations. Lefebvre further highlights the importance of this type of space by stating that: "Space may be said to embrace a multitude of intersections, each with its assigned location. As representations of the relations of production, which subsume power relations, these also occur in -space: space contains them in the form of buildings, monuments, and works of art" (Lefebvre, 1991, 33).

In *The Production of Space*, Lefebvre identifies two critical elements of social space. The first element is spatial practice, which refers to how people use and occupy physical space. This includes the movements of bodies, the use of objects, and the various activities in each space. The second element is representational space, which encompasses the symbols, signs, and images associated with a particular space. This can include the names of places, the design of buildings, and the various cultural meanings attached to different spaces. According to Lefebvre, these two elements of social space are intimately linked, and both are essential to understanding how space is produced and experienced in society. According to Lefebvre, this interplay is

crucial for understanding the production and reproduction of social space and the power relations that shape it. The following excerpt explicitly highlights the relationship above:

(1) the social relations of reproduction, i.e., the bio-physiological relations between the sexes and between age groups, along with the specific organization of the family; and (2) the relations of production, i.e., the division of labor and its organization in the form of hierarchical social functions. These two sets of relations, production and reproduction, are inextricably bound up with one another: the division of labor has repercussions upon the family and is of a piece with it; conversely, the organization of the family interferes with the division of labor. Nevertheless, social space must discriminate between the two- not always successfully, be it said - to 'localize' them (Lefebvre, 1991, 32).

This quotation highlights the analysis of social space in terms of two aspects: "the social relations of reproduction" and "the relations of production." In the context of "Howl," this situation can be observed using the following expressions: "who lounged hungry and lonesome through Houston seeking jazz or sex or soup and followed the brilliant Spaniard to converse about America and Eternity, a hopeless task, and so took ship to Africa," (Ginsberg, 1984, 53-55) In this quotation, "Houston" represents the social reproduction of people's relationships, as the Beat Generation goes there to socialize and make friends.

Henri Lefebvre, a prominent French Marxist philosopher, draws upon Marxism in his spatial theory. Similarly, Allen Ginsberg, a renowned American poet, is recognized as an activist who opposed the capitalist authority in the United States and shared Marxist beliefs. Therefore, they both share similar views on the topic. Lefebvre's spatial theory posits that:

The state is consolidating on a world scale. It weighs down on society (on all societies) in full force; it plans and organizes society 'rationally,' with the help of knowledge and technology, imposing analogous, if not homologous, measures irrespective of political ideology, historical background, or the class origins of those in power (Lefebvre, 1991, 23).

In this quotation, Lefebvre highlights the dominant power of the government and its capability to suppress society through its own rules and regulations. The connection between this idea and "Howl" can be observed in Ginsberg's numerous statements that refer to this situation. For instance, he describes the government as a "mind destroyer" and highlights the damaging effects of the state's control over people's lives. Furthermore, he emphasizes the oppression and exploitation inherent in the capitalist system, which the government controls. Therefore, in the context of Lefebvre's spatial theory, the poem can be analyzed as a representation of the struggle between the dominant power of the state and the resistance of the marginalized groups in society: "yacketayakking screaming vomiting whispering facts and memories and anecdotes and eyeball kicks and shocks of hospitals and jails and wars," (Ginsberg,

1984, 34-35). In this statement, Ginsberg highlights the prominent role of hospitals, jails, and wars, all controlled by the American government. These institutions are intertwined with political ideology, social constructions, historical background, and class origins. Ginsberg's reference to the disjunction of jail points to the power dynamics in society. At the same time, the effects of war and the social construction of hospitals illustrate the ideological domination of the government.

Moreover, Ginsberg underscores the expression of people's disgust with the unequal society and their attempts to voice their grievances through actions such as screaming, vomiting, or whispering. These actions convey the sense of desperation and helplessness felt by the people, and they are indicative of the integration of these spaces with the ideology of authoritative powers in Lefebvre's spatial theory. Lefebvre (1991) emphasizes in his theory that the objective is not to develop a critical theory of space that replaces existing descriptions and cross-sections of space or other critical theories that address broader societal issues, such as political economy and culture in *The Production of Space*. This statement suggests that Lefebvre's spatial theory does not seek to replace existing theories but rather complement them by exploring how space and society interact. The aim is to provide a more comprehensive understanding of the role of space in shaping social relations and to reveal the ideological and political underpinnings of spatial practices.

Ginsberg's poem "Howl" also explores the interplay between space and social relations. In one instance, he references the infamous prison on Alcatraz Island, stating that those imprisoned there "sang sweet blues to Alcatraz" while waiting for "impossible criminals with golden heads and the charm of reality in their hearts" (Ginsberg, 1984, 134-135). This reference to Alcatraz highlights its significance both ideologically and socially. As the most famous prison in San Francisco, Alcatraz has a long and storied history. Only three prisoners ever successfully escaped from its confines. In "Howl," Ginsberg employs this space to draw attention to the government's oppressive ideology, as those he describes as "the best minds" are subject to the authority's judgment. This illustrates the fusion of space and society, a central tenet in Lefebvre's spatial theory.

Lefebvre posits in his theory that the social and political forces that initially created the concept of space now attempt to exert complete control over it but are ultimately unsuccessful. These forces that once propelled spatial reality towards an uncontrollable autonomy now attempt to undermine and constrain it to their will. The complexity of the concept of space is highlighted in Lefebvre's query: "Is this space an abstract one? Yes, but it is also 'real' in the sense in which concrete abstractions such as commodities and money are real. Is it then

concrete?" (Lefebvre, 1991, 26-27). While this expression may raise questions, the central idea is that social and political forces maintain the relationship between space and ideology. This relationship is both abstract and concrete, as seen in the Marxist emphasis on money and commodities as significant abstractions that inform society's use of space.

Allen Ginsberg's poem "Howl" also highlights the relationship between space and social relations, particularly in the context of capitalism. For instance, the lines "Moloch whose mind is pure machinery! Moloch whose blood is running money! Moloch whose fingers are ten armies! Moloch whose breast is a cannibal dynamo! Moloch whose ear is a smoking tomb!" (Ginsberg II 10-12) reveal his criticism of the capitalistic society and its oppressive nature. "Moloch" represents the government and its ideology of consumerism, which aims to control and consume individuals who oppose the system. Using the metaphor of "ten armies" as a product of the dominant ideology further emphasizes the idea of control and oppression by the ruling forces. The machinery imagery also highlights the idea of space as a product of social and political forces, where ideology and space merge to create an oppressive system.

3. Exploring the Relationship Between Space and Time: A Critical Analysis

The study also investigates the relationship between space and time, drawing on Lefebvre's spatial theory in the context of Allen Ginsberg's poem "Howl." Given Lefebvre's historical position between 1901 and 1991 and his role as a prominent Marxist theorist, his ideas provide a valuable framework for analyzing the poem's exploration of space-time relations. Through a close reading of "Howl," this study aims to shed light on how the poem reflects and critiques the historical context in which it was written, highlighting the intricate connections between space, time, and ideology.

Lefebvre's spatial theory about Hegelianism posits that historical time is the source of the space that the state occupies and controls, as stated in the following excerpt: "According to Hegelianism, historical time gives birth to that space which the state occupies and rules over" (Lefebvre, 1991, 21). This statement underscores the notion that space is imbued with ideological meanings and shaped by political and social forces. The lines in Ginsberg's work can be regarded as an instance supporting this assertion:

[...] who sang out of their windows in despair, fell out of the subway window, jumped in the filthy Passaic, leaped on negroes, cried all over the street, danced on broken wineglasses barefoot smashed phonograph records of nostalgic European 1930s German jazz finished the whiskey and threw up groaning into the bloody toilet, moans in their ears and the blast of colossal steam whistles, (Ginsberg, 1984, 120-124)

The poem alludes to 1930s German history, a period marked by the rise of Nazism and a plethora of violent events. In this sense, the historical time sustains the political situation originating from Germany, which shapes the conception of space. The poem employs various spaces, including windows, Passaic, and the street, to illustrate how individuals feel oppressed and trapped in despair. The dark imagery depicted in the poem reflects the historical time and space relations, emphasizing the idea that space is socially constructed and historically contingent.

In his seminal work, *The Production of Space*, Lefebvre delves into the intricate relationship between time and space, asserting that they are not independent. Lefebvre's viewpoint is grounded in Marxist theory, which sees space as a social construct shaped mainly by the dominant class. In this context, historical time plays a crucial role in the construction of space:

Time is thus solidified and fixed within the rationality immanent to space. The Hegelian end of history does not imply the disappearance of the product of historicity. On the contrary, this product of a production process, which is animated by knowledge (the concept) and oriented by consciousness (language, the Logos)- this necessary product- asserts its own self-sufficiency. It persists through its own strength (Lefebvre, 1991, 21).

Lefebvre asserts the close relationship between history and space, arguing that time acquires its tangible meaning through its association with space. This highlights the interconnectedness of the processes of production and the spatial-temporal relations that govern them. By emphasizing the role of space in shaping the historical context of production, Lefebvre underscores the significance of the spatial dimension in creating and maintaining social structures. Thus, his spatial theory illuminates how historical time is embedded in and reinforced by the spatial relations underpinning the mode of production.

Ginsberg's lines in "Howl" can be analyzed in terms of how they reflect the merging of time and space. For instance, in the lines "I'm with you in Rockland where you accuse your doctors of insanity and plot the Hebrew socialist revolution against the fascist national Golgotha" (Ginsberg III 30-32), Ginsberg refers to a particular historical period by mentioning the Hebrew socialist revolution. According to Lefebvre's spatial theory, time gains a concrete meaning within space, and it is apparent that space and time relations influence the production process. Furthermore, the Hebrew socialist revolution mentioned in the lines encompasses racial and ideological statements. Rockland, mentioned in the lines, is another space where Ginsberg refers to both time and history. His mother was diagnosed as a paranoid schizophrenic and died in this space, making it a part of the historical process he experienced with difficulties.

4. Exploring the Relationship Between Space and Language: A Critical Analysis

In "Howl," the relationship between space and language is analyzed through Lefebvre's spatial theory. According to Lefebvre, language is situated in space, and he elucidates the concept of coded language in the following manner:

If, roughly from the sixteenth century to the nineteenth, a coded language may be said to have existed on the practical basis of a specific relationship between town, country, and political territory, a language founded on classical perspective and Euclidean space... (Lefebvre, 1991, 17).

Thus, language is viewed as a spatial product that reflects the connection between space and language. The language is also connected with the concept of political authority in this context. Furthermore, the coded language in political space unveils the ideology of authority. In "Howl," Ginsberg criticizes the authoritative language that suppresses the voices of the marginalized and the oppressed. Ginsberg uses language as a tool of rebellion against the authoritative language of American society. He also employs language to communicate his experiences and the experiences of his contemporaries, the Beat Generation, who were struggling against the oppressive nature of American society. Thus, the relationship between space and language is significant in understanding power dynamics and how language can be used to challenge it.

In the context of the poem "Howl," the space-language relations are explored by Ginsberg to demonstrate the impact of the American capitalist society. Ginsberg introduces a Biblical and mythological word, Moloch, which he utilizes to represent the social production of authority and ideology. In this regard, the creation of Moloch embodies various concepts such as ideology, authority, and coded and decoded space, among others. Through the introduction of Moloch, Ginsberg attempts to convey the close relationship between language and space. Ginsberg also portrays Moloch as a monstrous entity, as evidenced by his statement: "Moloch the incomprehensible prison! Moloch the crossbone soulless jailhouse and Congress of sorrows! Moloch whose buildings are judgment!" (Ginsberg II 7-9). This description reflects Ginsberg's dark approach toward American society, as Moloch is associated with various capitalistic elements such as war, money, and cannibalism.

Drawing on Lefebvre's spatial theory, the relationship between space and language is underscored through an emphasis on conceptuality. Lefebvre posits that a theory can only take shape and be articulated at a 'supercode' level, as knowledge operates at the conceptual level. As he asserts, knowledge of space cannot be restricted by categories such as a secret language or a

metalanguage, even if these may be relevant to language study. In other words, language is not solely limited to coded expression but also exists as a conceptual entity. Space offers an expansive realm for language to exist and interact.

The integration of space and ideology presents language as a coded element; in this aspect, space can represent a limitless bordered concept. Furthermore, the phrase "poor human prose" can be interpreted as a reference to the communication difficulties of 1950s America, as the historical context paints a gloomy and dark picture. Another statement closely related to the relationship between space and language is found in Lefebvre's *The Production of Space*:

[...] Communication brings the non-communicated into the realm of the communicated – the incommunicable having no existence beyond an ever-pursued residue. Such are the assumptions of an ideology that, in positing the transparency of space, identifies knowledge, information, and communication. Based on this ideology, people believed for quite a time that a revolutionary social transformation could be brought about using communication alone. 'Everything must be said! No time limit on speech! Everything must be written! Writing transforms language. Therefore, writing transforms society! Writing is a signifying practice!' Such agendas succeed only in conflating revolution and transparency (Lefebvre, 1991, 28-29).

This quotation primarily reflects the themes of "Howl," as it touches on many of the same concepts, such as ideology, society, and language. First, the statement "writing is a signifying practice" aligns with the ideas presented in the poem, as Ginsberg writes his masterpiece to express his ideas while referencing the historical context of his time. Second, "Writing transforms language, therefore writing transforms society!" speaks to Ginsberg's perspective on writing. He famously stated, "Poetry is the one place where people can speak their original human mind. It allows people to say what is known in private publicly." Thus, the poetry reflects society, as each person contributes to society with their unique perspective. Additionally, Lefebvre argues that ideology is transmitted through communication; thus, language is essential for establishing a connection between ideology and history. Ginsberg's "Howl" can be seen as an expression of the ideological and social aspects of 1950s American life through the lens of the Beat Generation.

5. Conclusion

The analysis of Lefebvre's spatial theory and Ginsberg's "Howl" reveals their shared principles and similar approaches to critique power and ideology. This article highlights the significance of literary and theoretical works in exploring the interconnections between space, power, and language. Ginsberg and Lefebvre share similar principles in their own works, so

Lefebvre's spatial theory is examined in terms of four aspects in this article; for instance, both are against the systematic order of authoritative power and follow Marxist conceptions. As Lefebvre stated in *The Production of Space*, every space is socially constructed and presents a mode of production. In terms of this aspect, Ginsberg reflects on many constructed spaces such as universities, prisons, states, and political statements, and this part constitutes the first section of the analysis. All these spaces are the embodiment of American restrictive authority. He aims to reveal the authoritarian American government with his words mentioned above.

Moreover, ideology plays a vital role in constituting the historical background of Lefebvre's spatial theory and Ginsberg's literary work of art. Secondly, Lefebvre uses many references to the ideology-space relations in his theory and relates them to the context of history because he states that the state takes its power from the society 'rationally,' so the materialistic world empowers the ideology of authority. In "Howl," Ginsberg criticizes this issue because the oppression makes them mad, so they suffer many difficulties while expressing themselves.

Thirdly, time-space relations focus on the historical base because Lefebvre explains time with references to history; for instance, he emphasizes this close relation with this statement: "Historical time gives birth to that space which the state occupies and rules over." This expression shows the idea of time in the context of ideological space. Ginsberg also refers to many historical places referencing the ideological space, such as Houston, Union Square, Alcatraz, etc.

Finally, the space-language relation is presented while indicating Lefebvre's spatial theory in the context of "Howl," Lefebvre explains language as a coded tool that spreads the ideology in space. Therefore, it is seen as an essential communicative production of society. Regarding this aspect, "Howl" is examined as a literary source of "the revolutionary social transformation," as Lefebvre stated in *The Production of Space* because it is the primary manifestation of the Beat Generation with Ginsberg's authentic voice. With the experiences of Ginsberg, "Howl" was written in protest language, emphasizing the poem's revolutionary mood. It also reflects the American society's practices. In the light of these four elements, Ginsberg reveals diverse elements in "Howl," and he states how the capitalistic America consumes the Beat Generation.

Language and space relations are crucial in Lefebvre's spatial theory and Ginsberg's "Howl." Lefebvre argues that language is an ideological apparatus, and communication brings the non-communicated into the realm of the communicated. This implies that language is a tool for transmitting ideology and shaping the social space. Similarly, Ginsberg's poem reflects the social space and language relations of 1950s America, where language is used as a means of

oppression and expression. He uses poetic language to express his original human mind and to critique the dominant ideology that stifles free expression.

References

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Allen Ginsberg." *Encyclopedia Britannica*. 10 October 2023. <https://www.britannica.com/biography/Allen-Ginsberg>

Ginsberg, Allen. "Howl." *In Collected Poems, 1947-1980*. HarperPerennial, 1984. Retrieved from <https://www.poetryfoundation.org/poems/49303/howl>

Dunar, A. J. *America in the Fifties*. Syracuse. NY: Syracuse University Press, 2006.

Hall, Stuart. "The American Gay Rights Movement and Patriotic Protest." *Journal of the History of Sexuality*. 19, no. 3 (2010): 536–562.

Hoby, Hermione. "Allen Ginsberg, Howl and the voice of the Beats." *The Guardian*. 2011. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2011/feb/23/allen-ginsberg-howl-poem-film>

Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Blackwell Publishers, 1991.

Matterson, Susan. "The Harlem Renaissance." *In American Literature: The Essential Glossary*. London, 2003.

McClure, Michael. *Scratching the Beat Surface*. San Francisco: North Point, 1982.

The New York Preservation Archive Project. "Union Square History." 1998–2023. Retrieved from [https://www.nypap.org/preservation-history/union-square/#:~:text=Originally%20commissioned%20by%20the%20City,Road%20\(now%20Fourth%20Avenue\).](https://www.nypap.org/preservation-history/union-square/#:~:text=Originally%20commissioned%20by%20the%20City,Road%20(now%20Fourth%20Avenue).)

Parini, Jay, and Miller, Brett C. *The Columbia History of American Poetry*. New York: Columbia University Press, 1993.

Petrus, Stephanie. "Rumblings of Discontent: American Popular Culture and its Response to the Beat Generation, 1957-1960." *Studies in Popular Culture*. 20, no. 1 (1997): 1–17. <http://www.jstor.org/stable/23414596>

Shrestha, Rupa. "Howl by Allen Ginsberg: Summary and Critical Analysis." *BachelorandMaster*. 31 October 2013. Retrieved from <https://www.bachelorandmaster.com/britishandamericanpoetry/howl.html>

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 10 (Aralık) 2023 s. 94-115, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1381864

Araştırma Makalesi

ÂŞIK'IN ÖLÜM TASAVVURU: ÂŞIK ÇELEBİ DÎVÂNİ'NDA ÖLÜMLE İLGİLİ ÂDET VE GELENEKLER

Gülay KARAMAN*

Öz: Klasik Türk şiirinde şairlerin en fazla rağbet ettiği konuların başında ölüm gelir. Mersiyeler başta olmak üzere ölüm üzerine yazılmış tarihler ve manzum mezar kitabeleri, klasik Türk edebiyatında ölüm konusunun müstakil olarak ele alındığı manzumelerdir. Bunların dışında dîvânlarda yer alan diğer şiirlerde de ölüm temasının sıklıkla işlendiği görülür. 16. yüzyıl şair ve münşilerinden olup Meşâirü's-şuarâ adlı tezkiresiyle tanınan Âşık Çelebi (öl. 979/1572), şiirlerinde ölüm temasına yer vermiş şahsiyetlerden biridir. Âşık Çelebi Dîvânı'nda beyit ve kelime boyutundaki kullanım ve çağrışımlar dışında 14. kasidenin yaklaşık otuz beyitlik son kısmı ile 52. gazel müstakil olarak ölüm düşüncesine ayrılmıştır. Şairin ölümle ilgili duygu, düşünce ve hayalleri klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde ve genellikle âşık, sevgili, rakib üçgeninde kendisini gösterir. Ölümle ilgili kullanımlar, bazen bireysel olarak şairin hayatı ve psikolojisine ışık tutar; bazen de toplumsal yönüyle çeşitli âdet, gelenek, inanç ve uygulamalara yer vermesiyle sosyal hayat, kültür ve değerler bağlamında önemli bilgiler ihtiva eder. Şairin ölüme bakışında İslâm dini ve tasavvuf düşüncesinin etkili olduğu açıktır. Bununla birlikte başta matem şekilleri olmak üzere bazı âdet ve geleneklerde az da olsa eski Türk âdet ve gelenekleri ile batıl inançların etkisi görülür. Bu makalede, Âşık Çelebi Dîvânı'nda ölüm düşüncesi ve ölümle ilgili âdet ve gelenekler tespit edilerek içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. Çalışmanın aynı zamanda klasik Türk edebiyatı ve sosyal hayat bağlamındaki araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Âşık Çelebi, Dîvân, ölüm, âdet ve gelenekler.

ÂŞIK'S IMAGINATION OF DEATH: CUSTOMS AND TRADITIONS RELATED TO DEATH IN ÂŞIK ÇELEBİ'S DIVAN

Abstract: Death is one of the most popular topics of poets in classical Turkish poetry. The histories on death, the verse epitaphs, and especially the elegies are the poems in which the subject of death is handled separately in classical Turkish literature. Apart from these, it is seen that the theme of death is frequently handled in other poems in the divans. Âşık Çelebi (d. 979/1572), one of the 16th century poets and authors who is known for his tezkire called Meşâirü's-şuara, is one of the personalities who included the death theme in his poems. In Âşık Çelebi's Divan, apart from the usage and associations in the dimension of couplets and words, the last part of the 14th eulogy and the 52nd ghazal are devoted to the idea of death independently. The poet's feelings, thoughts and dreams about death manifest themselves within the framework of the classical Turkish poetry tradition and generally in the triangle of lover, beloved and opponent. The uses related to death sometimes shed light on the life and psychology of the poet individually; sometimes it contains important information in the context of social life, culture and values by including various customs, traditions, beliefs and practices in its social aspect. It is clear that the religion of Islam and mysticism are influential in the poet's view of death. However, the influence of old Turkish customs and traditions and superstitions is seen in some customs and traditions, especially in the forms of mourning. In this article, the idea of death and the customs and traditions related to death in Âşık Çelebi's Divan will be identified and examined by content analysis method. The study is also expected to contribute to research in the context of classical Turkish literature and social life.

Keywords: Classical Turkish literature, Âşık Çelebi, Divan, death, customs and traditions.

Başvuru/Submitted: 26.10.2023

Kabul/Accepted: 23.11.2023

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-11575-0229, gkaraman@bartin.edu.tr.

Giriş

Ölüm, insanoğlu için hayat kadar kesin ve bir o kadar yaşamla iç içe olan bir olgu, geçiş dönemleri olarak tabir edilen üç önemli evreden biridir. Doğum ve evlenmedeki mutluluk ve neşeye karşılık ölümden hüznün, gözyaşı ve matem vardır. Ölüm karşısında takınılan tavır, ölümün birey ve toplumdaki karşılığı ve bu kapsamda ortaya çıkan âdet ve gelenekler kültürden kültüre değişse de çekilen acı, yaşanan hüznün benzerlik gösterir. Bu yönüyle evrensel olan ölüm, sanat ve edebiyatın da vazgeçilmez konularından biridir. Türk kültürü ve edebiyatında ölümün müstesna bir yeri olagelmıştır. Eski Türklerde ölümlerin ardından yuğ denilen törenler düzenlenmiş ve sagu adıyla bilinen yas şiirleri söylenmiştir. “*Eski Türk şiirinin en mühim mahsulleri*” olup çoğunlukla dört mısralı, kırk elli kıtadan oluşan bu şiirlerde ölen kişinin kahramanlıkları, meziyetleri, savaş sahneleri, kahramanın ölümü, bunun millet ve hatta tabiat üzerindeki etkisi etraflıca tasvir edilmiştir (Köprülü, 2005, 54). İslâmiyet’in kabulüyle birlikte dinî hayat, kültür ve edebiyatta önemli değişiklikler olsa da herkesi bir şekilde ilgilendiren, hayatın en acı gerçeği olan ölüm; halk şiirinde ağıt, klasik Türk şiirinde mersiye adı verilen şiirlerle anlatılmaya devam etmiş, Türk edebiyatının her döneminde ele alınan bir konu olarak güncelliğini korumuştur. Türk edebiyatında *Alper Tunga Sagusu*’ndan *Kanûnî Mersiyesi*’ne, *Otuz Beş Yaş Şiiri*’ne varıncaya kadar ölümü müstakil olarak ele alan sayısız edebî ürün mevcuttur. Ölüm üzerine müstakil eserler yazıldığı gibi insan hayatındaki önemiyle orantılı olarak ölüm, eserlerde hemen her vesileyle değinilen bir konudur. *Dede Korkut Hikâyeleri* başta olmak üzere Türk edebiyatının temel eserlerinde ölümü ve ölümün yansımalarını canlı tasvirlerle görmek mümkündür.

Kaçınılmaz bir gerçek olmasının yanında şiir geleneği içinde önemli bir yer edinmesi sebebiyle klasik Türk şiirinde şairlerin en fazla rağbet ettiği konuların başında ölüm gelir. Mersiyeler başta olmak üzere, ölüm üzerine kaleme alınmış tarihler ve manzum mezar kitabeleri klasik Türk edebiyatında ölüm konusunun müstakil olarak işlendiği manzumelerdir (İsen, 1994, XI-XII). Bunların dışında dîvânlarda yer alan diğer şiirlerde de ölüm teması bilhassa âşık, sevgili, rakîb üçlüsü etrafında sıklıkla işlenir (Savran, 2009, 187). Bu kapsamda, gerçekte olduğu gibi soğuk ve acı bir olay şeklinde değil, sevgiliye yaklaşmanın ve vuslata ermenin bir yolu olarak şiirde şairane tasvirlerle ele alınır (Yeniterzi, 1999, 117). Genellikle âşık, sevgili, rakîb çerçevesinde ele alınan ölüm düşüncesinin yanı sıra dîvânlarda ölümle ilgili bazı uygulamalar, âdet, gelenek ve inançlara da yer verilir. Söz konusu âdet, gelenek ve uygulamalar çoğunlukla din bilgisi, halk kültürü ve şiir geleneği ile ilgilidir. Ölümle ilgili bu kullanımlarda dönem insanının zihniyetini, ölüm karşısındaki tavrını görmek mümkündür (Batislam, 2003, 199; a.mlf., 2017). Yer yer eski Türk inanç ve geleneklerinin etkisi görülse de dönem zihniyeti temelinde, mensubu

olunan İslâm dini doğrultusunda dünyanın geçiciliği ve ahiret hayatının sonsuzluğu üzerine şekillenir (Kaplan, 2010, 293). Bu noktada tasavvufun önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Zira ilahi aşkı merkezine alan tasavvufi düşünce, ölümü korkulur olmaktan çıkarır. O artık özlenen ve arzu edilen bir vuslat, Mevlânâ'nın (öl. 672/1273) ifadesiyle şeb-i arûstur (İsen, 1994, 26-27).

Ölüm teması, şairler kadar klasik Türk edebiyatı sahasında çalışmalar yapan araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Özellikle son yıllarda, klasik Türk şiirinde ölüm ve bu çerçevedeki âdet ve gelenekleri konu alan çalışmaların giderek arttığı görülmektedir. Kitap¹, kitap bölümü², makale³, bildiri⁴ ve tez⁵ olarak hazırlanan bu çalışmalarda genel olarak ölümün klasik Türk şiirindeki yansımalarının ele alındığını söylemek mümkündür. Bu çalışma da böyle bir ilginin sonucu olarak mevcut araştırmalara *Âşık Çelebi Dîvânı* bağlamında katkı sunmayı amaçlamaktadır. Diğer Rumelili şairler gibi *Dîvân*'ında devrinin sosyal hayatı, kültürü, âdet ve geleneklerine sıklıkla yer vermesiyle dikkat çeken Âşık Çelebi, şiirlerinde ölüm temasına yer vermiş şahsiyetlerden biridir. Şairin *Dîvân*'ında beyit ve kelime boyutundaki kullanım ve çağrışımlar dışında, 14. kasidenin yaklaşık otuz beyitlik son kısmı⁶ ile 52. gazelde⁷ müstakil olarak ölüm düşüncesinin ele alındığı görülmüş, bu yönüyle eserde ölüm temasının önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*'nın şöhreti ve edebiyat tarihindeki öneminin de etkisiyle daha çok mensur eserleriyle tanınsa da, yazdığı rindane ve âşıkane şiirlerinde geleneğin başarılı bir temsilcisi olmuş, mizacı ve kendi hayat hikâyesiyle birlikte devrinin sosyal hayatını, âdet ve geleneklerini de şiirinde başarıyla yansıtmıştır.⁸ Hâlbuki *Dîvân*'ı yayıma hazırlayan Filiz Kılıç'ın, eserdeki atasözü ve deyimleri konu alan makalesi (Kılıç, 1996) ile İsmet Şanlı'nın *Tuna Kasidesi* üzerine yaptığı araştırma (Şanlı, 2015) bir kenara bırakılırsa Âşık Çelebi'nin şairliği ve *Dîvân*'ı üzerine yapılmış müstakil bir çalışma neredeyse yok gibidir. Bu makalede, *Âşık Çelebi Dîvânı*'nda ölüm düşüncesi ve ölümle ilgili âdet ve gelenekler tespit edilip incelenecektir. *Dîvân*'a yansıyan yönleriyle Türk-İslâm kültüründe ölüm etrafında gelişen âdet ve gelenekleri değerlendiren bu çalışmanın aynı zamanda klasik Türk edebiyatı ve sosyal hayat bağlamındaki araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırmada, Filiz Kılıç tarafından yayımlanan *Dîvân* metni (Kılıç, 2017) esas alınmakla birlikte gerekli hâllerde metin üzerinde bazı düzeltmeler de yapılmıştır.

¹ bk. İsen, 1994; Samsakçı, 2015.

² bk. Kaplan, 2003; Batislam, 2016.

³ bk. Açıkgöz, 1991; Yeniterzi, 1999; Batislam, 2003; Koçin, 2003; Harmancı, 2005; Savran, 2009; Tavukçu, 2009; Yazar, 2009; Kaplan, 2010; Düzli, 2011; Öztürk, 2012; Bahadır, 2013; Öztürk, 2014; Çakıroğlu, 2020.

⁴ bk. Yazar, 2011.

⁵ bk. Çağlayan, 1997; Yontar, 1990; Öner, 2008; Konuk, 2009; Hasar, 2018.

⁶ bk. Kılıç, 2017, 57-81.

⁷ bk. Kılıç, 2017, 104-105.

⁸ Âşık Çelebi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 1972, 2/19-20; Mehmed Süreyya, 1996, 1/329; Köprülü, 1978, 1/695-701; Hançerlioğlu, 1988; Kılıç, 2017; Donuk, 2017, 1/591-597; Kılıç, 15 Kasım 2022.

1. Ölümün Âşık'çası

Âşık Çelebi, ölümle çok erken tanışmıştır. Kırk günlük bir bebekken annesini, on beş yaşında da babasını kaybeden şair; zor bir hayat sürmüş, öksüz ve yetim olmanın sıkıntılarını eserlerinde dile getirmiştir (Kılıç, 15 Kasım 2022). Buna rağmen Hâce Çelebi'ye (öl. 982/1574) yazılan kasidede geçen bir beyit dışında *Dîvân*'da gerçek bir ölüm söz konusu olmayıp genellikle tasavvur hâlinde bir ölümden bahsedilir. Söz konusu beyitte "*Valideyn öldi nâ-tüvân kaldum*" (Kılıç, 2017, 15) ifadesiyle ölümü hayat hikâyesinden bir kesit olarak kullanan şair, görevinden azledilmesi sebebiyle çektiği maddi ve manevi sıkıntıları da "*Meded öldüm gam-ı 'azl ile derd-i fakr u fâkayla*" (Kılıç, 2017, 20) dizesinde ifade etmiştir. Klasik Türk şiirinde gelenek, şekilsel unsurların yanında muhtevayı da belirler. Bu sebeple ölüm teması, *Dîvân*'da klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde ve geleneğin el verdiği ölçüde ele alınmıştır. Şair, geleneğin önceden belirlediği şekiller, mazmun ve hayaller doğrultusunda sanatını icra etmekle birlikte özgün olmayı da başarır. Ölümle ilgili kullanımlar, bazen bireysel olarak şairin hayatı ve psikolojisine ışık tutacak mahiyette kendisini gösterirken bazen de toplumsal yönüyle çeşitli âdet, gelenek, inanç ve uygulamalara yer vermesiyle sosyal hayat, kültür ve değerler bağlamında önemli bilgiler ihtiva eder. Her hâlükârda hem bir birey olarak Âşık Çelebi'nin hem geleneğin bir temsilcisi olan şairin hem de Osmanlı toplumunun ölüm karşısındaki tavrını belki felsefesini iç içe geçmiş anlam katmanları hâlinde bu örneklerde görmek mümkündür.

Klasik Türk şiiri, her şeyden önce bir aşk şiiridir. Aşk teması; âşık, sevgili ve rakîb tipleri etrafında geleneğin önceden belirlediği mazmun ve hayaller çerçevesinde şiirde ifadesini bulurken ölüm de yine bu kapsamda, aşkın hemen yanı başında yer alır. Ömer Faruk Akün'ün de belirttiği gibi klasik Türk şiiri geleneğinde birkaç istisna dışında sevgilinin ölümü söz konusu değildir. Buna karşın âşık, henüz gerçekleşmemiş bir tasavvur olarak kendi ölümünden bahseder, hatta kendi mezarını tasvir eder (Akün, 2014, 134). Âşık Çelebi'nin ölümle ilgili duygu, düşünce ve hayalleri klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde ve genellikle âşık, sevgili, rakîb üçgeninde kendisini gösterir. *Dîvân*'da ölüm temasının beyit ve kelime boyutunda kalan kullanımları bir yana "ile öldüm gitdüm" redifli aşağıdaki gazel bile tek başına bu düşünceyi ispatlamaya kâfidir:

Heves-i sohbet-i cânân ile öldüm gitdüm

İrmedüm vuslata hicrân ile öldüm gitdüm

Nâlişüm işide rahm eyleye öldüre diyü

Âh kim nâle vü efgân ile öldüm gitdüm

Bir yana ta'ne-i agyâr ile cânım çıkdı

Bir yana mihnet-i devrân ile öldüm gitdüm

Ne sorar derdümi ne hâlüme rahm eyler var

Dostlar hasret-i dermân ile öldüm gitdüm

Segler âsûde eşigünde vü 'Âşık mehcûr

Âh kim gayret-i akrân ile öldüm gitdüm (Kılıç, 2017, 84)

Bu gazel; âşıkça bir ölümü tasvir etmesi, ölümün âşık tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Halk arasında mübalağalı bir anlatım yolu olarak kullanılan “öldüm gittim” ifadesi, gazelde âşığın içinde bulunduğu hâl ve psikolojiyi yansıtır. Şiir boyunca tekrarlanan bu ifade, bir çeşit yakınma; âşığın aşk, ayrılık, hasret, kıskançlık gibi son noktaya varmış yoğun duygularının dışı vurumundan ibarettir. Aslında burada söz konusu olan kabullenilmiş bir duruma ait nazlanmadır. Zira geleneğin âşık tipine biçtiği rol gereği âşık, ayrılık acısıyla feryat figan edip kan ağlarken sevgili, ağıyar ile sohbet eder. Aşk ve ayrılık derdine ilaveten kıskançlık belasını da çeken âşık, hâlimden asla şikâyet etmez. Zira ona göre sadık âşık kendisidir ve çektiği tüm acılar onu olgunlaştırır ve vuslata layık kılar. Bu anlamda gazelde yakınmadan çok; nazlanma, acınası hâllerini anlatarak sevgilinin ilgisini çekme gayreti, aşkının ve derdinin büyüklüğüyle iftihar etme, bundan zevk alma söz konusudur.

Klasik Türk şiiri geleneğinde sevgili, güzellik ülkesinin sultanı; âşık da onun kuludur. Aşk ve ayrılık derdiyle “*Günde bin kez ölürem firkat-i cânân ile ben*” (Kılıç, 2017, 107) diyen şair için ecel, korkulası bir şey değildir. Ölüm hak, asıl zor olan ayrılıktır. Sevgili, kirpik okları ve gamze kılıcıyla âşığın sinisini parça parça ederken âşık, sevgilinin ona olan iltifatının bir göstergesi olan bu öldürücü bakışlardan memnundur. Zira bu şekilde sevgili uğruna can verecek, ona olan aşkını ispat edip vuslata erecektir. Âşığı benliğinden arındırıp sevgili ile bir eden ölüm, âşık için büyük bir nimettir, şükran ister. Böylesine büyük bir nimetin şükranesi ancak canını kurban etmek olabilir. Âşık, tek sermayesi olan canını sevgili uğruna seve seve verir. Zaten can; sevgiliye kurban edilmek, onun yoluna saçılmak için vardır.

Dîvân'da ölümü âşığın bakış açısıyla ele alan çok sayıda kullanım mevcuttur. Bu kullanımlar arasında, konuyu âşığın dilinden şiir boyutunda ele almasıyla

Kabrüm üstinde olup her sebze gûyâ bir zebân

Ehl-i derde hâl diliyle ider hâlüm beyân (Kılıç, 2017, 104)

beytiyle başlayan 52. gazel özellikle dikkat çekmektedir.⁹ Dokuz beyitten oluşan yek-ahenk bir gazel olan bu şiirde, şair/âşık kendi ölümü ve kabri ile ilgili tasavvur ve hayallere yer verir. Gazele göre âşığın kabri üstünde biten ot ve çiçeklerin her biri bir dil olup âşığın hâlini dertlilere anlatır. Şairin, aşk kılıcının şehidi olduğuna mezarı üstündeki kırmızı laleler şahittir, kabri üstünde görünen susamlar da amansız feleğin âşığın göğsüne saptığı hançerlerden başkası değildir. Âşığın mezarında yer yer görülen, hasret yanıklarıdır; göğsündeki aşk ateşi, mezarındaki otları yakmıştır; yoksa sonbahar rüzgârı, âşıkların kabrine zarar vermez. Şair, Hz. İsa gibi diriltici nefesi olan sevgiliye seslenip ondan yolu düşerse kabrini ziyaret edip dua etmesini ister. O kıyamet gibi uzun, selvi boylu sevgili, âşığın kabri tarafına geldiğinde Hz. İsa'nın mucizesi gerçekleşir ve ölümler dirilir. Âşığın kabrindeki nergisler, sevgilinin hangi bahçeden geleceğini anlayabilmek için etrafa gözcülük eder. Aşk acısıyla can veren ölmez, belki ölümsüz bir hayat bulur. Âşık, sevgilinin yoluna canını kurban ettiğinden şüphesiz ruhu şad, mekânı cennettir (Kılıç, 2017, 104-105).

Klasik Türk şiirinde şairlerin ölüme bakışı, dönem zihniyeti doğrultusunda İslâm dini ve tasavvufi düşüncenin etkisindedir. *Dîvân*'ı incelendiğinde bu durumun Âşık Çelebi için de geçerli olduğu görülür. İslâm inancına göre, baki olan yalnız Allah'tır ve her canlı ölümü tadacaktır. İnsan, ölümlerle yeni ve ebedî bir hayatın kapısını açar. Her şey Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretiyle takdir edildiği için ölüm birdir, değişmez. Bu anlayış doğrultusunda,

Dil tîg-i gamze küştesidür çîn idüp kaşun
Terk eyle yaykarayı begüm bir olur ölüm (Kılıç, 2017, 96)

diyen şairin ölüm karşısında merdane ve mütevekkil bir tavır takındığı görülür. Dünya hayatı bir uyku ya da rüya gibidir; kişi, ölümüyle ahirete yani gerçek hayata uyanır. Ölüm, hayatın mutlak kabullenilmesi gereken bir gerçeği, dünyada çekilen sıkıntılar da imtihanın bir gereğidir. Şaire göre; başında çocukluk ağlamaları, sonunda matem feryatları ile dünya hayatı baştan sona gözyaşı ve feryattır (Kılıç, 2017, 99). *Dîvân*'da Allah yolunda canlarını seve seve veren şehitler; İlahi aşkın cezbeleriyle kendinden geçmiş, can vermiş aşk şehitleri sık sık beyitlere konu olur. Şair, Kanûnî Sultan Süleyman'a (1520-1566) takdim ettiği bir kasidesinde kendisinden

Şehâdet birle dünyâsın değışmek kasdına geldi
Dem-i nakd-ı hayât ile seridür elde sermâye (Kılıç, 2017, 56)

⁹ Söz konusu gazelin hemen hemen tüm beyitleri makalenin ilgili kısımlarında alıntılandığından burada gazelin tamamı verilmemiş, şiirde ortaya koyulan anlama kısaca değinmekle yetinilmiştir.

şeklinde bahsederken şehit olma arzusunu dile getirir. Kadılık göreviyle gittiği Üsküp'te zatülcenp hastalığından vefat eden Âşık Çelebi, belki de bu arzusuna kavuşmuştur. Zira Allah yolunda cihat ederken ölenler dışında deprem, yangın, sel gibi doğal afetler; taun, veba, zatülcenp gibi salgın hastalıklar nedeniyle hayatını kaybedenler de hükmen şehit sayılırlar.

Âşık Çelebi'nin şahsi olarak ölüm karşısında takındığı tavrı *Dîvân*'daki kasidelerin sonuncusu olup 303 beyitten oluşan 14. kasidede açıkça görmek mümkündür.¹⁰ Şiir aynı zamanda Müslüman toplumun dinî-tasavvufi düşüncenin etkisindeki ölüme bakışını yansıtır. Her ne kadar şiirde tasavvur hâlinde bir ölümden söz edilse de burada bahsi geçen, şairin kendi ölümü olmakla er ya da geç, bir gün mutlaka gerçekleşecektir. Bu yönüyle aslında şairin en büyük gerçeğidir. Kasidenin özellikle 257. beytinden itibaren saçların ağarması, görme yetisinin azalması, hafızanın zayıflaması, dişlerin dökülmesi gibi yaşlılık belirtileri tasvir edilmiş; bunlar, ölümün yaklaştığını haber veren birer nasihatçi olarak değerlendirilmiştir. Canlı tasvirlerle yer verilen söz konusu beyitlerde pişmanlık duygusu ve amel muhasebesinin öne çıktığı görülmektedir. Şair, yaşlılık alametlerinin ölümü ihtarıyla kendisini gösteren ölüm korkusu karşısında Yaradan'a sığınıp ellerini duaya açar, tövbe ve istiğfar ile af ve mağfiret talep eder, kendi ölümünü düşünüp bu çerçevede hayaller ortaya koyar. Kendi hayatından kesitlere sıkça yer verdiği bu kasidede bir taraftan memduhuna hâlini arz ederken diğer taraftan da hayatın ve ölümün sahibine içini döker. Cenazenin yıkanmasından, kabre konulup Münker Nekir'in sorguya başlaması, kıyametin kopması, haşır, sırat köprüsü ve cennete varıncaya kadar ölüm ile girilen ahiret yolculuğunun çeşitli safhalarını tasvir ederek Allah'a yalvarır. Öte yandan bu yolculuğa dair kimi tasvir ve hayaller aynı zamanda şairin âşık ve rind kişiliğinin izlerini taşır. *Dîvân*'da

Reh-i bekâya gidem dâg-ı sûz-ı 'ışkun ile

Yanumda hâzır u âmâde ola nân-ı sefer (Kılıç, 2017, 79)

Haşirde ben çekeyüm ehl-i 'ışk sancagın

Yanumca kâfile-i 'ışk-ı pâk olup 'asker (Kılıç, 2017, 80)

Umaram hâkisterümden ide bir 'âşık zuhûr

Olmayam gayretde eksük 'Âşıkâ kaknûsdan (Kılıç, 2017, 106)

beyitleri bu kapsamda dikkat çekmektedir. Bu âşıkane tasavvur ve hayallerden geleneğin izinde, Âşık Çelebi'ye has, özgün bir sesin yükseldiğini görmemek mümkün değildir.

¹⁰ bk. Kılıç, 2017, 57-81.

2. Âşık Çelebi Dîvânı'nda Ölümle İlgili Âdet ve Gelenekler

2.1. Ölüm Öncesi

Ecel gizlidir, kişinin ne zaman ve nasıl öleceğini Allah'tan başkası bilemez. Bununla birlikte bazen rüya ya da hiss-i kable'l-vuku tarzındaki olaylar ve bazı batıl inançlar halk arasında ölümün habercisi olarak nitelenebilir veyahut saçın sakalın ağarması, vücuttaki hastalıkların artması kişiye öleceğini hatırlatabilir. Nitekim “*Sana vâiz olarak ölüm yeter ey Ömer!*” (Fayda, 2007, 34/46) ifadesini mührüne kazıtan Hz. Ömer'in (öl. 23/644) kendisine her gün ölümü hatırlatması için ücret karşılığında birini tutması ve sakalındaki tek bir beyaz teli görünce de “Artık sana gerek kalmadı.” diyerek adamın işine son vermesi herkesin malumudur. *Dîvân*'da ağaran sakalın kar, ecelin de kışa benzetildiği aşağıdaki beyit bu kapsamdadır:

Berf-mânend agarmış kara günlü sakalun
Gıceyi güne katup irdi şitâ-yı ecelün (Kılıç, 2017, 89)

Ömrün kış mevsimi olan yaşlılık, ölümün yaklaştığını ihtar eden belirtilerin başında gelir. *Dîvân*'da ölüm öncesine dair saçların ağarması, görme yetisinin azalması, hafızanın zayıflaması, dişlerin dökülmesi gibi bazı belirtiler üzerinde durulmuş; bunlar ölümün yaklaştığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Aşağıdaki beyitler bunlardandır:

İrişdi şeyb agarup ser döküldi gözden nûr
Şeb-i şitâda tan agarıcak togar Ülker

Sevâdı mûy-ı siyâhun beyâza çıkmadadur
'Amel muhâsebesin eyle mû-be-mû defter

Karîb oldı çü vakt-i tulû'-ı fecr-i meşîb
Dem urdı âh-ı nedâmet misâl-i bâd-ı seher (Kılıç, 2017, 77)

Çü oldı rahne niçe yirde sûr-ı dendânda
'Aceb mi derd-i ecel genc-i câna bulsa zafer (Kılıç, 2017, 78)

Pişmanlık duygusu ve amel muhasebesinin öne çıktığı bu beyitlerde renkli tasvirlerle yer verildiği görülmektedir. Yaşlılık zamanı, yeni bir günün doğuşu olarak betimlenmiş; ağaran saçlar, ihtiyarlık kışının sabahında doğan Ülker yıldızına benzetilmiştir. İhtiyarlık fecri yaklaşım pişmanlıktan gelen ahlur seher yelleri gibi esmeye başladığında şair, ağaran her bir saç telinde amel muhasebesi yapmayı öğütler. Zira dişler döküldüğü, surda çok yerde gedik açıldığı için ecel,

can hazinesi karşısında zafer kazansa buna şaşılmaz. Beyitlerde yaşlılık alametlerinin ölümü ihtar etmesine ilişkin dile getirilen hususlar, ölüm karşısında geliştirilen mümince bir tavır olarak dikkat çekmektedir.

Âşığa öleceğini ihbar eden başka bir haberci daha vardır:

*Ecel peygâmın iblâg itdi çünki peyk-i peykânun
Savup cân u dili halvet-serây-ı kalbi boş itdüm* (Kılıç, 2017, 100)

beytinde ifade edildiği üzere sevgilinin ok gibi cana işleyen kirpikleri, âşığa ecel fermanını getiren bir peyk olarak hayal edilmiştir. Hasta ziyareti ve ölüm döşeğindeki kişiye pamukla su verme, ölüm öncesine dair *Dîvân*'da dikkat çeken âdetlerdendir.

2.1.1. Hasta Ziyareti

Türk-İslâm kültüründe hastayı ziyaret edip hatırını sormanın önemli bir yeri vardır. *Dîvân*'da iki beyitte hasta ziyaretiyle ilgili âdetlere yer verilmiştir. Bunlardan

*Bunca müddetler ki yandum haste künc-i hecrde
Gelmedi kimse 'ıyâdet itmege illâ ecel* (Kılıç, 2017, 94)

beytine göre âşık, ayrılık köşesinde bunca zaman hastalıktan yandığı hâlde ecelden başkası onun yanına gelip hatırını sormamıştır.

*Bir agız dimedi ben hasteye tîmâr olsun
Agzınun zerrece yok mihri hemîn var olsun* (Kılıç, 2017, 112)

beytinde ise hastaya “Geçmiş olsun.” deme âdeti söz konusu edilmiştir.

2.1.2. Ölüm Döşeğindeki Hastaya Pamukla Su Verme

Hasta yakınları, imanla kabre girmesine yardımcı olmak amacıyla ölüm döşeğindeki kişinin ağzına pamukla su damlatırlar. Zira dinî inanışlara göre kişi, ölüm anındaki harareten dolayı çok susar ve şeytan, bundan istifade ederek imanı karşılığında ona su teklif eder. Günümüzde hâlâ devam eden bu âdet, aşağıdaki beyitte âşığın ölümü çerçevesinde söz konusu edilmiştir:

*Akıtdı penbe-i dâg ile eşkin agzına su
Ecel çü 'Âşık'ı künc-i belâda gördi zebûn* (Kılıç, 2017, 111)

Bayte göre ecel, Âşık'ı ölüm döşeginde gördüğünden onun ağzına yaralarının pamuğu ile gözyaşını su olarak akıtır.

2.2. Ölüm Anı

2.2.1. Kelime-i Şehâdet Getirmek

Ölümü yaklaşmış bir kişi genellikle akrabalarının yanında bulunur. Hasta yakınları veya din adamları *Kur'ân* okuyup dualar eder, onu işlemiş olduğu günahlardan pişmanlık duyup tövbeye teşvik ederler (Menavino, 2011, 61). Bir Müslüman için iman ile ölmek, amel defterini hüsn-i hâtîme ile kapatmak büyük önem taşır. Her Müslüman gibi Âşık Çelebi de bunun için dua eder, Allah'a yalvarır. 14. kasidenin sonlarına doğru kendi ölümünü hayal ederek önce günahlarından tövbe eder, ardından

*Ve innî eşhedü en lâ ilâhe illallâh
'Aleyke eşhedü men âmene bihi ve kefer*

*Çü lokmam âhir ola 'âlem-i şehâdetde
Halâvet ile bu şehdün sun aqzuma şekker*

*İlâhî nûr-ı cebîn-i Resûl hürmetine
Fürûg-ı tevbe vü tevfiği kıl bana rehber* (Kılıç, 2017, 79)

beyitlerinde ifade edildiği gibi şehâdet getirir ve ölüm vakti geldiğinde de Allah'ın bu şehâdet balını kendisine tattırmasını, tövbe ve inayeti rehber etmesini ister. Kasidenin son beytinde ise şair, Hz. Peygamber'i şefaatçi ederek kasidesini ve hayatını hüsn-i hâtîme ile tamamlamak için Allah'a yalvarır. Söz konusu beyitler, ölüm karşısında bireysel olarak Âşık Çelebi'nin tavrını ortaya koyduğu gibi Osmanlı toplumunda ölüm algısına da ışık tutar.

2.2.2. Ölümü Teşhis İçin Ağza Ayna Tutma

Eskiden; ölüm hâlinde olan, hasta ya da baygın kişilerin ölüp ölmediği ağzına ayna tutularak anlaşılır, aynada nefesten dolayı buğulanma oluşursa kişinin hayatta olduğuna hükmedilmiş (Onay, 1996, 119). Teknolojinin ilerlemesiyle bu âdetin ortadan kalktığını söylemek mümkünse de ölümün evde ya da hastane dışında bir yerde gerçekleşmesi durumunda tıp ilmini tahsil etmemiş, konunun uzmanı olmayan kişilerin ölümü teşhis edebilmesi bugün bile kolay değildir. Aşağıdaki beyitte şair; sevgilinin, parlaklığı sebebiyle aynaya benzettiği yanağını ölümü teşhis etme işleviyle kullanarak bu âdete telmihte bulunmuştur:

Nefes gör gel ruhun âyînesiyle diyü âl itdüm

Ölürken dahi 'Âşık bûse aldum cânuna lâyık

(Kılıç, 2017, 117)

2.3. Ölüm Sonrası

2.3.1. Cenazenin Yıkanması

Ölü, cenaze namazından önce tenesir denilen yüksekçe bir sedir üzerine konularak dinî usullere göre yıkanır. 16. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'a gelerek II. Bayezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devirlerinde sarayda iç oğlanı olarak bulunmuş Giovan Antonio Menavino, defin âdetlerinden bahsederken mevtanın, din adamları tarafından bahçeye götürülüp orada iki karış yükseklikteki masanın üzerine konulup ılık su ve sabunla baştan ayağa yıkandığını, gül suyu ve çeşitli kokulu maddeler sürülüp kefenlendikten sonra tabuta konulduğunu anlatır (Menavino, 2011, 62). Aşağıdaki beyitte şair, kendisini serîr-i gaslda yani yıkama tahtasında hayal ederek Allah'a yalvarır:

Serîr-i gaslda şol ehl-i beyt kıl beni ki

Recesden anları tathîrün eyledi athar

(Kılıç, 2017, 79)

2.3.2. Cenazenin Tabuta Konulması

Cenaze, Türk-İslâm geleneklerine göre ılık su ile yıkanıp kefenlendikten sonra tahta bir tabuta konulur. Yeşil ya da kırmızı çuhayla örtülen tabutun üzerine altın ve gümüş işlemeli mavi kumaşlar serilir (And, 2011, 188). Tabutun baş kısmına mevtanın güller ve çiçeklerle süslenmiş sarığı yerleştirilir (Menavino, 2011, 62). Âşık Çelebi,

Şu dem ki ola ecel teknesi bana tâbût

Kenâr-ı bahr-ı fenâda ecel ola ma'ber

(Kılıç, 2017, 79)

beytinde ölümü, bu fani dünyadan baki âleme götüren bir köprüye benzeterek cenazenin tabuta konulması geleneğine işaret eder.

2.3.3. Cenazenin Eller Üstünde Taşınması

Cenazenin dört kişi tarafından omuz hizasında tutularak kabre taşınması sünnettir. Bu, ölüye duyulan saygının yanı sıra insan olmanın şeref ve kıymetini gösteren bir harekettir (Bilmen, 2014, 295). *Dîvân*'da

Günâh-bâr-ı girânından it beni tahfîf

Cenâzemi tuta tâ eller üstüne iller

(Kılıç, 2017, 79)

beytiyle cenazenin eller üstünde taşınması âdetine gönderme yapılmıştır. Günahlarının ağırlıklarından kurtulmak için niyaz eden şair, cenazesinin halk arasında makbul olup yabancılar tarafından el üstünde tutulacağını söylerken kinaye yoluyla cenazenin eller üstünde taşınması âdetine de işaret etmektedir. Öte yandan halk arasında, tabut içindeki ceset ağırsa kişinin günahkâr, hafifse sevapkâr olduğuna inanılır.¹¹

2.3.4. Mezar Kazma

Mezar, genellikle mevtanın yakınları ya da ücretle tutulan kişiler tarafından kazılır. Kişinin kendisi için mezar hazırlaması, dinen iyi karşılanmamış olsa da (Bilmen, 2014, 297) hayatta iken kendi mezarını yaptıranlar da vardır. Nitekim yüksek devlet adamları ve mevki sahibi kişilerin ölmeden önce cami ve mescitlerin bahçelerinde mezarlarını yaptırdıkları vakidir (And, 2011, 189). *Dîvân'* da

Çü gördi hem-dem ü hem-derd yok Ferhâd-ı bî-çâre

Elîyle Bî-sütûn'da kendüye kazdı mezâr-ı 'ışk (Kılıç, 2017, 117)

beytiyle mecazi bir anlatım çerçevesinde Ferhad'ın kendi mezarını kazması söz konusu edilmiştir.

2.3.5. Şehidin Kanlı Elbiseleriyle Defnedilmesi

Allah yolunda savaşırken hayatını kaybeden Müslümanlara şehit, nail oldukları mertebeye de şehâdet yani şehitlik denir. Önemi ve Allah katındaki değeri birçok ayette dile getirilen şehâdet, şüphesiz ölümlerin en hayırlısıdır. Nitekim “*Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Bilâkis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız.*” (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, 2007, el-Bakara 2/154) ve “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.*” (Âl-i İmrân 3/169-170) mealindeki ayetlerde şehit olarak Rablerine kavuşan kişilerin diğer ölümler gibi olmadığı, onların farklı bir hayat mertebesinde olmak üzere özel nimetlere mazhar oldukları dile getirilmektedir. İslâm hukukuna göre, şehitler yıkanmaz ve kanlı elbiseleriyle defnedilir.

Ben şehîd-i tîg-i 'ışk olduğuma şâhid yeter

Lâleler kanlı kefenlerle mezârumda 'iyân (Kılıç, 2017, 104)

beytinde şehitlerin kanlı elbiseleriyle defnedilmesine işaret edilmiştir.

¹¹ bk. Örnek, 1971, 36.

2.3.6. Ölünün Üstüne Toprak Atma

Defin merasiminde bulunanlar, kabre üçer avuç toprak atarlar (Bilmen, 2014, 299).

Dîvân'da

Altında kalur mıydı anun 'Âşık eger yâr

Atsa bir avuç hâk gelüp görse mezârın (Kılıç, 2017, 115)

beyti ile ölünün üstüne toprak atılması âdeti söz konusu edilmiştir. Beyitte şair, sevgili gelip mezarına bir avuç toprak atsa bu iyiliğin altında kalmayacağını ifade etmektedir.

2.3.7. Mezar Taşı Dikme

Osmanlıda mezarların başına yaklaşık 50 cm yüksekliğinde, genellikle silindir biçiminde taşlar dikilir. Önemli kişiler bazen dikdörtgen şeklindeki mermer mezarlara gömülür, başucuna da ölenin sınıfının ve rütbesinin göstergesi olarak bir insan boyunda, ucu sarık biçiminde bir taş dikilir. Bu taş kimi zaman *Kur'ân* ayetleri kazınır (And, 2011, 188). Ölümü bir uyku hâli olarak tasavvur eden Âşık Çelebi,

O hâbda bana kıl ru'yetün senün ru'yâ

Şu dem ki seng ü lahd ola bâliş ü pister (Kılıç, 2017, 79-80)

beytinde bu âdete değinerek mezar taşı yastık, kabir de döşek olduğu zaman yani hak vaki olduğunda rüyasında Allah'ın cemalini görmek ister.

2.3.8. Matem Tutma

Ölen kişinin ardından duyulan üzüntü ve kederin psikolojik ve sosyal bir dışa vurumu olan yas tutma, çok eski bir Türk geleneğidir. Eski Türklerde, ölen kişinin ardından yuğ denilen yas törenleri düzenlenir ve sagu adıyla anılan ölüm şiirleri okunurdu. İslâm dinine göre sevdiklerinin ölümü karşısında gözyaşı dökmek ve hüzünlenmek, son derece insani bir durumdur ancak her hususta olduğu gibi yas tutmada da haddi aşan söz ve fiillerden kaçınmak gerekir. Nitekim İslâm'da, ölümlerin ardından Allah'a isyan mahiyetinde sözler söyleyip bağırıp çağırma, kendisine ve başkasına zarar verme şeklinde kendisini gösteren yas şekilleri yasaklanmış ve bunlar câhiliye âdeti olarak nitelendirilmiştir.¹² Bununla birlikte insanın ölüm karşısındaki tavrını ortaya koyan, psikolojik ve sosyal bir olgu olarak kendisini gösteren matem tutma, eski Türk geleneklerini andırarak şekilde, saguların yerini mersiyelerin aldığı Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Harmancı'nın tespitlerine göre klasik Türk şiirine yansıyan

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Esen, 2012.

matem şekilleri, Türk edebiyatının ilk ürünlerinde kendisini gösteren eski yas gelenekleri ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Harmanlı, 2005, 333). Âşık Çelebi,

Sağlıgumda kon beni hâlûme kan aqlayayum
Bir garîbem mâtemüm idüp kılayum şîvenüm (Kılıç, 2017, 100-101)

beytinde kan ağla-/mâtem it-/şîven kıl- ifadeleriyle ölüm karşısındaki bu şiddetli üzüntüyü dile getirir. Beyte göre şair, yaşadığı kimsesizlik ve gariplik sebebiyle adeta yaşarken öldüğü için daha ölmeden kendi yasını kendisi tutmak ister.

Matemin farklı şekil ve uygulamaları arasında özellikle giyim kuşamla ilgili olarak renk faktörü ön plandadır. Tarihî ve edebî kaynaklar doğrultusunda, eski Türklerden itibaren siyah ve mavinin matem rengi olduğu ve yas tutan kişilerin bu renklerde elbise giydiği bilinmektedir (Onay, 1996, 347-348). Aşağıdaki beyitte yas alameti olarak karalar giyme ve yaka yırtma söz konusu edilmiştir:

Dirîg subh gibi çâkdur girîbânım
Meger ki şâm-ı belâ ola egnüme kara şâl (Kılıç, 2017, 25)

Gözyaşı dökmek, kan ağlamak, yaka yırtmak ve matem elbisesi giymenin yanı sıra saç çözmek de temel matem şekilleri arasında dikkat çekmektedir. Türk edebiyatının ilk ürünlerinden olan *Göktürk Yazıtları* ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde çeşitli örnekleri görülen saç çözme, klasik Türk şiirinde de sıklıkla söz konusu edilir. *Dîvân*'da

Mâtemüm şâm-ı mezelletde irüp gök ehline
Sünbülün idüp perîşân Sünbüle çözdü saçın (Kılıç, 2017, 43)

beytinde bu âdete yer verilmiştir. "*Başına ateş döküp saçını yakma*" (Harmanlı, 2005, 332) da matem şekillerindedir. *Dîvân*'da yas ve gam alameti olarak başında ateş yakma âdetinden bahsedilir:

İdersem âh-ı şerernâk n'ola gam irdi
Başuma od yakuben irdi gussadan 'asker (Kılıç, 2017, 69)

Onay'ın verdiği bilgiye göre, eskiden zulüm gören kişiler başlarında ateş yakarak padişah ve diğer devlet adamlarının dikkatini çeker, dertlerini böylelikle dinletirlermiş (Onay, 1996, 132).

2.3.9. Matemlerde Tütsü Yakma

Doğu toplumlarında güzel kokunun ayrı bir yeri olmuştur. Günümüzde daha çok mevlidlerde, dinî toplantılar ve tarikat ayinlerinde görülen tütsü yakma âdeti, Osmanlıda merasim ve toplantılar başta olmak üzere hemen her vesileyle icra edilen bir misafir ağırlama ve ikram geleneğidir (Şentürk, 2013, 59). Bu bağlamda

Gâh dâdı cânda işler cân bağışlar ki dahı

Gâh sûr u gâh mâtemde olur micmer nişân (Kılıç, 2017, 40)

beyti, düğün ve matemlerde tütsü yakıldığına dair bilgi vermektedir. Micmer, metal gövdeli ve çoğunlukla küre şeklinde olup içinde tütsü yakılan buhurdanlara denir. Micmer içinde kor hâlinde bulunan ateşe misk, amber ve ud gibi maddeler atıldığında etrafa güzel kokular yayılır.

2.3.10. Muharrem Ayının Hüzünle Karşlanması

Hz. Hüseyin'in (öl. 61/680) 10 Muharrem günü Kerbelâ'da şehit olması sebebiyle muharrem, İslâm ülkelerinde hüzün ve sessizlik içinde karşılanır. Dindar, tarikat erbabı ve mutasavvıf kişiler Kerbelâ şehitlerine hürmeten bu ayda oruç tutar, Ehl-i Beyt'e olan muhabbet ve teessürlerini tazelerler (Pakalın, 1993, 2/420). Âşık Çelebi, Hz. Peygamber'in soyundan gelen bir kişi olmasının da etkisiyle muharrem ayındaki hüzün ve matemini derinden hisseder. Muharrem'in gelişini

Hâliyâ irdi muharrem vakt-i mâtem devr-i gam

Tâzelendi köhne derdi âl-i hayrû'l-mürselîn (Kılıç, 2017, 50)

diyerek karşılar. “*Ey felâket 'âlemi ehlen ve sehlen merhabâ*” (Kılıç, 2017, 142) nakaratlı murabbası da şairin bu husustaki teessürünün bir yansımasıdır.

2.3.11. Diyet/Kan Bedeli

İslâm hukukuna göre, yaralama ve adam öldürme cezası olarak mağdur tarafa diyet denilen kan bedeli ödenir (Bardakoğlu, 1994, 9/473). *Dîvân*'da

Görinen 'Âşıkâ sanma şafakdur âsumân üzre

Beni zulmiyle öldürdi düşüpdür boynuna kanum (Kılıç, 2017, 102)

beytinde bu uygulamaya değinilmiştir. Şehitlerin kan bedeli yani mükâfatı Allah'a aittir. Aşağıdaki beyitte gam mezhebinin aşk şehidi için kan pahası buyurmadığı dile getirilerek bu hususa işaret edilir:

Kuşca cânım sîne-i kabrine cevr âzâd kıl

Küşte-i 'ışka buyurmaz mezheb-i gam kan-behâ (Kılıç, 2017, 81)

2.3.12. Mezar Ziyareti

Kabir ziyareti, Türk-İslâm geleneğinde önemle riayet edilen âdetlerdendir. Özellikle bayram ve arife günlerinde mezarlıklar ziyaret edilir, *Kur'ân* okunup dualar edilir. *Dîvân*'da

Bir du'â eyle yolun düşerse ey 'İsâ-nefes

Dâg-ı hasretdür mezârumda olan yir yir nişân (Kılıç, 2017, 105)

beytinde mezar ziyareti işlenmiştir. Âşık; sevgilinin aşk ve özlemiyle ölmüş, hasret yaraları mezarının üzerinde iz bırakmıştır. Böyle bir hâlde iken Hz. İsa gibi diriltici nefesi olan sevgiliye hitap ederek ondan yolu düşerse mezarına gelip dua etmesini ister. Zira sevgilinin ağzından çıkan söz ve duaların hasret yaralarına derman olacağına şüphe yoktur.

2.3.13. Mezarlıklara Selvi Dikilmesi

Eski metinlerde “serv” şeklinde geçen selvi, klasik Türk şiirinde adından en çok söz edilen ağaç türüdür. Uzun boylu, sık ve yaz kış yeşil kalabilen yapraklarıyla muntazam görünümlü bir ağaç olan selvi, şiirde sevgilinin uzun ve düzgün boyu için kullanılan bir benzetme unsurudur.¹³ Diğer taraftan mezarlıklara selvi dikilmesi de yaygın bir âdettir. Rüzgârda salınırken sık dalları arasında rüzgârın uğultusu “Hû, Hû” sesini çıkardığından selvinin Allah'ı zikrettiğine ve bunun ölümler için bir mağfiret vesilesi olduğuna inanılır (Pala, 1998, 350). Aşağıdaki beyitte ömrü boyunca selvi boylu sevgilinin ayağına yüzünü süremeyen, ona kavuşamayan âşık, bu arzusuna erişmek için öldüğünde mezarının başucuna selvi dikilmesini ister:

Öldüm ol servün ayağına yüzüm süremedüm

Serv dikün başum ucında mezârumda benüm (Kılıç, 2017, 95)

2.3.14. Mezarların Çiçeklerle Süslenmesi

Türklerde tutku derecesine varan çiçek sevgisi, yabancı seyyahların da dikkatini çekmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Philippe du Fresne-Canaye, “*Türklerin çiçekleri çok sevdiklerini, hep ellerinde ve başörtülerinde çiçek olmasına ve bunu kutsal bir şey gibi taşımalarına bakarak kolayca anlayabilirsiniz.*” (Canaye, 2009, 63) der. Sarığa gül, sümbül gibi çiçekler takmak Osmanlı toplumunda yaygın bir âdettir. “*Çiçek sevgisi ve geleneği, mezar taşlarına da geniş çapta yansımıştır. Hayatta iken çiçeğini sarığından eksik etmeyenlerin mezar taşlarındaki sarıklarında*

¹³ Klasik Türk şiirinde serv üzerine yapılmış bir çalışma için bk. Özerden, 2015.

da çiçek bulunur.” (Atasoy, 2017, 154). Öte yandan Türk-İslâm geleneğinde mezarların üzerine veya etrafına gül, nergis, lale ve susam gibi çiçekler dikilir; kabirler bu çiçeklerin rengârenk görünümü ve hoş kokularıyla süslenir. Bu, Türklerdeki çiçek sevgisinin mezarlara uzanan bir başka tezahürüdür. Aşağıdaki beyitte şair/âşık, öldüğünde mezarının etrafının nergis ve gülle süslenmesini ister:

Ölicek zeyn idün nergisle gülle kabrüm etrâfin

O servün reh-güzârından yana tâ göz kulag olsun

(Kılıç, 2017, 112)

Şair, klasik Türk şiirinde gülün şekil itibarıyla kulağa, nergisin de göze benzetilmesinden hareketle öldükten sonra bile sevgilinin yolunu gözler, ondan gelecek bir haberi bekler. Âşığın mezarında biten nergisler, sevgilinin yolunu gözleyen bir “çeşm-i hasret”tir (Kılıç, 2017, 86).

Eski metinlerde “sûsen” adıyla anılan susam çiçeği, mezarlara en çok dikilen çiçeklerin başında gelir. Sûsen; hançer ve kılıç şeklinde yaprakları olan, mor çiçekler açan bir bitkidir. Aşağıdaki beyitte hüsn-i ta'lîl sanatı çerçevesinde kabirlerin üzerine susam dikilmesi âdeti söz konusu edilmiştir:

Dostlar sûsen degüldür kabrüm üzre görinen

Sîneme hançerler urmuşdur sipihr-i bî-emân

(Kılıç, 2017, 104)

Aşk acısıyla yanan gönülden çıkan dumanın, şekil ve renk itibarıyla duhânî laleye benzetildiği

Ölicek kabrümüz etrâfını zeyn itmege 'Âşık

Duhânî lâleveş dūd-ı dil-i sūzânumuz çıksun

(Kılıç, 2017, 112)

beytinde ise kabirlerin etrafını süslemek için duhânî lale adıyla anılan siyah renkli lalelerin dikildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hayatın en acı gerçeklerinden biri olan ölüm, Türk edebiyatının her döneminde ele alınmıştır. Eski Türk şiirinde sagu, halk şiirinde ağıt, klasik Türk şiirinde mersiye adı verilen şiirlere konu olmuş, günümüz edebiyatı içinde de önemli bir mevki edinmiştir. Kaçınılmaz bir gerçek olmasının yanında şiir geleneği içinde önemli bir yer edinmesi sebebiyle klasik Türk şiirinde şairlerin en fazla rağbet ettiği konuların başında ölüm gelir. 16. yüzyıl şairlerinden Âşık Çelebi de şiirlerinde ölüme kayıtsız kalamamış, *Dîvân*'ında 14. kasidenin yaklaşık otuz beyitlik son kısmı ile 52. gazelde müstakil olarak ölüm düşüncesine yer vermiştir. Her edebî eser, az ya da çok, içinden çıktığı topluma ait hususiyetleri yansıttığı gibi *Âşık Çelebi Dîvânı* da, 16. yüzyıl

Osmanlı toplum hayatına ışık tutan bir mahiyet göstermektedir. Şair, ölüm hakkındaki tasavvur ve hayallerini şiir geleneği içinde çoğunlukla âşık, sevgili, rakîb ekseninde estetik bir biçimde dile getirmiş, bunu yaparken asırlar boyu değişmeyen hayat pratikleri ve kültür kalıntılarını da geleceğe taşımış, kültür aktarımına katkıda bulunmuştur.

Dîvân'da ölümle ilgili tespit edilen âdet ve gelenekler öncelikle ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrası olmak üzere üç temel başlık altında sınıflandırılmış, ardından toplam on sekiz âdet ve gelenek bu kapsamda izah edilmiştir. Ölüm öncesinde, yaşlılık alametleri üzerinde durulmuş, hasta ziyareti ve ölüm döşeğindeki kişiye pamukla su verme âdetleri söz konusu edilmiştir. *Dîvân*'da ölüm anı kapsamında kelime-i şehâdet getirme ve ölümü teşhis için ağza ayna tutma âdetleri tespit edilmiştir. Ölümle ilgili âdet ve geleneklerin büyük bir kısmının ölüm sonrasına ilişkin olduğu görülmüştür. Bu kapsamdaki âdet ve gelenekler şunlardır: cenazenin yıkanması, tabuta konulması, tabutun eller üstünde taşınması, mezar kazma, şehidin kanlı elbiseleriyle defnedilmesi, ölüne üstüne toprak atma, mezar taşı dikme, matem tutma, matemlerde tütsü yakma, muharrem ayının hüznüyle karşılanması, diyet/kan bedeli ödeme, mezar ziyareti, mezarlıklara selvi dikilmesi, mezarların çiçeklerle süslenmesi. *Dîvân*'da ölümle ilgili olarak tespit edilen âdet ve gelenekler; dinî inançlar, değer yargıları ve halk kültürü ile yakından ilişkilidir. Dönem zihniyeti ve şairin bakış açısında ağırlıklı olarak İslâm dini ve tasavvuf düşüncesi etkili olmakla birlikte matem şekilleri başta olmak üzere bazı uygulamalarda eski Türk inançları, âdet ve geleneklerinin izleri görülmektedir. Ölüm konusu etrafında gelişen dua ve yakarış muhtevalı beyitler, Âşık'ın ölüm karşısındaki mümin ve mütevekkil tavrının bir göstergesi olarak dikkate şayandır. Araştırmada ortaya çıkan bu gibi sonuçlar, klasik Türk edebiyatı sahasında ölüme dair daha önce yapılmış çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Öte yandan şairin hayatı ve psikolojisine ışık tutan bazı beyitler ve bilhassa onun âşık ve rind kişiliğinin izlerini taşıyan kimi tasavvur ve hayaller; Âşık Çelebi'ye has, özgün bir ses ve anlatım içerir. Sadece bir konu etrafındaki âdet ve geleneklerin bile bir makale hacminde olması, *Dîvân*'ın kültürel öğeler bakımından zenginliğinin bir göstergesi olarak ayrıca dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

Açıkgöz, Namık. “Yunus Emre’de Ölüm: Genç Ölümleri veya Gök Ekini Biçmek”. *Diyanet Dergisi - Yunus Emre Özel Sayısı- 27/1* (Ocak-Şubat-Mart 1991), 115-125.

Akün, Ömer Faruk. *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.

And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Atasoy, Nurhan. “Osmanlı'nın Çiçekleri”. *Z Kültür Sanat Şehir Mevsimlik Tematik Dergi* 1 (Yaz 2017), 144-159.

Bahadır, Savaşkan Cem. “Klasik Türk Şiirinde Bir Motif Olarak ‘Ölüm Sonrası Aşk’”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17/2 (Ağustos 2013), 273-294.

Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Batıslam, Hanife Dilek. *Divan Edebiyatında Halk Kültürünün İzleri*. Ankara: Ürün Yayınları, 2017.

Batıslam, Hanife Dilek. “Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm”. *Folklor/Edebiyat* 34 (2003/2), 186-199.

Batıslam, Hanife Dilek. “Mesîhî Divanı'nda Ölüm”. *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*. 121-136. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Semerkand, 24. Basım, 2014.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Canaye, Philippe du Fresne. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Çağlayan, Bünyamin. *Kerbela Mersiyeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Çakıroğlu, Tuba. “Âdile Sultan Divanı'nda Ölüm”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (Haziran 2020), 195-213. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0032>

Donuk, Suat (haz.). *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti's-şakâ'ik Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli (İnceleme-Tenkitli Metin)*. ed. Derya Örs. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Düzlü, Özlem. “Klâsik Şiirimizde Evlat Acısının Bir Yansıması Olarak Şairlerin Çocuklarına Yazdıkları Mersiyeler”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/3 (Yaz 2011), 1829-1839. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2487>

Esen, Hüseyin. “İslam Hukukunda Ölenin Ardından Kadının Yas Tutması”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2012), 129-162.

Fayda, Mustafa. “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Hançerlioğlu, Filiz. *Âşık Çelebi Dîvânı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Harmancı, Mahmut Esat. "Klasik Türk Şiirinde Matem Şekilleri". *Osmanlı Araştırmaları* 26/26 (Aralık 2005), 329-350.

Hasar, Recep. *Türk Edebiyatında Padişah ve Şehzade Mersiyeleri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

İsen, Mustafa. *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 1994.

Kaplan, Mahmut. "Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi". *Divan Şiirinin Kıyısında*. 51-78. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 2003.

Kaplan, Yunus. "Divan Şiirinde Ölüm Karşısında Âşıkların İstekleri". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3 (Yaz 2010), 291-313. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1555>

Kılıç, Filiz (nşr.). *Âşık Çelebi Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. Erişim 20 Ocak 2022. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>

Kılıç, Filiz. "Âşık Çelebi Divanında Atasözü ve Deyimler". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (Bahar 1996), 24-30.

Kılıç, Filiz. "Âşık Çelebi, Seyyid Pir Mehmed b. Ali". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 15 Kasım 2022. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asik-celebi-seyyid-pir-mehmed>

Koçin, Abdülhakim. "Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması". *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/5 (2003), 135-160.

Konuk, Selman. *16. Yüzyıl Dîvan Edebiyatı Temsilcilerinden Fuzûlî ve Bâkî'de Dünya ve Ölüm Düşüncesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Köprülü, Mehmed Fuad. "Âşık Çelebi". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/695-701. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Tarih-i Dinîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2007.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri Akbayar, akt. Seyit Ali Kahraman. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Menavino, Giovan Antonio. *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*. çev. Harun Mutluay. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Onay, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. haz. Cemâl Kurnaz. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

Öner, Gonca. *Mersiyelerde Ölüm İle İlgili Benzetme ve Kullanımlar*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Örnek, Sedat Veyis. *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.

Özerden, Gülümser. *Divan Şiirinde Servi (15. ve 16. Yüzyıllar)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Öztürk, Murat. "Klasik Türk Edebiyatında Can Verme Arzusu ve İntihar". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/27 (Ekim 2014), 33-51.

Öztürk, Murat. "Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/1 (Kış 2012), 1803-1824. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2915>

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4. Basım, 1998.

Samsakçı, Mehmet. *Ölüme Açılan Estetik Kapı Türk Mezar Taşı Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Savran, Ömer. "Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 (Haziran 2009), 170-188.

Şanlı, İsmet. "Derdini Tuna'ya Döken Şair Âşık Çelebi ve Tuna Kasidesi'nin Anlam Dünyası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 310-316.
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20153813645>

Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2013.

Tavukçu, Orhan Kemal. "Türk Edebiyatı'nda Ölüm Şiirlerinin Bazı Üslup Özellikleri". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 2/3-4 (Aralık 2009), 59-73.

Yazar, İlyas. "Kadı Burhaneddin Şiirinde Ölüm Temi ve Ecel Kavramına Biçimsel Yaklaşım". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/6 (Güz 2009), 464-477. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.894>

Yazar, İlyas. “Kadı Burhâneddîn'in Şiirinde Ölüm Temi ve Ecel Kavramına Biçimsel Yaklaşım”. *III. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*. haz. Atabey Kılıç, Abdülkadir Dağlar, Ahmet Tanyıldız. 368-382. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011.

Yeniterzi, Emine. “Dîvan Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (1999), 115-139.

Yontar, Hanefi. *Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Ölüm, Ayrılık ve Yalnızlık Temaları*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 10/2 (Aralık) 2023 s.116-138, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1387842

Araştırma Makalesi

MODERNİST BİR ROMAN ÇÖZÜMLEMESİ: *KIRMIZI PELERİNLİ KENT*

Yağmur ALKIR*

Öz: Her çağın yaşama, insana bakışı ve gerçekliği algılama biçimi, söz konusu zaman kesitinin sanat anlayışına doğrudan yansır. 19. yüzyılın sonlarına kadar roman Newton fiziğinin edebiyat estetiğindeki uzantısı görünümünde olup akla ve somut olana yaslanmıştır. 19. yüzyılın realist romanı dış dünyayı birebir yansıtan, zamandizinsel bir akışa sahip olmakla birlikte bünyesinde hiçbir karmaşayı barındırmaz. Böylece okur 20. yüzyıla kadar romanlarda kendi fiziksel dünyasının gerçekliğiyle örtüşen, neden-sonuç ilişkisine bağlı olayları okur. Ancak 20. yüzyıla gelindiğinde ivme kazanan yeni bilimsel gelişmeler Newton fiziğinin ana ilkelerini de kuşuklu kılmaya başlamıştır. Bu yeni gerçeklik anlayışı 20. yüzyıl estetiğinde de karşılığını bulur. Modernist edebiyat olarak adlandırılan bu yeni anlayış modernizmin genel ilkelerine de eleştirel bir tavır ortaya koyarak akli ve mantiki olanı tek ölçüt olarak almaz. Bireyin iç dünyası, ruhsal ve manevi değerler ön plana çıkarılır. Estetik anlayıştaki geleneksel kalıplara karşı artık yazarın özgür tutumu önem kazanır. Böylece aklın mutlak gücünün sorgulanmaya başlandığı modernist romanda klasik roman anlayışı terk edilerek içerik ve biçimde yeniliklere gidilmiştir.

Çalışmamızda Aslı Erdoğan'ın *Kırmızı Pelerinli Kent* (1998) adlı romanı, modernist roman anlayışının yazara sağladığı imkânlar göz önünde bulundurularak mercek altına alınmış, öncelikle modernizm ve modernist roman anlayışı hakkında bilgi verildikten sonra bahse konu romanda modernist teknikler tespit edilip ardından eser Kent ve Gecekondulaşma, Yabancılaşma ve Kaçış, Gözlemleyen Özne Olarak Flanör başlıkları altında incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aslı Erdoğan, Kırmızı Pelerinli Kent, Modernizm, Modernist roman, Modernist teknikler.

AN ANALYSIS OF A MODERNIST NOVEL: *KIRMIZI PELERİNLİ KENT*

Abstract: Each era's view of life, humanity and the way it perceives reality is directly reflected in the artistic understanding of the time period in question. Until the late 19th century, the novel was the extension of Newtonian physics in literary aesthetics, leaning on reason and the concrete. The 19th century realist novel has a time-sequential flow that reflects the outside world exactly, but it does not contain any complexity. Thus, until the 20th century, the reader reads events in the novels that coincide with the reality of his/her own physical world and depend on cause-and-effect relationships. However, the new scientific developments that gained momentum in the 20th century began to call into question the main principles of Newtonian physics. This new understanding of reality finds its counterpart in 20th century aesthetics. This new understanding, which is called modernist literature, does not take the rational and logical as the only criterion by taking a critical attitude towards the general principles of modernism. The inner world of the individual, spiritual and moral values are emphasized. The author's free attitude gains importance against traditional patterns in aesthetic understanding. Thus, in the modernist novel, where the absolute power of reason is questioned, the classical novel understanding is abandoned and innovations are made in content and form.

In our study, Aslı Erdoğan's novel *Kırmızı Pelerinli Kent* (1998) has been scrutinized by taking into consideration the possibilities provided to the author by the modernist novel understanding, first of all, after giving information about modernism and modernist novel understanding, modernist techniques were identified in the novel in question, and then the work was subjected to analysis under the titles of City and Slums, Alienation and Escape, Flaneur as Observing Subject.

Keywords: Aslı Erdoğan, Kırmızı Pelerinli Kent, Modernism, Modernist novel, Modernist techniques.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0009-0007-4583-7671, yagmuralkir62@gmail.com.

1. Giriş

“Çağdaş”, “yeni”, “yenici” gibi anlamlara gelen modern kelimesinden türeyen modernizm, 18. yüzyılda Batı’da akıl temeline dayalı, her şeyin akla ve mantığa uygunluğunu esas alan, soyut değer ve olguları reddedip somut olana yaslanan Aydınlanma dönemiyle başlar. Dolayısıyla toplumsal yapı da modernizmin akla dayalı ilkelerine koşut olarak kurulur (Çetin, 2013, 84). Sanat yapıtının içinde bulunduğu koşulların bir ürünü olduğu göz önünde bulundurulduğunda sanatçı, yapıtını içinde yaşadığı tarihsel kesitin yaşama, doğaya, evrene, insana ilişkin sorulara verdiği doğabilimsel ve düşünsel yanıtlara koşut olarak oluşan estetik değer ölçütleri çerçevesinde biçimlendirir (Ecevit, 2001, 17). İçinde olduğu toplumsal koşullardan izler taşıyan sanat yapıtı, toplumsal yapıda görülen değişimlere ayak uydurarak çağının anlayışını yansıtan bir görünüm sunar. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, roman türü 19. yüzyılın sonlarına kadar dış gerçeği birebir yansıtmaya amacındaki akla dayalı anlayışın ürünüdür. Newton fiziğinin edebiyat estetiğindeki uzantısı görünümünde olan 19. yüzyıl realist romanı nerede, nasıl, ne zaman ve neden sorularına kesin yanıtlar veren biçim-içerik dokusu ile gerçeklik anlayışıyla örtüşür. Zaman dizinsel bir akışa sahip olan romanda hiçbir kargaşa yoktur (Ecevit, 2001, 23). Modernist roman ise daha çok 20. yüzyılın romanı olmakla birlikte modernizmin akla dayalı ana ilkelerine eleştirel bir tavır alır. 20. yüzyılda hız kazanan yeni bilimsel gelişmelerle, gerçeklik anlayışı da değişime uğramış, hızla ilerleyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler karşısında “insanoğlu nasıl çalıştığını bile anlamadığı araçlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında teknolojinin insan karşısında yer alması, yani insan varlığını yok edebilecek bir tehdit haline gelmesi insanların gerçeklik karşısında zayıf düşmesine, tedirgin olmasına sebep olmuştur. Bir başka deyişle savaş ortamının (I. Dünya Savaşı) yarattığı karamsar, ümitsiz, bunalımlı genel bir ifadeyle olumsuz psikoloji insanın dünya karşısındaki tedirginliğini artırmıştır” (Yürek, 2008, 193). Parçalanmış bu gerçeklik anlayışı, insanoğlunun gerçeklik karşısında düştüğü bunalımlı ruh hâli 20. yüzyıl estetiğinin de merkezini oluşturur.

Dünya çapındaki savaşlar ve değişiklikler ile mevcut kurum, kuruluş ve değerlerin güvenilirliğinin kaybolmaya başlamasıyla klasik dönemin temsilcisi konumundaki geleneksel-gerçekçi romanların düzenli, ahenkli, sistemli yapısı da yerini düzensizliğe ve değerler yitimine bırakır. Ağırlıklı olarak Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra etkili olmaya başlayan modern/ist roman da böylece klasik romandan konusu, tekniği ve amacı bakımından farklılaşır. Dış dünyayı, çevreyi, toplumsal olanı kuşatan geleneksel-gerçekçi roman dışa dönük bir özelliğe sahipken realist

romancı hayatı ve gerçekleri dışı dönük olarak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Modernist roman yazarı ise gerçeğin dış dünyada değil, insanın iç dünyasında, ruhsal dünyasında saklı olduğuna inanır. Böylece modernist roman, geleneksel olana göre içe dönüktür ve birey olarak insanın iç dünyasına, ruhuna, bilinçaltına eğilir (Çetin, 2013:86-87). Böylece modernist roman, geleneksel olandan gerçeğe yaklaşım şekli ile ayrılır.

Modern dünyaya yenik düşen insanı merkeze alan modernist roman anlayışının başlıca noktasını “bireyin yabancılaşması” oluşturur: *“Modernist roman anlayışının başlıca sorunsalı olan bireyin yabancılaşması, modernizm anlayışı doğrultusunda oluşan yaşam tarzına uyum sağlayamama, tepki duyma ve bunun sonucunda iç dünyaya çekilmedir. Dolayısıyla yabancılaşma, genel modernizm anlayışına bir tepkidir”* (Yürek, 2008, 192). Geleneksel romandaki yüceltilmiş, belli bir ülkünün temsili kişilerin yerini modernist romanda öznel dünyası ve psikolojik yönüyle ağırlıkta olan kişiler alır. *“Geleneksel gerçekçi romanların kişileri, yeni roman anlayışı içinde kaybolur, silikleşir ve pasifleşir. Yeni romancı, karakter ve tip oluşturmak yerine basitleşmiş kişilere yer verir. Kişinin fiziksel veya ruhsal tasvirinin uzun uzadıya değil, parçalı bir şekilde yapıldığı, tüm yorumların okuyucuya bırakıldığı bu metinlerde kapalılık ve karmaşıklık şahıslar için de geçerli olduğu görülür”* (Balık, 2011, 7). Modernist romanda terk edilen geleneksel anlayıştan biri de neden-sonuç ilişkisidir, *“Okur; neden-sonuç ilişkisine tümüyle sadık, başı sonu belli kapalı bir yapı içindeki öyküleri okumanın rahatlığını yaşadı yüzyıllarca, yabancı olmadığı bir dünyada yaşayan roman kişileriyle özdeşleştirdi kendini; her şeyi bilen güçlü bir anlatıcının ve kendisine gerçeği/doğruyu/yaşamın anlamını gösterdiğinden kuşkusu olmadığı roman yazarlarının güdümünde huzurlu bir okurluk dönemi geçirdi”* (Ecevit, 2001, 34). Ancak modernist romanda dış dünyanın gerçekliği ile çatışan bireyin karmaşık iç dünyasına paralel olarak romanın yapısı da çok boyutlu bir gerçekliğe bürünmüş, mantıksal olarak açıklanabilen neden-sonuç ilişkisi ortadan kalkmıştır. Bünyesinde toplumu eğitme, yol gösterme amaçlarını barındıran geleneksel-gerçekçi romanda *“her şeyi bilen güvenilir bir gözlemci olan hikayeci veya anlatıcının yazarla aynı bakış açısını paylaşmakla kalmayıp romanı kendi fikirlerini ifade eden bir ortam hâline getirmesi yaygın bir uygulamadır”* (Kantarcioglu, 2007, 20). Modernist romanda ise topluma, geleneklere, ortak değerlere bireyselleşmenin bir sonucu olarak karşı çıkılır. Böylece yazarının sosyal öğretisi olmaktan çıkan romanda ideoloji yerine sanatsal boyut önem kazanır.

19. yüzyıl gerçekçilerinin pozitivist, materyalist bakış açlarına, ideolojik, ekonomik kurtuluş reçetelerine ve aklın yönlendirdiği her türlü akli ve mantıki genel geçer yapılanmalara tepki duyan modernist roman ilk kez James Joyce ile başlar. M. Proust, H. James, J. Conrad, F. Kafka, Virginia Woolf, R. Musil, W. Faulkner de modernist romanın öncülerindedir (Çetin, 2013, 90). Geleneksel romanın olay zincirini ortadan kaldıran Kafka da Joyce da metinlerini alışılmışın dışında,

grotesk/yabancı bir atmosfer içinde kurgular. Ne Joyce'un ne de Kafka'nın metinlerinde olaya dayalı bir gerilim vardır (Ecevit, 2001, 37).

Yıldız Ecevit, modernist romanın yapı/kurgu düzleminde iki ana kulvarından söz eder, bunlardan biri, *"Joyce'un, Musil'in, Oğuz Atay'ın romanlarının oluşturduğu ana kurgu eğilimidir. Bu eğilimde metin bir biçem çoğulculuğu içerir, çoğu kez birbirinden bağımsız metin adalarının montaj/kolaj teknikleriyle birleştirilmesinden oluşur"* (Ecevit, 2001, 44) İkinci kulvar ise *"Kafka'nın, Canetti'nin Yusuf Atılgan'ın izlediği yoldur. Bu yolda ilerleyen romancı, metnini bütüncül bir öykü varmış gibi kurgular. Ancak bu öykü, tüm mantık kategorilerinin dışında bir çizgi izler; neden-sonuç ilişkisi ortadan kalkmış, uzam-zaman boyutu amorflaşmış, yabancı/fantastik/absürd bir düş mantığı metne egemen olmuştur"* (Ecevit, 2001, 45).

Roman türü Türk edebiyatına 19. yüzyılda Batı'dan alınan bir tür olarak dahil olur, bu nedenle ilk örnekler özgün eserler olmaktan ziyade çeviri ve taklit niteliği taşımaktadır. Kenan Akyüz, Tanzimat devrinin ilk dönemdeki edebi eserlerini *"doğrudan doğruya Fransız romancı ve hikâyecileri örnek alınarak yapılmış denemeler"* (2013,69) olarak nitelendirir. Sanatsallıktan ziyade sosyal faydanın ön planda tutulduğu devrin roman anlayışında öğreticilik işlevi baskındır. James Joyce *Ulysses* (1920) ile Batı'da modernist romanın yetkin örneğini verirken Türk edebiyatında henüz aynı yetkinlikte bir eserden söz edilemez. Nasıl ki roman türü Türk edebiyatına Batı etkisi vasıtasıyla girmişse modernist roman anlayışı da Batı'daki modernist metinlerin örnek alınması yoluyla Türk romanında etkisini gösterir. Zira *"modernleşme süreci içerisinde görülen Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Kentleşme gibi olgular ve özellikle Aydınlanma içinde oluşan bilimsel gelişmeler ile onların ortaya çıkardığı olumsuzluklar Türk toplumunda aynı şekilde yaşanmamıştır"* (Yürek, 2008, 200). Bu da modernist etkinin Türk romanında doğrudan bir modernleşme neticesinde ortaya çıkmasından ziyade Batılı metinlerin örnek alınması vasıtasıyla görülmesinde etkili olmuştur. Türk edebiyatında ilk modernist roman örneklerine bakıldığında Abdülhak Şinasi Hisar ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde modernist unsurlar görülmekle birlikte tam anlamıyla modernist sayılmazlar. Tanpınar *"yeni ve modern anlatım tekniği, zaman ve terkip bakımından getirdiği teklifleri, bir uygarlığa özgü değerleri vermesi ve nihayet şiirsel üslubu ile Türk romanında çığır açar"* (Gündüz, 2013, 451). Modernist romanın en belirgin özelliği bireyin iç dünyasına eğilmesi ve bu iç dünyanın karmaşasını yansıtmasıdır. Orhan Pamuk, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* (1949) romanında bireyin içsel dünyasının "ben"i temsil etmesinden ziyade "biz" sesini yükselttiğini, Tanpınar'ın anlatıcı yazar olarak kendisini ön plana alıp kültür öğretmenliği yaptığını, bu nedenle de modernist sayılmayacağını söyler:

Bu "biz" kim? Türkler, Osmanlılar, İstanbul'da yaşayanlar, bu metnin oluşmasını istediği bir millet, bir kültür, bir çevre; bütün bunlar belli... Bu "biz" sesini duydukça, her duyuşumuzda, "biz"

varılmaya başlıyoruz. Bunu Tanpınar yaratıyor. Bu metin o zaman birdenbire yalnızca iki kişi arasındaki bir aşkı anlatmaktan çıkıyor, o aşkı dikizleyen, o aşk hakkında kulaklarına bir şeyler söylenen bizi, bir cemaati tarif ediyor. Ahmet Hamdi Tanpınar da bu cemaatin bütün manevi yükünü taşıyor. Bu cemaatin bir anlamda imamı, yol göstereni: Bütün sorunları için ıstırap çekiyor. Hepimiz için iyi şeyler düşünüyor ama bütün bu tutumu yüzünden, bu babaca öğretmenliği yüzünden hiç de modernist bir yazar değil; modernist bir metin üretmiyor. Bizler için, bizlerin duyarlılığımızın gelişmesi, bizim geçmişimizi tanımamız, onun geçmişe bakarak bir kültürü tarif ederken bizi tarif etmesi, bütün bunlar roman ilerledikçe oluşuyor. Böylelikle biz Nuran'la Mümtaz'ın aşkı için ilerlerken, onların içinde yaşadığı musikiyi, Boğaz'ı, çevreyi tanırken aslında usul usul, ta derinden bir kültür, bir millet, artık ne dersiniz deyin, hayali bir dünya oluşuyor (Pamuk, 1995, 41).

Eserleriyle Türk edebiyatına geçmiş zaman özlemlerini yerleştiren yazar olarak bilinen Abdülhak Şinasi Hisar'ın geçmişi bugüne taşıdığı romanlarında da “*Proust, Joyce, Virginia Woolf ve Huxley'den gelen bilinçaltı roman akımı etkilidir*” (Enginün, 2013, 271). Modernist romanın Türk edebiyatındaki başlangıcı bağlamında değerlendirildiğinde Hisar ve Tanpınar'ın eserlerinin “*sadece kısmî etkilenimler sonucunda modernist romanlara ait unsurlara romanlarında yer verdikleri ve bu anlayışla geleneksel-gerçekçi ile modernist romanın arasında kaldıkları*” (Yürek, 2008, 198) böylece modernist romanın ilk örneklerini vermekten ziyade bir “geçiş” görevi üstlendikleri söylenebilir. Geleneksel-gerçekçi anlayıştan kopuşu içeren modernist roman anlayışı yolunda 1970'li yıllara gelindiğinde Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ı (1972) ile büyük bir atılım gerçekleşir. Atay, Türk romanında kurgu/biçim özellikleri açısından geleneksel roman kalıplarını yıkan yeni bir anlayışla modernist romanın gerçek anlamda ilk örneğini vermiş, aynı zamanda eserinde “*romanın yazım ve basım aşamalarını da vermeye postmodern romanın da yolunu açmıştır*” (Gündüz, 2013, 511). 70'li yılların başlarında arayış içinde olan Türk romanında modernist açılımlar Oğuz Atay dışında Yusuf Atılgan, Adalet Ağaoğlu, Ferit Edgü, Bilge Karasu, Sevgi Soysal başta olmak üzere az sayıda yazarın kaleminde uygulama alanı bulur; 1980'li yıllardan itibaren ise daha geniş yazar çevresince benimsenen modernist anlayıştaki romanlar nitelik ve nicelik bakımından artış gösterir.

2. Kırmızı Pelerinli Kent Romanının Modernist Estetik Bağlamında Okunması

2.1. Modernist Estetiğin Biçimsel Yansımaları: Anlatım Teknikleri ve Dil

Aslı Erdoğan'ın 1998'de yayımlanan romanı *Kırmızı Pelerinli Kent*¹, her biri farklı adlandırılmış on dört bölümden oluşur. Romanın kadın karakteri Özgür üniversitedeki kariyerini bırakıp İstanbul'dan Rio'ya gelir, burada geçimini sağlamak için de İngilizce dersleri verir.

¹ Erdoğan, Aslı (2022). *Kırmızı Pelerinli Kent*. Everest Yayınları, İstanbul: Makaledeki alıntılar kitabın bu baskısından yapılmıştır.

Üniversitedeki kariyerini bırakıp bir macera, arayış uğruna geldiği Rio’da aynı zamanda bir roman kaleme almaktadır. “Kırmızı Pelerinli Kent” adını verdiği bu romanı Aslı Erdoğan’ın gerçek romanı ile aynı adı taşır. Özgür’ün romanı için yarattığı kahramanı “Ö.” ile arasında koşutluklar mevcuttur. İç içe geçmiş aynı adı taşıyan her iki romanda da Özgür’ün Rio’da geçirdiği iki yılı varoluşsal sorunlar odağında okuyucuya sunulur. Rio, içinde barındırdığı tüm çekicilikleri, zıtlıkları, karmaşası ile Kırmızı Pelerinli Kent’tir. Özgür, tehlikelerle dolu bu şehirde Rio’nun sokaklarına karışır, kimsenin onu tanımadığı, yargılamadığı kent karmaşasının içinde, kaçtığı tüm değer yargılarından uzakta özgürlüğünü inşa etmek ister. Eserin kurgusunda kronolojik sırada ilerleyen ve heyecan uyandıran bir olay örgüsünden ziyade, ana figür Özgür’ün kendi iç hesaplaşması ile Rio’yla hesaplaşmasının zamanda ve uzamda iç içe geçmiş hâli hakimdir. Zira modernist metinlerde, daha önce geleneksel metinlerde önemli görülen *“hikâye, olay unsuru önemsizleşmiş, kayda değer, önemli, büyük, ciddi tip üretme anlayışı terk edilmiş, zaman dizimine bağlı dış zaman süreci anlamını yitirmiştir”* (Çetin, 2013, 87).

Özgür’ün Rio’daki kimi anılarını ana metindeki Özgür karakterinin hayatından takip ederken kimi anılarını da otobiyografik özellikteki romanın kahramanı Ö’nün hayatı etrafında takip ederiz. Böylece ana metin ile iç anlatıdaki olaylar birbirini tamamlar. Dolayısıyla kurgu içinde kurgu ile romanın yazılış serüveni verilirken gerçeklik ile kurmaca arasındaki ilişki ortaya çıkar, bu da *Kırmızı Pelerinli Kent* romanına kurgu düzleminde üstkurmaca niteliği kazandırır. Yaşanan gerçekliğe, kurmaca gerçekliğin eklendiği üstkurmaca metinlerde *“roman kişinin yaşam öyküsü çoğu kez, onun yazma edimi sırasında ortaya çıkan güçlüklerle boğuşmasından oluşur”* (Ecevit, 2001, 100). Edebiyatın kendini anlatması anlamına gelen üstkurmaca, geleneksel-gerçekçi edebiyatın dış dünyayı olduğu gibi yansıtma anlayışına karşılık metnin kurmaca gerçekliğini ön plana çıkarır. Postmodernist kurgunun ana özelliklerinden olan üstkurmacanın, modernist ve postmodernist metinlerde örnekleri görüldüğü gibi modernist roman öncesinde de uygulamalarına rastlanır. Ancak modernist öncesinden postmodernist eğilime değin ilerleyen süreçte üstkurmaca tekniği metnin aracı olmaktan amacı olma noktasına gelir. Bir eserin yazılış serüvenini geleneksel-gerçekçi roman dairesi içinde anlatan yazarların romanlarında, üstkurmaca sanata dair meselelerin roman içinde tartışılmasında aracı görevi üstlenir. Bugünküne benzer bir işlevde kurmaca-gerçeklik karmaşasını yansıtma amacı taşımaz. Postmodernist romanlarda ise gerçek-kurmaca ilişkisinin sınırlarını ortadan kaldırıp metin düzleminde bir oyun sunan üstkurmaca, modernist romanlarda da daha çok metnin estetik doğasına dikkat çekerek bir yabancılaştırma etkisi yaratır (Bolat, 2019, 61). Bu bağlamda, modernist anlayış ekseninde ele aldığımız *Kırmızı Pelerinli Kent* romanında da üstkurmaca, romanın yazılış serüvenini bireyin yabancılaşması ve kaçışının bir sonucu olarak ele alıp metnin estetik değerini ön plana çıkararak bir teknik olarak yer alır. Bununla

birlikte romanın kurgusunda herhangi bir gerçeklik-kurmaca karmaşasının olmadığından söz edilemez. Yaşanan gerçeklik ile kurmaca dünyanın sınırlarının karışmasının en belirgin örneğini romanın sonu oluşturur. İç romandaki Ö. karakteri romanın sonunda ölürken, ana metinde böyle bir son izlenmez. Okur da bu yolla gerçek son hakkında şüpheye düşürülür. Böylece modernist/postmodernist yazar geleneksel-gerçekçi yazarın aksine okura, dış dünyayla bağlantılı bir gerçekliği sunmak yerine romanın dış gerçeklikten bağımsız kurmaca dünyasını sezdirir.

Geleneksel roman anlayışının zamandizinsel yapısından kopan modernist metinlerde sıkça başvurulan tekniklerden biri de geriye dönüş tekniğidir. Geriye dönüş tekniği metinlerde kendini “dar anlamda geriye dönüş”, “yapıcı geriye dönüş” ve “çözücü geriye dönüş” olmak üzere üç farklı şekilde gösterir. Dar anlamda geriye dönüşte bir saat, bir gün yahut birkaç gün gibi yakın zamana dönülürken yapıcı geriye dönüşte kahramanın geçmişi hakkında ya parça parça yahut blok hâlinde bilgiler verilir. Böylece okuyucu hem kahramanı hem o kahraman etrafında anlamını bulan olayları daha iyi anlamış olur. Çözücü geriye dönüş ise daha çok polisiye romanlarda uygulanan bir yöntemdir (Tekin, 2022, 246-249). *Kırmızı Pelerinli Kent* romanında anlatılanlar belli bir kronolojik sırada ilerlemez, geriye dönüşlerle zamanda geniş bir yelpaze açılır. Eserde geriye dönüş tekniği daha çok Özgür’ün geçmiş yaşantısından verilen parçalar şeklinde olup yapıcı geriye dönüş tekniği hâkimdir. Bunlardan biri, Özgür’ün Santa-Terasa sokaklarında dolaşırken, Göztepe’de geçen çocukluğuna ait bir yaşam parçasının verilmesidir:

Göztepe’nin eski ahşap köşklerine ‘korsan seferleri’ düzenler, çoktandır sıçanların sultasındaki viranelerden ganimetlere dönerlerdi. Bir keresinde bekçinin baskınına uğramışlardı. Çılgın çılgına birinci katın pencerelerini kırmışlar, sonunda gerçek korsanlar olmanın verdiği esrimeyle yarı sarhoş, elleri kolları kesik içinde metrelerce aşağıdaki zemine bırakmışlardı kendilerini (s.95).

Böylece romanda yer yer şimdiki zamandan sapmalarla zaman geriye doğru genişletilir. Aynı şekilde Özgür’ün Rio’ya geldiği ilk zamanlarda tanıştığı sevgilisi Roberto ile başından geçen bir olay vasıtasıyla tanışması da yine yapıcı geriye dönüş tekniğiyle okuyucuya aktarılır:

Rio’daki ikinci ayında, bir tiyatro binasının önünde oturmuş, sokak tiyatrosu oyuncularının sohbetini dinler gibi yaparken, ansızın silahlı çatışmanın ortasında bulmuştu kendini. Son hızla kaçan araba soyguncuları ile peşlerindeki polislerin arasında sıkışıp kalmışlardı. Deneyimli Cariocalar -Rioluların kendilerine verdikleri ad- derhal yere atmışlardı kendilerini; oysa Özgür ayağa fırlamış, bir elinde guarana gazozu, ötekinde sigara, ilk kez piranha gören bir çocuğun merakıyla, ön camdan yarı beline dek sarkmış, durmaksızın ateş eden soyguncuya bakakalmıştı. (...) Roberto, Özgür’ü belinden kavradığı gibi yere yıkmış ve hayatını kurtarmıştı (s. 25).

Bireyin iç dünyasındaki çatışmaları odağa alan modernist metinlerde, ruhsal boyutun sunuş yöntemlerinden biri olan iç monolog tekniği de *Kırmızı Pelerinli Kent* romanında bireyin yabancılaşma ve yalnızlaşma izleğini yansıtan muhtevasına koşturarak kullanılmıştır, “yabancılaşma ve yalnızlaşma sonucu ortaya çıkan bireyselleşme durumunun bir uzantısı olarak kişi, toplumsal yapılara, ortak değerlere karşı yabancılaşır ve kendi bireysel dünyasına ve içine döner. Dolayısıyla iç dünyalarını yansıtmak üzere bilinç akımı, iç konuşma gibi yöntemlere başvurur” (Çetin, 2013, 88). Böylece içe kapanan, yalnızlaşmış bireyin romanlarda anlatılması bu teknik ile mümkün olur. *Kırmızı Pelerinli Kent*’te çoğunlukla Özgür’ün kendisiyle hesaplaşma anlarında iç monolog tekniği belirgindir. Genellikle birinci tekil şahıs anlatıcı tercih edilerek, kahramanın iç dünyası dolaysız şekilde aktarılmıştır:

Bu yarı vahşi topraklarda, yepyeni bir özgürlük ve kuşatılmışlık duygusu içinde tek başıyım. Bana gereksinim duyan tek bir kişiden, hatta bir gözlemciden bile yoksun olmanın mutlak, dört başı mamur, cehennemsi özgürlüğü... İstedğim yalanı savurabilir, kendime canımın çektiği geçmişi biçebilir, en günahkâr faziletlerimin peşinde koşabilirdim (s.19).

Koskoca iki yılı boşa harcasam da en azından bir kitap yazdım ben. Hiç kimsenin işine yaramayacak belki, hiç kimseyi hiçbir şeyden kurtarmayacak. Yalnızca gerçeğin yerine koymak için seçtiğim olgular, yaralarımı yıkayan yalanlar... Karanlık bir okyanusta üç-beş ışıltılı kıpırtı. Titrek, sıradan, tılsımlı... Yazdım, çünkü insan hayatına on ile on dört dolar arasında değer biçen bu kentte, ölüme karşı başka siper bulamadım. Şu an kendi kambur çocuğumla baş başayım, ama eskisinden de yalnızım (s. 145).

Eserde metinlerarasılık tekniği de ana temayı destekleyici nitelikte kullanılmıştır. Farklı kaynaklardan metin parçalarının alınması yoluyla gerçekleştirilen metinlerarasılık tekniğinde yazar, edebiyata veya sanatın dışındaki diğer alanlara ait bilgi birikimini romanın bütününe ve hücrelerine eriyik olarak sindirir. Başka kaynaklardan alınan bu metin adacıkları, esere aynen ekleme ya da dönüştürme yoluyla dâhil edilir. Daha çok postmodernist metinlerde görülen dönüştürerek alma yönteminde, alınan metin parçasının mahiyeti bozularak yazar tarafından yeniden üretilir, bir tür oyun hâline getirilerek kullanılır. Klasik ve modern romanda ise genelde başka metinlerin salt içerikleri bir düşünceyi desteklemek, açıklamak amacıyla mahiyeti bozulmadan aslî hâliyle alınır (Çetin, 2013, 211). Genellikle postmodern metinlerde ağırlık kazanan metinlerarasılık tekniği “son yılların modern olsun postmodern olsun birçok romanında fark edilir” (Aytaç, 2012, 395). *Kırmızı Pelerinli Kent*’te metinlerarasılık bağlamında değerlendirmeye dâhil edilebilecek birden fazla alıntıya yer verilmiştir. Farklı kaynaklardan alınan bu parçalar her bölümde esas ileti ile uyumlu olacak şekilde ana metne mahiyeti ve yapısı değiştirilmeden

eklenmiştir. Bunlardan biri “Santa Terasa’nın Delisi” bölümünde yer alan William Blake’in “İlahi İmge” şiirinden alınan bir kısımdır:

*İnsan giysisi dökme Demirdir,
Kızgın bir Dökümhane İnsan Sureti
İnsan Yüzü damgalanmış bir Ocak
Onun Aç Karnı İnsan Yüreği (s. 66).*

Yazar yine “Santa Terasa’nın Delisi” bölümünde, anlatımına Kafka’dan bir alıntı ile giriş yapar: “Bir noktadan sonra artık geriye dönüş yoktur. İşte varılması gereken yer o noktadır” (s. 45). “Havai Fişekler Günü” başlıklı bölümde de Nietzsche’nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (1883) adlı eserinden bir alıntı yer alır: “Gezgin kimsin sen? Ne arıyorsun aşağılarda?” (s. 13). Eserde, metinlerarasılık bağlamında yapılan alıntılar yalnızca edebi metinlerden oluşmaz, dini kitaplardan alıntılar da mevcuttur. “Sıfır Noktası” adlı bölümde yazar, Kitab-ı Mukaddes (İncil)’in Luka bölümünden bir alıntı ile anlatımına başlar: “Bırakın, ölümler ölümleri gömsünler” (s. 122). Belirttiğimiz örnekler dışında da farklı metin ve yazarlardan alınmış parçalar mevcut olup, eser metinlerarasılık bakımından zengin örneklerle sahiptir. Böylece modernist/postmodernist yazar da kültürel bilgi birikimini metinlerarasılık yöntemi ile yazınsal alanda sergileme fırsatı bulur.

Modernist romanda, geleneksel-gerçekçi anlayışa özgü neden-sonuç ilişkisine bağlı olay örgüsü geri planda kalmış, artık neyin anlatıldığından ziyade nasıl anlatıldığı önem kazanmıştır. Bunun neticesinde de metinlerin sanatsal boyutu ön plana çıkmış, “*edebiyatın aracı olan dil, amaç hâline gelmiştir*” (Çetin, 2013, 99). Modernist estetiğin unsurlarını barındıran *Kırmızı Pelerinli Kent* romanında, özellikle Özgür’ün kaleme aldığı romanından bölümlerin verildiği iç anlatıyı oluşturan kısımlarda, dilin sanatsal/şiirsel işlevini ön plana çıkaran, ses değeri yüksek, ritmik akışı sağlayan devrik ve eksilteli cümlelere yer verilmiştir:

Bir gürültüde yitip gitmek, bir çılgınlıkta kendini bulmak, tutkuların en zehirlisini tatmak için. Uzaklarda davulların gürültüsü; tamtamlar, atabaque’ler, marimbalar, pandeiro’lar... Uçsuz bucaksız yalnızlık çölündeki dev şölen ateşine varacak. O da katılacak kendinden geçmişçesine dans eden kalabalıkların arasına. Zincirlerinden boşanmış, esrik, zevkle lanetlenmiş... Ortak ateşlerinin, onları dört bir yandan kuşatmış geceyi ve kendi içlerindeki geceyi aydınlatması için umutsuzca dans edenler... Aynı ritimde, aynı çölde, aynı gecede... Uygun adım, el ele, omuz omuza bir yok oluşun diplerine doğru yürüyenler... (s. 141).

2.2. Modern Çağın Mekânsal Trajedisi: Kent ve Gecekondulaşma

Mekân, insanın içtenlik değerlerini anlayıp inceleyebilmek için ayrıcalıklı bir konudur. Mekâna özgü bütün değerler, derinlikli incelendiğinde dağınık ya da toplu biçimde ‘insan’ı ortaya

çıkaran sosyolojik ve psikolojik nedensellikler bulunmuş olur (Öner, 2019, 15). Bu bağlamda mekân ile birey arasında çift yönlü bir etkileşim olduğundan söz edilebilir. Mekân bireyi etkilediği kadar, birey de mekânın şekillenmesinde aktif bir rol oynar. Toplum ile mekânın ilişkisi söz konusu olduğunda ise mekânlar ortak yaşam biçiminin ve kolektif hafızanın taşıyıcılığını üstlenir. Birey, toplum ve mekânın çok boyutlu ilişkisi düşünüldüğünde “mekânlar, sanat eserlerinde somut biçimde anlatıldıkları kadar duyguların ortaya çıkmasını sağlayan itici güç olarak da ele alınır” (Öner, 2019, 132). Söz konusu mekân kozmopolit bir “kent” olduğunda yazarın kurgu evrenine çok yönlü ve karmaşayı barındıran şekliyle yansır. Nitekim “kent, bireysel ve toplumsal anlamda yarattığı etki, bu etkinin yarattığı imgesel atmosferle edebiyata ilham veren; kaynaklık eden, algı sahası ve bireylerin edebi metinleri alımlamasında kayda değer göstergelerle yüklü, çağrışım zenginliği yaratan mekânlardandır. Bireyin kentle, yaşadığı mekânla ilişkisi çift yönlüdür. Hem mekânı inşa ederek ona kimlik kazandırır hem de mekân üzerinden kendi kimliğini yeniden inşa sürecine girer” (Balık, 2016, 162). *Kırmızı PeleRLİ Kent* romanında kurguyu ilerleten temel mekân olan Rio, Özgür’ün kendi iç hesaplaşmalarını yaşadığı yer olmakla birlikte suç, karmaşa, kuralsızlık, hastalık ve ölümü de barındıran bir “kaos”tur. Böylece eserde Rio, sadece olayların geçtiği somut mekân olmanın dışında tüm karanlık ve renkli yönleriyle sergilenir. Geriye dönüşlerle Özgür’ün Rio’daki anılarını izlediğimiz eserin ilk bölümü mekânın tasviriyle başlar:

İşte size bildik, sıradan, soluk kesici bir Rio fotoğrafı: Gümüş parıltılarla uzayıp giden gölgesiz kumsallar, kentin yüreğine dek uzanan Guanabara Körfezi’nin labirentimsi kıyıları... Yeryüzüne saplanmış hançerler gibi ufuk çizgisini parçalayan dağlar, baş döndürücü uçurumlar, yüce, yabanıl ve yırtıcı kayalıklar... [...] Tropiklere özgü keskin ışığın ve dağ yamaçlarını saran kızılımsı pusun altında, masallar diyarına dönen kent... (s. 9-10).

Özgür’ün kente ilk gelişindeki izlenimlerini oluşturan masalsi Rio, içine girdikçe kaosun hâkim olduğu bir şehre dönüşür. Özgür’ün bu kente gelmeden önce beklediği Rio ile yaşadığı Rio zıtlıklar teşkil eder:

Brezilya’daki bütün serüvenlerin sonunun kanlı olduğu, bu vahşi toprakların, on altıncı yüzyıldan beri her gezgini, ipini koparmış, altın avcısını, çılgın yürekliyi alt ettiğini anımsatırım. Rio’nun AIDS ve suç rekorlarını bir an bile akıllarından çıkarmamalarını, hiçbir koşulda tek başlarına dolaşmalarını, saat, altın ya da altına benzer bir takı takmamalarını, kentin kanının üzerlerine sıçramaması için her türlü akılcı önlemi almalarını öneririm (s. 10).

Özgür, Rio’ya ilk geldiğinde bu şehrin iki farklı yüzünü keşfeder. Seçkin, zengin kesimin yaşadığı, lüks konutlardan oluşan Ipanema sahilleri Rio’nun gösterişli yanını temsil ederken, her türlü suçun kol gezdiği, yasaların dahi kontrol edemediği Favelalar’ın bölgesi ise kentin karanlık

yüzünü oluşturur. Özgür'ün Rio'ya girerken bindiği taksinin camından izlediği bu iki farklı Rio şu şekilde aktarılır:

Çok fazla görünüm, çok fazla çelişki, çok fazla trajedi sunuyordu bu kent. Sürekli yoluna çıkan hilkat garibeleri, işkence izleri, cesetler ve cinsellik... 'Dünyanın en pahalı' apartmanlarının dizildiği görkemli Ipanema kumsalı, onun hemen ardında ayağa kalkmaya çalışan bir yaralının kambur sırtını andıran dünyanın en büyük favela'sı, üç yüz bin kişilik Rocinha... (s. 29).

Brezilya'nın "favela" adı verilen gecekondu mahalleleri ilk olarak 19. yüzyılda eski köleler ve askerler tarafından kurulmaya başlanır. 1940'lardan sonra da Brezilyalıların kırsal bölgelerden iş bulmak için kente göç etmesiyle de bu gecekondu yapıları yaygınlık kazanır. Rio de Janeiro şehrinde bulunan en büyük ve meşhur favela ise 300.000 kişilik nüfusu bulunan "Rocinha"dır. Bu favelaların sağlık ve barınma konusunda yetersiz oluşları, çeşitli suçları ve suçluları barındırması ve fakirliğin en üst seviyede olduğu sınıfsal ayrışma mekânları olması temel özelliklerini oluşturur. Uyuşturucu kaçakçılığının merkezi olan favelalarda, uyuşturucu trafiğini yöneten çeteler ile polis arasında çıkan çatışmalar da bu gecekondu mekânlarının en önemli sorunlarından. Favelalarda yaşamak, eğitim ve iş olanakları bakımından ikinci sınıf insan olarak dışarda tutulmayı da beraberinde getirir (Çobanoğlu, 2015, 182-183). Rio'nun kenar mahallerinde kurulan favelalar, eserde sınıfsal ayrışmanın en net gözlemlendiği mekânlar olarak karşımıza çıkar:

Bir sigara yakmıştı ki favelalar başladı. Binlerce, on binlerce iç içe geçmiş, yıkık dökük ev, kilometreler kilometreler boyu uzanıyordu, Rio'nun merkezine dek. Damsız, çatısız kulübeler, kerpiçten, kartondan, tenekeden borçkalar, çamur deryasına diz boyu batmış labirentler... (s. 22).

Metropoller, modernitenin ürünü olmakla birlikte "Orta çağ'dan bu yana, toplumsal yaşamın canlılığının, zenginliğinin ve yoksulluğunun, neşesinin ve kederinin en açık biçimde gözlemlenebildiği yer" (Oktay, 2002, 23) olarak zıtlıkların, karmaşıklığın mekânlarıdır. Rio de Janeiro, kentin yerleşiklerine ev sahipliği yapan gösterişli Ipanema sahilleri ve yoksulluğun, suçun merkezi hâline gelmiş gecekondu mekânı favelalar'ı ile kent karmaşasını en açık biçimde sergiler.

Eserde anlatılan fevelalar, kendi çete liderlerini kurmuş; her türlü soygunculuk, silah kaçakçılığı, cinsel suç ve kokain ticaretinin yapıldığı, yoksulluk ile suçun iç içe geçtiği mekânlardır:

Çatışmasız gün geçmezdi favelalarda, rakip çeteler kokain paylaşımı yüzünden birbirine girer ya da avantajını yeterli görmeyen polis, tepeden tırnağa silahlanmış ellişer kişilik birlikler halinde baskınlar düzenlerdi (s. 15).

Varoş hayatının sürdüğü favelalarda, “mülkiyet”, “bireysellik” gibi kavramlar da önemini yitirmiştir. *“Bir bakıma bireyliğin öne çıktığı kent yaşamına girmek için bir koridor olarak kullanılan gecekondulu mahalleleri, kolektif bilinçle yaşayan ve özneleşmemiş insanların büyük şehir karşısında geçirecekleri kültür şokunun kalkanı”* olmuştur (Balık, 2013,135). Favelalarda yoksulluk, mülkiyetsizlik ve suç ortaklığında birleşen kolektif bir yaşam alanı hâkimdir:

Keşiş hücreleri boyutundaki, çoğu penceresiz odalarda, her yaştan kadın, onar-on beşerlik topluluklar hâlinde kümelenmiş, çıplak ampullerin çiğ ışığı altında, siyah-beyaz ışığa bakıyordu. Akarsu yoktu, elektrik yüzde yüz kaçaktı; pencerelere kartonlar, muşambalar yapıştırılmıştı ve her odada bir televizyon vardı. Ne sınırları belliydi evin ne kapıları ne de giren çıkanı. ‘Mülkiyet’, ‘özel hayat’ gibi kavramları, enseste ilişkin tabuları geçersiz kılan bir yaşama biçimi egemendi favela’da (s. 87).

Favelalar, kendi bölgelerinden taşarak tüm kente hâkim olan soygun, cinayet, kaçakçılık suçları nedeniyle kentin yerli sakinleri tarafından birer tehdit unsuru olarak algılanırlar. Cemil Meriç, azınlığın suçla ilişkisini korunma refleksine bağlar: *“Zayıf olan azınlık daima korunma refleksi içindedir. Suçluluk söz konusu olunca da zayıf olan alt sınıfların, kendilerinden çok daha güçlü bir düşman karşısında, zayıflıklarını da telafi etmek istercesine şiddete ve cesarete başvurmaları, korunma refleksinin normal bir sonucudur”* (Meriç, 2006, 506). Terörize edilmiş bir yaşam tehdidi oluşturdukları kadar, kentin coğrafi ve kültürel dokusunu da istilaya uğratan marjinal bir görünüm sunarlar:

Rio’nun yerleşik düzene geçmiş halkı, manzaralarını bozan, güzelim kentlerini bir açık hava tuvaline, hastaneye, toplama kampına çeviren, yabancıların gözünde itibarlarını iki paralık eden, sokaklarda korkusuzca dolanmalarını engelleyen bu sürüngenlerden öylesine tiksindir ki, Justiceiro’lara (adalet dağıtıcıları) avuç avuç para döker (s. 101).

İç göç sonucu metropollerde marjinal yaşam alanı oluşturan gecekondulu sakinleri *“yerleşik hemşerilerle farklı davranış, düşünüş biçimlerinin temsilcileri/eyleyenleri olarak”* (Oktay, 2002,190) çatışma sahası yaratır ve *“kültürel bağlamda bir alt bölge oluşturdukları için büyük kentin daha eski yerleşikleri (hadarileri) tarafından küçümsenmekte, bilinen deyimle maganda diye çağırılmaktadırlar”* (Oktay, 2002, 25). Favelalar, yoksulluğa paralel olarak artan suç oranları, illegal örgütsel faaliyetleri ile resmi otoriteler için de birer itici güç oluştururlar:

Santa Teresa Tepesi’nin cangıla açılan yamacındaki iki dev favela sekiz gündür savaşıyordu. Altı yüz kadar favela Cunta döneminden beri, Latin Amerika’nın en güçlü örgütlenmelerinden birinin Comandante Vermelho’nun denetimindeydi. [...] Ordunun el koymasıyla çatışmalar kesilmemiş, tersine iyice çağrından çıkmıştı (s. 15).

“Rio’nun olağanüstü güzel yüzünü çiçek bozuğuna çeviren” (s.15) favelalar hem resmi otoriteler hem de kentin yerleşik halkı tarafından şehir yaşamından izole edilmek istenmiştir, bu da gecekondu insanını kentin içinde “öteki” konumuna iter: “Gecekondu yaşantısının merkez tarafından yapılan tanımı ve konumlandırmaları, marjinal, tehlikeli ve lekeli gibi nitelermeler etrafında şekillenir” (Balık, 2013, 137).

2.3. Modern Bireyin Sıkıntısı: Yabancılaşma ve Kaçış

Modern hayatın en derin problemleri bireyin bunaltıcı toplumsal güçler karşısında ferdiyetini koruma çabasından kaynaklanır (Simmel, 2000, 167). Modern hayatın bir getirisi olan metropollerde bireyin korunma bilinci daha fazladır, çünkü kent tehlikelidir, “kendine hayran eder ama, kaotik yapısı, terörize edici ve yalıtıcı çoğunluğuyla korku da verir” (Oktay, 2002, 24). Büyük kentlerde kalabalığın barındırdığı tehlike, bireyi diğerlerine karşı daima temkinli olmaya zorlayarak toplumsal ilişkileri küçük şehir ve kasabalara nazaran seyreltir. Bu da metropolün güvenilir olmayan çoğunluğundan kaçan bireyi yabancılaştırır. “Birey metropolün üyesidir elbet, ama yabancılaşmış, izole edilmiş bir üye. (...) Toplumsal ilişkiler kurmak ve statü edinmek de sorunlu hâle geldikçe yurttaş-birey polites olma konumunu yitirmekte, anonim içinde erimeyi seçmektedir” (Oktay, 2002, 188).

Dış dünyaya yabancılaşan birey, bu yabancılaşmanın uzantısı olarak kendi iç dünyasına yönelir. Dış dünyanın gerçekliği ile iç dünyada daima bir çatışma hakimdir; birey çatıştığı toplumsal, sosyal değerler ile uzlaşamaz ve sonu gelmez bir kaçış içerisine girer, “modern çağda gittikçe küçülen, yalnızlaşan, görünene ve bilinene inanmayan, iç çatışmalar içinde kendisinden kaçma yolunu seçen insan aşılmaz bir bunalıma girmiştir” (Balık, 2011, 10). Modern dünyanın getirilerine yenik düşen ve yabancılaşan birey, modernist metinlerde de estetik düzleme taşınarak 20. yüzyıl estetiğinin ana unsurlarını oluşturur. “Modern metinlerde kahraman, trajik düzeyde kaotik bir dünya ve bu dünyada yalnızlığa mahkûm olmuş insandır” (Balık, 2011, 8).

Özgür’ün İstanbul’daki hayatını geride bırakıp, tek başına Rio’ya gelmesi eserde karşımıza çıkan ilk kaçış izleğidir. Özgür’ün kaçışı aynı zamanda bir bilinmezliği arayıştır. İyi aile kızı normlarından, kendini bulmak istediği özgürlüğe kaçmıştır:

Geride bıraktığı her şeyi ateşe vermişti. Bütünüyle kirletilmiş bir evren çıkmışta karşısına. Eski Dünya’nın eski yöntemleri geçersizdi burada. Değer yargıları, Türkiye’den taşıyıp getirdiği ağır, kullanışsız bavulu gibiydi artık. Altı aşınmış, sapı kopmak üzere, tropiklerin neminde çürümeye bırakılmış. O hep ertelenen geri dönüşe dek gözden çıkarılmış (s. 14).

Özgür’ün tehlikelerle dolu, her ağına düşürdüğüne insafsızca davranan bu şehirde bir roman yazmaya karar vermesi yabancı hissettiği dış dünyadan kendi iç dünyasına kaçış, orada kendi

özünü arayışıdır. Zira bu arayışına, romanında yarattığı kahramanı Ö.'yü de ortak eder. Ö., Özgür'ün olmak istediği kişi olacaktır:

Yüzde yüz özyaşamsal bir kitap yazmaya soyunmuştu bir zamanlar. Alaycı bir gününde tanımladığı gibi 'travmatik olaylar tutanağı' [...] Oysa apayrı bir öykü çıkmıştı ortaya; Özgür'ün 'başından geçse de' gerçekte onun 'yaşamadığı' bir başka kadına, Ö.'ye ait bir öykü. Karnındaki bebeğin tekmelerini dinleyen bir anne gibi gelişimini izlediği, her geçen gün bağımsızlaşan bu dik başlı kadın, yazardan sürekli rol çalıyor; büyük harflerle yazılmış dramlarda odak noktasını kapıyordu. Özgür'ün renksiz ruhu bir prizmadan geçirilmişçesine ışık tayfının bütün renklerine kavuşmuştu Ö.'de. [...] Özgür'den daha somut, daha gerçek, daha insandı sanki (s. 89).

Özgür'ün Rio'ya gelişi ilk kaçıdır, bu kaçış ilişkileriyle, eylemleriyle, yazdığı romanıyla bir arayış yolculuğu olarak devam eder; fakat bilinmezliğe giden bu arayışında yabancılaşır, iç içe geçmiş iki romana isim olan "Kırmızı Pelerinli Kent" bu yabancılaşmanın hem tanığı hem sebebidir. Modernist metinlerin ana izleklerinden olan yabancılaşma, bir bakıma *Kırmızı Pelerinli Kent*'le sanatsal boyuta taşınmıştır. "İnsanın gerçeğe yabancılaşması olgusu, 20. yüzyıl estetiğinin ana taşıyıcılarından biridir. Anlamakta güçlük çektiği bir dünyayla kendisini özdeşleştirmekte zorlanan, ona yabancılaşan insan bu yabancılaşmayı sanatsal boyuta taşır, onu bir kurgu tekniğine dönüştürür" (Ecevit, 2001, 36).

Rio, Özgür'ün hem kaçtığı hem sığındığı şehirdir. Rio'nun karmaşasından, uyum sağlayamadığı dış dünyadan kendi iç dünyasına kaçır; aynı zamanda da Rio İstanbul'daki hayatından, uzlaşmadığı aile kurallarından kendi kabuğuna sığındığı yerdir:

Okyanusun öbür kıyısında bile kurtulamadığı o boğucu yılları... Ailece gidilen piknikler, ayçekirdekleri, siyah-beyaz ekrandaki Amerikan dizileri, bitmek bilmeyen ev ödevleri, kısıtlamalar, yasaklar, söylevler, cezalar... [...] ve hep yarı karanlık hüzünlü bir arayış... (s. 125).

Özgür'ü yalnızlığa, kendi iç dünyasına iten, dışarıya yabancılaştıran, peşinden gittiği bir "gerçeklik arayışı"dır. Bu gerçekliği ne Rio'nun sokaklarında ne favelalardaki yaşamda ne de büyüleyici Ipanema sahillerinde bulabilmiştir. Peşinden sürüklendiği gerçek, kendi içinde saklıdır:

İnsanı tanımak için uzaklara gitmek gerekir, demişti bir yazar. Oysa Özgür, uzaklara geldikten sonra Latinleri anlayabiliyordu. 'No ire foras...' Uzaklara gitme, gerçeklik senin içindedir (s. 79).

Senin içindekini barındıracak derinlikte hiçbir şey yoktur gerçek dünyada; ama sen de yaşamın, ölümün ve bütün düşlerinle, gerçeğin korkunç sonsuzluğunda, oylumsuz bir noktadan daha büyük değilsin (s. 139).

Anlamını kaybettiği yaşamın gerçeğini kendi içinde, iç dünyasında aramak yine modernist romanı geleneksel olandan ayıran başat özelliklerdendir: *“Modern romancılara göre hayatın gerçekleri, bireylerin iç dünyalarının deşilmesiyle ortaya çıkar. Modern romanda gerçek kavramına yaklaşım, geleneksel yaklaşımdan ayrılmıştır. Buna göre denilen şeyin kesin bir tanımı ve varlığı yoktur”* (Çetin, 2013, 87).

Eserde yabancılaşma izleği kendini “ötekileşme” düzleminde de gösterir. Özgür geldiği Rio’da, Latin Amerikalı olmayanlar için kullanılan “Gringa” olarak tanımlanır:

Bir dakikacık gringa! diye yanıtladı adam, üç sözcüğe sığdırabileceği kadar hor görmeyi ve küçümsemeyi sığdırarak’ (s. 57).

Gringa olarak Rio’da yaşamak, Özgür’ü soyguncuların, eli silahlı çete üyelerinin hedefine daha açık bir konuma getirir. Öteki olma durumu tedirginliğini, dışarıya olan yabancılığını artırır ve yalnızlığına daha fazla sığınmasına sebep olur:

Rio sokaklarında amaçsız, başıboş dolaşan bir Türk kadını; bir salyangoz kabuğuna nasıl çekilirse, öyle sığınmış kendi benliğine; her an kafasına dayanacak bir silahın korkusu içinde, ağzı zımpara kâğıdı gibi, adımları titrek, koltukaltlarında iri ter halkaları... Gözlerinden başka güvenebileceği başka hiçbir şeyi yok (s. 81).

Özgür, dış dünyaya, dış dünyanın anlamlandıramadığı gerçeğine ve tüm karmaşasına, kendi benliğine, benliğini yeniden yarattığı romanına sığınarak ‘ölümsüzlük’ ile karşı koymak ister. Bilinmez bir sonsuzluğa giden yolculuğunda ölümsüzlüğü yakalamak ister, bir bakıma kendi varlığını Ö’nün benliğinde yeniden inşa ederek bunu başarır:

Kırmızı Pelerinli Kent’i yazmış, ölüme karşı kişisel zaferini kazanmıştı. Önemsiz, küstah, acemice, yanıltıcı zaferini... Yarattığı kusurlu evrende kendi suretini gören bir tanrı gibi, ancak şimdi anlıyordu (s. 150).

Böylece Özgür’de İstanbul’daki hayatını bırakıp Rio’ya gelmesiyle başlayan kaçış eylemi, yalnızca somut coğrafyayla sınırlı kalmaz. Dış dünyadan iç dünyaya yönelen bir sıra izleyen kaçış isteği bireyselliği doğurur, bunun sonucunda yalnızlaşan birey uzlaşmadığı topluma, evrene yabancılaşır. Özgür’de izlediğimiz yabancılaşma olgusu, yalnızca dış dünyayla, dış dünyanın değerleriyle sınırlı kalmaz. Mevcut benliğine de yabancılaşmış, bunun neticesinde yazdığı romanın karakteri Ö. ile asıl benliğinden kaçıp kendini yeniden inşa etme yoluna girmiştir. Zira bireyin kendi varlığından kaçışı daha sancılı bir süreci doğurur. Bunun sonucunda yabancılaştığı benliğini bir şekilde yeniden inşa etmek ister. Bu istek, *Kırmızı Pelerinli Kent’in* yabancılaşmış karakteri Özgür’de, otobiyografik bir roman kaleme alarak “yaratım” süreci ile zuhur etmiştir.

2.4. Modern Hayatın Yeni Dedektifi: Gözlemleyen Özne Olarak Flanör

Walter Benjamin *Pasajlar* (1982) adlı yapıtında flanörü, Paris modernizasyonunun bir ürünü olarak tanımlar. Endüstriyel lüksün bir buluşu olan, küçük kent görünümündeki pasajların ortaya çıkışı ile modernleşme öncesinin bohem ve dandy tipleri yerini flanöre bırakır. Flanör, bu pasajlarda kendini evindeymiş gibi duyumsar. Pasajlarda ağır ağır dolaşan flanörün verdiği tembellik izlenimi ise salt görünüştedir. Büyük kentin temposuna uygun düşen tepki biçimleri geliştiren flanör, kentin karmaşasında gözlemleyen özne olarak istemeden de olsa dedektif olur. Bu da onun avareliğini haklı kılar (Benjamin, 2002, 135). Moderniteyle birlikte gelişen, rekabetin ve tekinsizliğin hüküm sürdüğü kent yaşamında flanör “yürüyen gözlemci” olarak kalabalığın içindeki yalnız kişidir. Caddelerden ve pasajlardan beslenen flanör “*nerde olursa olsun, her ne kadar kalabalıklar içinde de olsa, oraya yabancı kalandır*” (Tandaçgüneş, 2012, 100). Kentli tipolojisi olan flanörün başat eylemlerinden biri de yürümektir. Benjamin’in “*kaplumbağaların temposunda*” (Benjamin, 2002, 148) şeklinde tanımladığı bu yürüme başıboş bir yürüyüş değildir, flanörün aylaklığı özünde bir bilinç taşır. İşsiz güçsüz bir kişiliğe bürünerek yürüyen flanör, bu yolla “yürüyen düşünür” olarak kenti modern zamanların seyyahı gibi gözlemler. “*Şehir bir metin ve flanörler de gezme yoluyla bu pasajları, bulvarları, sokakları okurlar*” (Sarı, 2012, 299). Kendisi de bir flanör olan Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı*’nda flanörü “*Nasıl ki kuş havada, balık suda yaşarsa, o da kalabalıklarda yaşar. Aşkı, işi, gücü kalabalıklardır. Kusursuz flaneur için, tutkulu gözlemci için, ahalinin orta yerini, hareketin gel-git noktasını, gelip geçici ile sonsuzun arasını mesken tutmak müthiş bir keyiftir. Evden uzak kalmak ama her yerde evinde hissetmek; dünyanın merkezinde olmak, dünyayı gözlemlemek, ama dünyadan saklı kalmak*” (2013, 210-211) şeklinde tanımlar. İncelememize tabi olan *Kırmızı Pelerinli Kent* romanı da yazarının Rio sokaklarında dolaştırdığı kahramanı Özgür vasıtasıyla kent kültürünü yansıtmaya bakımından flanörlük ruhuna karşılık gelen bir metin olma özelliğini barındırır.

Özgür kaleme aldığı *Kırmızı Pelerinli Kent* adlı romanında, Rio’da geçirdiği iki yıllık zaman dilimini kendi iç çatışmalarını odağa alarak anıları vasıtasıyla anlatırken aynı zamanda bir şehrin panoramasını çizer. İçinde tüm zıtlıkları barındıran bu şehri yazmak için Rio’ya gelmeye, bu şehri yaşamaya karar verir. Şehrin barındırdığı tüm tehlikelere rağmen gözlemci-gezgin olarak sokaklarında, caddelerinde, her türlü keşmekeşi bünyesinde taşıyan kenar mahallelerinde dolaşması flanörlüğün “serüven” duygusuyla eşleşir: “*Flanör öte yandan içinde bulunduğu toplumda kendini tedirgin ve yabancı hisseder. Bu nedendir ki flanöre eşlik eden temalardan biri de serüven duygusudur*” (Tandaçgüneş, 2021, 99). Şehrin sunduğu karnavalesk görüntü Özgür’ün serüven tutkusunu pekiştiren unsurdur. Rio’nun turist rehberlerinde sunulan görkemli fotoğraflarıyla zıtlıklar teşkil eden yüzünü keşfetmek ve yazmak ister:

Görkemli Rio fotoğrafı ve onun negatifi, bir çift maske, o kadar; karnaval geleneğini yüzlerce yıldır sürdüren kentin büründüğü çeşit çeşit kılıktan yalnızca iki tanesi. Benim anlatacağım Rio ise ikiden fazla boyutta kurulu bir labirent, daha doğrusu hem zamanda hem uzamda iç içe geçmiş labirentler dizisi. [...] Az sonra Rio sokaklarına çıkacaksınız. Korkunçluğu her an duyan bir varlığın ok menziline bir yolculuk olacak bu (s. 11).

Özgür, bir tür kendini arayış ve serüven tutkusuyla geldiği Rio'nun varoşlarından burjuva mekânlarına değin çoğu zaman amaçsızca dolaşarak kentin kalabalığına karışır. Kendini *"sokakların çağrısına, enfes ve dayanılmaz hafifliğine kapılacak bir yolcu"* (s. 141) olarak görür. Breton, *Yürümeye Övgü* (2000)'de *"bir kenti arşınlayarak kendini keşfetmenin bir başka biçimi, gerçeküstücüler gibi sokaklarda, rasgele, başıboş dolaşmaktır"* (2008, 101) der. Özgür'ün de özünde kendini arayış eylemi olan gezintileri sosyal ilişkiler kurma amacı taşımaz, ayrıksı konumunu koruyarak karıştığı kalabalıklarda daima yalnız ve gözlemleyen durumundadır. *"Bir salyangozun kabuğuna çekilmesi gibi kendi benliğine sığınmış"* (s. 80) şeklinde tanımladığı dolaşma eyleminde kalabalığın içinde tedirgin bir yabancıdır. Flanörün, kitlelerin içindeki yabancı olma durumu *"asimile olmayı engelleyerek yabancılaşmayı sağlar ve böylece uyumlanmayan flanör daha iyi gözlemleyebilir"* (Tandaçgüneş, 2012, 122). Özgür'ün gözlemlerini, yazdığı romanı vasıtasıyla sanatsal alana taşıması ise onun flanörlüğünün edebi yanını oluşturur. Yine Breton *Yürümeye Övgü*'de *"aylak, amatör bir sosyologdur ama aynı zamanda da güçlü bir romancı, bir gazeteci, bir siyaset adamı, bir anekdot toplayıcıdır"* (2008, 103) der. Özgür'ün aylaklığı da bilinçli bir eylem olarak kent yaşamını gözleme dâhilinde gerçekleşir. Fakat bu gözleme eylemi Özgür'de herhangi bir strateji çerçevesinde gerçekleşmez. Rastgele karıştığı kalabalıklarda, önüne çıkan sokaklarda gözlemlediklerini yazar. Zira *"davranışlarını asla planlamayan flanörün stratejisi yoktur, aksine, yolun onu götürdüğü yerde karşılaştıkları onun sanatının malzemesidir"* (Tandaçgüneş, 2012,103). Kentin karmaşası ile Özgür'ün iç dünyası, iç içe geçmiştir; kentin barındırdığı çatışmaları kendi benliğinde duyumsayarak varoluşsal sorunlar odağında sanatının merkezine taşır. Böylece gözlemleyen özne olarak karıştığı kalabalıklardan sanatsal bir ürün ile çıkması Özgür'ün flanörlüğünü başıboşluktan farklı kılar. Kentin kalabalıklarına gözlemleyen/gezgin konumu itibarıyla dâhil olması Özgür'de bir bakıma dedektifliği de zorunlu kılarak bilinçli bir gözlemi ortaya çıkarır. Yazacağı romanı için gerçekleştirdiği gözlemleri neticesinde kent yaşamını adeta düşünce süzgecinden geçirerek, kentin panoramasını flanörün gözünden çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. *Kırmızı Pelerinli Kent*'in flanörü Özgür'ün, Rio'nun Santa Terasa bölgesindeki gözlemlerini sunduğu şu pasaj, flanörün şehrin sınıfsal ayrışmasını ortaya koymada ve böylece kentin toplumsal yapısını anlamada önemli bir figür görevi üstlendiğini de gösterir:

Sürekli karnavalda yaşayan Santa Terasa’da büyükelçilerden, politikacılardan, gözden uzak kalmak isteyen mafya babalarından, küpünü doldurmuş eski polis şeflerinden oluşan bir azınlık, yüksek duvarlı villalarda, korumaları ve dobermanlarıyla yaşar, sokaklarda asla boy göstermezdi. [...] Kentin, favelaların el koymadığı tek tepesiydi Santa Terasa; aynı zamanda sanatçılara, özellikle de zenci sanatçılara ait tek semtti. Sefaletten yetenekleri sayesinde kurtulmuş müzisyenlerin, dansçıların, ressamların, el oymacılığında koku yapımına bin bir türlü işle uğraşanların kurtarılmış bölgesi... (s. 51).

Şehrin kimliğini ortaya koyan bu gözlem, flanörü bir tür “seyyah” ve “vakanüvis” ile benzer kılar. Seyyahlar, çok eskiden beri doğayı temaşa ederken gördükleri her yeri kendi çalışmalarına bir şekilde aktarmayı görev addetmişlerdir. Belki de farklı yerler gezme, başka yerler görme arzusunun temel nedeni, gezilen görülen şeylerden çalışmaları için bir şeyler çıkarmak olmuştur. Bununla birlikte flanörün vakanüvisten farkı kartografik düşünceye hâkim olmamasıdır. O, şehri harita bilimcinin ya da vakanüvisin yaptığı gibi basılı birer belge hâline getirmeyi ilke edinmez (Sarı, 2012, 291). Özgür karakterinde de izlendiği üzere flanör, şehirden sanatsal üretimi için yararlanır. Flanörün mekânı daha çok “*kalabalığın toplumsal mekânı olan metropollerdir*” (Kılıç, 2017, 35). Flanör, modern zamanın ve modernitenin getirisi olan büyük kentlerin karmaşıklığı içinde kaybolur, benliğini eritir. Özgür de her renkten insanlık görünümüleri sunan Rio’nun kaos ortamında flanörün yaşadığı yitimi duyumsar:

Güney Amerika’nın, sokak çocukları cinayetleri ve karnaval ile ünlü kentinde kaybolup gitmişti. Bu gezegende sağa sola savrulan milyonlarca yersiz yurtsuzdan; astığı astık, kestiği kestik alnyazısının insafına kalmış yitik ruhlardan biri olup çıkmıştı (s.13).

Özgür’ün geldiği bu kentte yersiz yurtsuzlaşması sadece coğrafi konum olarak değil, kendi iç dünyasında da gerçekleşen bir yersiz yurtsuzlaşmadır. Bu noktada da modernitenin değişime uğrattığı toplum düzeninde kapitalist sistemin denetim altına alarak kendi kurallarıyla yerleştirmeye çalıştığı anti-kapitalist öznenin baş kaldırısı, aykırılışması doğar. Modern kent kültürünün bir gezgini olarak ortaya çıkan flanör tipi de çatıştığı bu düzenin ürünü olan metropollerdeki “*kitlelerin içinde dolaşmaktan hoşlanır ama kendini asla kitlelerin bir parçası olarak da hissetmez*” (Özsoy, 2012, 316). Ayrıca, bu kitlelerin içinde ayrıksı bir yere sahip olan flanör gezgin gözlemci konumu itibarıyla “*toplumun ezilenler sınıfı hakkında bilgi verir*” (Tandaçgüneş, 2012, 106). Özgür, metropol yaşamının içinde gözlemlediği favelalarda yaşayan bu dışlanmış, göz ardı edilmiş insanların yaşamını kapitalist düzenin sahiplerinin bir suçu olarak görür ve romanında onlar adına konuşur:

Ölümleri hep sessiz olur, rüzgârda sönen bir mum gibi. Duaların, ilahilerin, borazanların işe karışmadığı bir ölüm. Haykırmazlar, çılgık atmazlar, başkaldırmazlar. Onlara kulak verecek kimse yoktur çünkü. Yalnızca direnirler. İçlerinde kıymık kadar kalmış yaşama, yaşam adına sahip çıkan çelik gibi bir iradeyle, bedeninin en eski, en umutsuz, en karşı konulmaz tutkusuyla direnirler, direnirler, direnirler... (s.101).

Kırmızı Pelerinli Kent'in başkişisi Özgür'ün flanörlüğü, Benjamin'in "*Baudelaire'in kimliğinde cisimleştirdiği flanör*" (Tandaçgüneş, 2012, 108) ile benzerlik gösterir. Baudelaire *Paris Sıkıntısı* (1869) adlı yapıtında kaleme aldığı yazılarında Paris'teki kent yaşamının bir panoramasını sunar. Kentin kalabalıklarını, modern yaşamın acımasızlığını, kalabalık kent yaşamının içinde yitip gidenleri ve toplumun ezilenlerini flanörün gözünden anlatır. "Kalabalıklar" başlıklı yazısında kendisini yalnız ve düşünen bir gezgin olarak tanımlarken içine karıştığı bu kalabalık aynı zamanda Baudelaire'i sarhoş eder: "*Yalnız ve düşünen gezgin adam, bu evrensel kaynaşmadan özgün bir esriklik payı çıkarır kendine*" (Baudelaire, 2001, 47). Flanörün, kentin karmaşasından duyduğu haz *Kırmızı Pelerinli Kent*'in gezgin öznesinde de belirgindir. Özgür, bir tür kaos olarak tanımladığı Rio'dan Baudelaire'in flanörünün sarhoşluğuna benzer bir haz duyar:

Amazon ırmakları gibi iç içe geçen, yılanlar gibi kıvrılan koyuları, ufuk çizgisini parçalayan vahşi kayaları, kentin üzerine atılmış dev bir balık ağını andıran uçsuz bucaksız cangılı ile Rio, İstanbul'a hiç benzemiyordu kuşkusuz. Aşırı uçları, çelişkileri, ölçsüzlüğü seven, baştan çıkarıcı bir güzelliği vardı. Acımasızca çullanıyor insanın üzerine, onu sarhoş ediyor, kısıpaca alıyordu (s. 52).

Baudelaire'in sanatını besleyen kalabalık ile Özgür'ün sanatını besleyen kalabalık aynıdır. "*Örselenmiş yaşamın başkahramanları olan körler, sakatlar, dilenciler, fahişeler, fakirler, serseriler, suçlular, yersiz yurtsuzlar, evsiz barksızlar Baudelaire'in yazınsal öznesini oluşturur*" (Sarı, 2012, 296). Baudelaire arkadaşı Joseph Stevens'a adadığı "İyi Köpekler" başlıklı yazısında temelde toplumsal yaşamdaki eşitsizliğe eleştiri yaparak gözden düşmüş yerlerde dolaşan gezginin gözünden toplumun dışına itilmişlere vurgu yapar: "*Bazıları kentin dış mahallelerindeki bir yıkıntıda uyuyup, her gün, aynı saatte, nasiplerini almak için Krallık Sarayı'nın mutfak kapısı önüne gelirler; bazıları, budala erkeklerin artık istemediği boş yüreklerini hayvanlara sunan evde kalmış altmışlık kızların verdiği yemeği bölüşmek için beş fersahı aşkın yerden sürüler halinde koşarlar*" (Baudelaire, 2001,145). Şehrin panoramasından insan tasvirleri sunan gezgin/flanör Baudelaire aynı yazısında "*horlanan köpeklerin şarkısını söylüyorum*" (2001, 144) diyerek göz ardı edilenlerin, toplumun dışına itilenlerin dertlerini içselleştirir. *Kırmızı Pelerinli Kent*'in flanörü Özgür de Rio'nun gözden düşmüş kesimlerinde dolaşarak kent yaşamının dışına itilmiş, horlanmış insanların yaşamlarından görünümeler sunar:

Çeteler halinde dolaşan, acımasız, kavruk yeniyetmeler; her Allahın günü tecavüze uğrayan yarı çocuk kızlar; çift kişilik açlıkla tek başına boğuşan kanadı kırık gebeler; yaşama alanlarını, kokarcılar gibi metrelerce yayılan koku bulutları ile belirleyen, paçavralara sarılmış yarı kaçıklar; darp izleri, yanık izleri, işkence izleriyle kaplı dilenci çocuklar; veremli, trahomlu, AIDS'li ilkokul çağındaki çocuklar... Kastlara bölünmüş evsiz barksız toplumun derebeyleri... (s. 100).

Baudelaire “*Cehennem büyüsu beni hep gençleştiren / Aşkıyla mest olmak istedim koca fahişenin*” (2001, 148) diye tanımladığı Paris’e ne kadar tutkun bir hazla bağlıysa *Kırmızı Pelerinli Kent*’in flanörü Özgür de cehennemsi olarak tanımladığı Rio’ya aynı hazla bağlıdır:

Sevgi sözcüğünün daha dudaklardan dökülmeden çürüdüğü Rio de Janeiro’ya âşık olduğunu anlamıştı Özgür. Uçurumlar, leşler ve kartallar kenti... Artık yüreğinde de dal budak sarmış, korkunç bir ışık susuzluğu içinde, hep ileri atılan cangıl... Uyurgezer gibi arşınladığı sokaklarda günbegün, anbean yoluna çıkan buydu işte... Kırmızı pelerinli kentin yüreğinde atan, alev almış kaldırımlardan gövdesine tırmanan ritim, yüzyıllarca kamçıya boyun eğen kölenin toprak zeminli kulübelerde yarattığı ritimdi... Tehlikeli, Cehennemsi, hüzünlü tropikleri sevmişti (s. 149).

Böylece *Kırmızı Pelerinli Kent*’in gezgin öznesi, Baudelaire’in kişiliğinde temsil bulan flanör tipi ile uyumlu olarak karşımıza çıkar. Kenti ve kentin gerçeğini sanatının merkezi yapan bu flanör tipinde “*kalabalıktan ve canlılıktan kana kana beslenme, o kalabalığın hengamesi içinde yitip gitme ve kendini belirsiz ve görünmez kılma hâli, gezgin-öznenin edebi bir susuzluğu*” (Sarı, 2012, 296) olarak belirir.

3. Sonuç

Batı edebiyatında 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan modernist roman anlayışı ile geleneksel-gerçekçi anlayıştaki romanın biçim ve içeriğinde ciddi kırılmalar meydana gelmiştir. Dış gerçeklikten iç gerçekliğe yönelen bu yeni roman anlayışında teknik, üslup, duyarlılık ve anlayış bakımından geleneksel temellerden kopuş yaşanır. Aslı Erdoğan’ın 1998 yılında kaleme aldığı *Kırmızı Pelerinli Kent* romanı da biçim ve içerik düzleminde modernist estetiğe ait unsurları barındıran bir roman olarak karşımıza çıkar.

Modern yaşamın getirilerinden biri olan metropol yaşamı bireyselliği ön plana çıkarmış, toplum ile kaynaşan, aynı değerleri paylaşan bireyin yerini değerler ile çatışan, bunun sonucunda da topluma karşı yabancılaşan birey almıştır. Modernist metinlerin de ana izleğini oluşturan yabancılaşma kavramı *Kırmızı Pelerinli Kent*’te Özgür karakteri ile temsil edilmiştir. Bu yabancılaşma beraberinde kaçışı da getirir. Özgür karakterinde kaçış eylemi, varoluşsal sorunlar odağında Türkiye’den Rio’ya, Rio’da ise kent karmaşasından kendi yalnızlığına doğru kaçan bir

kendini arayış yolculuğu şeklinde tezahür eder. Eserde kent yaşamı, yalnızca bireyin üzerinde yarattığı psikolojik sorunlar ile yer almaz, toplumsal/sınıfsal ayrışmanın da odak noktasını oluşturur. Bu bağlamda gecekonduların temsil eden favelalar, kent yaşamındaki sınıfsal ayrışmanın örneği olarak karşımıza çıkar. Böylece *Kırmızı Pelerinli Kent* romanında, modernizmin bir getirisi olan büyük kent yaşamının hem birey hem de toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini izlemek mümkündür. Yine kent yaşamının ve modern hayatın bir ürünü olan “flanör düşünce” de eserde hâkim olan izleklerdendir. Paris modernizasyonunun bir sonucu olan flanör, *Kırmızı Pelerinli Kent*’te Özgür karakteri ile temsil bulur. Özgür’ün bir tür serüven duygusuyla geldiği Rio’da kentin sokaklarına, kalabalıklarına karışması; plansızca gerçekleştirdiği dolaşma eylemlerinde karşılaştıklarını romanına dâhil etmesi onda flanörlüğün gezgin gözlemci konumunu baskın kılar. Fakat, Özgür’ün flanörlüğü 19. yüzyılın panoramasında ortaya çıkan “popüler flanörden” giyim kuşamı ve cinsiyeti bakımından ayrılır. Sokakta siyah şapkası ve pardösüsü ile elinde bir sigara veya şemsiye ile dolaşan kentli burjuva tiplemesi olan flanör modern çağın erkek imgesini sembolize etmektedir. 19. yüzyıl flanörünün eril bir kimliğe sahip olmasında dönem Avrupa’sında kadınların sokaklarda erkekler kadar özgür dolaşamamasının etkisi vardır. Özgür karakterinin flanörlüğü bu bağlamda 19. yüzyılın flanöründen farklılık teşkil ederken; varoluşsal sorunlar etrafında şekillenen sanatçı kişiliği ve kalabalıkların içindeki ayrıksı konumuyla toplumsal anlamda bir isyankârın olarak ortaya çıkması, Baudelaire’in kimliğinde cisimleşen flanör imgesine yakın durur.

Geleneksel-gerçekçi anlayışın terk edildiği modernist metinlerde anlatım teknikleri de biçime ve anlatıma destek verecek şekilde kullanılır. *Kırmızı Pelerinli Kent* romanında üstkurmaca, iç monolog, metinlerarasılık ve geriye dönüş teknikleri hâkimdir. Tespit ettiğimiz bu teknikler, romanda yalnızlaşan ve yabancılaşan bireyin iç dünyasını yansıtmaya yardımcı olurken aynı zamanda modernist estetiğin, eserin muhtevasının yanında biçimsel yapısına da yansıdığını gösterir. Böylece Aslı Erdoğan, *Kırmızı Pelerinli Kent*’te içerik düzleminde bireyin yabancılaşma olgusunu ön plana çıkarırken kurgu düzleminde ise üstkurmacayı ortaya çıkarır. Bunu yaparken dil de geri planda kalmamış, modernist anlayışın romanda önemli gördüğü edebi estetik dilin kullanımı vasıtasıyla da ön plana çıkmıştır. Bu yolla *Kırmızı Pelerinli Kent* romanının geleneksel estetik anlayışından biçim ve içerik unsurlarıyla ayrıldığını, modernist/postmodernist anlayışa yakın durduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2013.

Aytaç, Gürsel. *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.

- Baudelaire, Charles. *Paris Sıkıntısı*. çev. Erdoğan Alkan. Cumhuriyet Dünya Klasikleri Dizisi, 2001.
- Baudelaire, Charles. *Modern Hayatın Ressamı*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Balık, Macit. “Edip Cansever’in Tragedyalar’ında Yalnızlık, Bunalım ve Yabancılaşma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4/18 (2011): 7-23.
- Balık, Macit. *Latife Tekin’in Romancılığı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Balık, Macit. “Kent ve İnsan Odağında Onat Kutlar’ın Şiirleri”. *Millî Eğitim*. 45/212 (2016): 161-174.
- Benjamin, Walter. *Pasajlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Bolat, Tuncay. *Türk Romanında Üstkurmaca (1980-2000)*. Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2019.
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap, 2013.
- Çobanoğlu, Özkul. “Göçmen Folkloru Bağlamında Brezilya Favelalarıyla Türkiye Gecekondu Mahallelerinin Karşılaştırılması”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 4/8 (Ocak 2016): 180-196.
- Ecevit, Yıldız. *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Enginün, İnci. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Erdoğan, Aslı. *Kırmızı Pelerinli Kent*. İstanbul: Everest Yayınları, 2022.
- Gündüz, Osman. “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”. *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000*. Haz. Ramazan Korkmaz. 399-538. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Kantarcıoğlu, Sevim. *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2007.
- Kılıç, Melike. *Türk Romanında Flanör Düşüncenin Eleştirel İki Yorumu: Aylak Adam ve Aylaklar*. Yüksek Lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2017.
- Le Breton, David. *Yürümeye Övgü*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008.
- Meriç, Cemil. *Kırk Ambar II*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Oktay, Ahmet. *Metropol ve İmgelem*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Öner, Haluk. “Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Bazı Romanlarında Kenar Mahalleler”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 14 (Mart 2019): 131-143.
- Öner, Haluk. *Bir Dünya Cenneti: Kadıköy ve Edebiyatımız*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2019.
- Özsoy, Duygu. “Bir Flaneuseün Portresi: George Sand”. *Flanör Düşünce*. Haz. Hüseyin Köse. 303-321. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Pamuk, Orhan. “Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernizmi”. *Defter Dergisi*. 23 (Bahar 1995): 31-45.

Sarı, Ahmet. “Flanörün Edebi Etiyolojisi Dünya Edebiyatında Flanörlük”. *Flanör Düşünce*. Haz. Hüseyin Köse. 286-303. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Simmel, George. “Metropol ve Zihinsel Yaşam”. *Şehir ve Cemiyet*. Haz. Ahmet Aydoğan. 167-185. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.

Tandaçgüneş, Nilnur. “Kent Kültüründe Modernizm ve Sonrası: Gözlemleyen Özne Olarak Flanörü Yeniden Okumak”. *Flanör Düşünce*. Haz. Hüseyin Köse. 97-137. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.

Yürek, Hasan. “Türk Romanında Modernist Etkinin Boyutları”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 28/1 (Mart 2008): 187-202.

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 10/2 (Aralık) 2023 s.,139-149 TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1388577

Araştırma Makalesi

KLASİK SONRASI ÇAĞATAY TÜRKÇESİ METİNLERİNDE GÖRÜLEN P > F DEĞİŞİKLİĞİ: MENSUR ŞÂH-NÂME ÖRNEĞİ*

Mesut ŞEN**

Özlem TURAN***

Öz: Kök Türkçe döneminde henüz Türk dilinde olmayan sızıcı *f* sesi, ilk defa Uyghur Türkçesi metinlerinde, aslen *f*li olan ödünç sözcüklerin yanı sıra *p > f* değişikliğine uğramış bazı Türkçe sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Din değişikliği ile birlikte Uyghur alfabesinin yanında Arap alfabesini de kullanmaya başlayan Türkler, Hakaniye Türkçesinden itibaren, içinde *f* sesi geçen ödünç sözcüklerin yazımında bu sesi bolca kullanmışlardır. Uyghur Türkçesinde ve Hakaniye Türkçesinde *f* karakteri ile yazılan ödünç sözcükler, *Codex Cumanicus*'ta da Latin harfleri ile yine *f* biçiminde yazılmışlardır. Klasik Çağatay Türkçesinde Ali Şir Nevâî'nin eserlerinden itibaren bazı Türkçe sözcüklerde az sayıda da olsa *p > f* değişikliğine rastlanmaktadır. Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi döneminde, bilhassa Doğu Türkistan bölgesinde yazılan metinlerde ise *p > f* değişikliğine uğramış sözcüklerin sayısı oldukça artmıştır. Bu makalede, Fransa Millî Kütüphanesi (Bibliothèque nationale de France) "SUPPL. TURC. 1010" numarada kayıtlı olan *Şâh-nâme* adlı el yazması eserden hareketle, *p* ve özellikle *f* sesinin Kök Türkçeden Çağatay Türkçesine kadar uzanan süreçteki durumu, Türk dilinde, patlayıcı bir ses olan *p*'den, sızıcı bir ses olan *f*'ye geçiş eğilimi incelenmiş ve Klasik Sonrası Dönem'de Doğu Türkistan bölgesinde yazılan Çağatay Türkçesinin Kumul ağzına dayandığı fikri ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, *p > f* değişikliği, patlayıcı ve sızıcı ünsüzler, *Şâh-nâme*, Kumul ağzı

TURKISH P > F CHANGE SEEN IN THE TEXTS OF POST-CLASSICAL CHAGATAI: THE EXAMPLE OF PROSE SHĀH-NĀME

Abstract: The spirant *f* sound, which was not yet in the Turkish language during the Orkhon Turkish period, appears for the first time in Uyghur Turkish texts, in some Turkish words that have undergone *p > f* change, as well as in loanwords that originally had *f*. The Turks, who started to use the Arabic alphabet as well as the Uyghur alphabet with the change of religion, have used this sound abundantly in the writing of loanwords with *f* sound in them since Hakaniye Turkish. Loanwords written with the character *f* in Uyghur Turkish and Hakaniye Turkish are written in Latin letters in the form of *f* in *Codex Cumanicus*. In Classical Chagatai Turkish, from the works of Ali Şir Nevai onwards, *p > f* change is found in some Turkish words, albeit in small numbers. In the Post-Classical Chagatai Turkish period, especially in the texts written in the East Turkistan region, the number of words with *p > f* change has increased considerably. In this article, based on the manuscript *Shāh-nâme*, which is registered in the National Library of France (Bibliothèque nationale de France) under the number "SUPPL. TURC. 1010", the status of *p* and especially *f* sound from Orkhon Turkish to Chagatai Turkish, the tendency of transition from *p*, which is an explosive sound, to *f*, which is an infiltrative sound, in Turkish language are analyzed and the idea that Chagatai Turkish written in the East Turkistan region in the Post-Classical Period is based on the Kumul dialect is put forward.

Keywords: Chagatai Turkish, *p > f* change, plosive and spirant consonants, *Shāh-nâme*, Kumul dialect

Başvuru/Submitted: 09.11.2023

Kabul/Accepted: 01.12.2023

* Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, mesut.sen@marmara.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0867-9041

*** Dr., ozlemtuuran@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8828-9130

Türkçede *f* sesi yoktur. Dilimizde bulunan *f* sesi yabancı dillerden Türkçeye girmiş sözcükler ile yansıma sözcüklerde bulunur. Bu nedenle Kök Türk harfleriyle yazılmış yazıtlarda da *f* sesi karşımıza çıkmaz ve alfabede *f* sesini gösteren bir harf de bulunmaz. Ancak Uygur Türkçesinde ilk defa olarak *f* sesini gösteren harfe metinlerde rastlamaktayız. Tabii bu dönemde *f* sesini gösteren harfi Uygur Türklerinin çıkarıp çıkaramadıklarından emin olamıyoruz. Bazı araştırmacılar, daha yumuşak tarımsal gıdalar yemeye başladıkça insan çenesinin şeklinin ve çıkardığı seslerin değişmiş olabileceğini, bu bağlamda *f* ve *v* gibi sızıcı seslerin avcı toplumdan tarım toplumuna geçişle birlikte daha çok kullanıldıklarını ileri sürmektedirler. Ancak bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Mesela Antik Çin tarımı kolay çiğnenebilen pirinç üretmesine rağmen *f* ve *v* sesleri Çince de çok da yaygın değildir. Dolayısıyla bu sav, şimdilik bir iddia olmaktan öteye gidememiştir. Konu ile ilgili yapılması gereken çok fazla çalışma vardır.¹

Kök Türk yazıtlarında *Purum* biçiminde geçen 'Rum' adına Uygur metinlerinde *Furum*, *From*, *Vrom* biçimlerinde rastlanması ilginçtir. Kök Türk yazıtlarında karşımıza çıkan *(a)p(a)r pur(u)m* (KT D: 4) sözcüklerini *(a)p(a)r (a)p(a) ur(u)m* 'Avar ve Büyük Roma' biçiminde okuyan ve çeviren varsa da genel eğilim bu sözcükleri *(a)p(a)r pur(u)m* biçiminde okumakta ve sözcüklere 'Avar ve Rum' anlamlarını vermektedir (Sertkaya 1995, 143-152; Tekin 2020, 83; Berta 2010, 143). Kök Türk yazıtında *apa* olduğu iddia edilen sözcük tek *p* karakteri ile yazılıdır. Kök Türk yazıtında ünlü ile biten sözcükler genellikle gösterilmektedir. Yani metinde *apa* sözcüğünün *(a)p(a)* biçiminde değil *(a)pa* biçiminde yazılması gerekirdi. Kül Tigin yazıtında geçen *Purum* adının tarihteki Doğu Roma'yı kastettiği bilinmektedir. Ancak Roma sözcüğünün önündeki *p* harfinin nereden geldiği hususunda bilginler tam düşünce birliğine varamamaktadırlar. Bazı bilginler Soğdcada sözcüğün *Fröm* biçiminde bulunduğunu, bu nedenle Kök Türkçede bu sözcüğün *Forom* biçiminde okunması gerektiğini ileri sürmektedirler (Clauson - Tryjarski 1971, 16). Talât Tekin bu görüşü kabul edilemez bulmaktadır. Ona göre Eski Türkçenin fonolojik sisteminde *f* sesi bulunmadığı için bu sesin yerine *p* sesini gösteren harf kullanılmıştır. Talât Tekin bunu bir ses ikamesi olarak görmektedir (Tekin 2020, 83). Bize göre de Roma adını yansıtan Soğdcadaki *Fröm* biçimi Kök Türkçede *f* sesi olmadığı, bu yüzden *f* sesini gösteren harf de bulunmadığı için, *f > p* değişikliği ile *Purum*'a dönüşmüş olmalıdır. Şu hâlde ödünç sözcüklerdeki *f* sesinin Kök Türkçede *p*'ye dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Dilimizde *f* sesini gösteren harf ilk kez Uygur Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kök Türkçede geçen *Purum* sözcüğü de Uygur Türkçesinde ilk metinlerde *Furum*, *From*, *Vrom* biçimlerinde, sonraki dönemlerde yazılan metinlerde ise *Urum* biçiminde okunmaktadır

¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için: <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/ability-pronounce-f-and-v-sounds-might-have-evolved-along-human-diet-180971710/>

(Sertkaya 1995, 143-152; Tekin 2020, 83; Wilkens 2021, 270). Buradan hareketle de içinde *f* sesi geçen ödünç sözcüklerin Uygur Türkçesinde *p* sesine dönüştürülmeden yazıldığı görülmektedir. Nitekim Uygur Türkçesinde *f* sesinin geçtiği pek çok sözcük bulunmaktadır: *aftadan* ‘piskopos’, *freşti* ‘melek’, *funlug* ‘damgalı, mühürlü’ (Wilkens 2021, 16, 269, 270). Uygur Türkçesinde *f* sesini gösteren karakter Türkçe sözcüklerin yazımında da kullanılmaktadır: *efir-* ‘evirmek’, *küfençlig* ‘kibirli, gururlu’, *tafran-* ‘çabalamak’ (Wilkens 2021, 100, 437, 659). Bu durum Uygur Türkçesinde *f* sesinin Türkçe sözcüklere de yansıtıldığını bize düşündürülebilir. Dolayısıyla Uygur Türkçesinde Türkçede daha önce bulunmayan *f* sesinin ödünç sözcüklerden bulaşma yoluyla Türkçenin seslerinden biri hâline gelmeye başladığını söyleyebiliriz.

Türkler İslamiyet’e girdikten sonra Uygur harflerinin yanında Arap harflerini de kullanmaya başlamışlardır. Arap alfabesinde *f* sesini gösteren harf bulunduğundan dolayı söz konusu harf, Hakaniye Türkçesinde, içinde *f* sesi geçen ödünç sözcüklerde bolca görülmektedir: *fesād* ‘fesat’ (KB 2104), *afsünçü* ‘büyücü’ (KB 4361), *cefā* ‘eziyet’ (KB 1244), *havf* ‘korku’ (KB 3673) gibi. Tabii yine de sözcüklerde görülen *f* sesinin Türkçede tam olarak çıkarılıp çıkarılmadığını bilmek mümkün değildir. Bununla birlikte *Codex Cumanicus*’ta içinde *f* sesi geçen ödünç sözcüklerin Latin kökenli *f* harfi ile yazılmış olması, bu sözcüklerin sadece imla olarak değil aynı zamanda söyleyiş olarak da dile yerleştiğini gösterebilir: *falan* (CC 33a/11), *fanar* ‘fener’ (CC 46a/25), *fil tişi* ‘fil dişi’ (CC 41a/11), *frangi suf* ‘Frenk yünü’ (CC 46b/4), *frişte* ‘melek’ (CC 35b/8), *sufra* ‘sofra’ (CC 51a/23), *suf* ‘bir tür sertçe, ince yünlü kumaş, sof’ (CC 46b/4) gibi. Hatta Farsçası *gül-âb* ‘gül suyu’ olan sözcüğün bile *Codex Cumanicus*’ta *gülaf* ‘gül’ (CC 42a/17) biçiminde yer alması, Uygur Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde de görüldüğü üzere, Türkçede erken dönemden itibaren sınırlı sayıda da olsa patlayıcılardan sızıcılara doğru geçişlerin olabileceğini bize düşündürmelidir.

Kök Türkçede sözcük ortasında ve sonunda geçen patlayıcı *b* sesinin bir yüzyıl sonra harf değişikliğine uğramış Uygur metinlerinde sızıcı *v* sesine dönüştüğünü biliyoruz: *kubrat-* > *kuvrat-* ‘toplatmak’, *sebin-* > *sevin-* ‘sevinmek’, *eb* > *ev* ‘ev’, *sub* > *suv* ‘su’ gibi. Hatta bazı bilim adamları bu seslerin Kök Türkçe döneminde iken de sızıcı biçimde olduklarını iddia etmekte ve metinleri buna göre okumaktadırlar. Söz gelimi G. Clauson, etimolojik sözlüğünde içinde *-b-*, *-b* sesinin geçtiği sözcükleri *-v-*, *-v*’li okumuştur. Hakaniye Türkçesinde ise Kök Türkçede sözcük ortasında ve sonunda görülen *b* sesi üç noktalı *f* (ف) karakteri ile gösterilmektedir: *avla-* ‘avlamak’ (DLT 146/127), *sav* ‘sav, söz’ (DLT 512/411), *küyen-* ‘övünmek’ (DLT 346/278), *ev* ‘ev, çadır’ (DLT 27/12) gibi. Kâşgarî üç noktalı *f* (ف) karakteri ile gösterdiği bu sesi, *b* ile *f* arasında bir ses olarak tanımlamaktadır. Şu hâlde bu sesin, Karahanlı döneminde, belki daha da öncesinde, bazen patlayıcı olarak bazen de sızıcı bir biçimde ağızdan çıktığını düşünebiliriz, belki

bu harf diş-dudak v'sine de işaret ediyor olabilir. Nitekim Arapçada üç noktalı *f* (ف) sesi diş-dudak v'sini gösteren bir harftir. Özellikle yabancı dilden gelen, içinde diş-dudak v'si bulunan sözcüklerin yazımında kullanılır: فيديو (video), فودافون (vodafone), دوّف (dove).

Çağatay Türkçesinde Arapça ve Farsça ödünç sözcüklerde *f* > *p* değişikliğine pek rastlanmamaktadır. Bazı metinlerde *fîl* > *pîl* gibi örneklere rastlansa da bu farklılığın, sözcüğün geldiği dilde de bulunduğunu unutmamak gerekir (Steingass, 2005, 269). Bununla birlikte Çağatay Türkçesinin Klasik Dönem metinlerinden itibaren bazı Türkçe sözcüklerde, sınırlı sayıda da olsa *p* > *f* değişikliğine rastlamaktayız. Bu durum özellikle Ali Şir Nevâî'nin eserlerinde görülmekte, ancak Klasik Öncesi Dönem'de yazılmış eserlerde görülmemektedir. Bâbur'a göre Ali Şir Nevâî Herat'ta yaşamasına karşın eserlerini Andican ağzıyla yazmıştır. Bâbur bir bakıma Çağatay Türkçesinin yazı dilinin Andican ağzına dayandığını bize bildirmek istemektedir. Şu hâlde Türkçe sözcüklerdeki *p* > *f* değişikliğinin özellikle Andican ağzında bulunduğunu söylemek mümkündür. Andican ağzında bulunan bu farklılık zamanla Çağatay yazı diline de geçmiş olmalıdır: *opra*- > *ofra*- 'yıpranmak, eskimek', *toprak* > *tofrak*, *yaprak* > *yaftrak* gibi.

Çağatay Türkçesi esasen Timurlular döneminde, saray çevresinde, Aristokrat kesimin yarattığı bir edebî dildir. Hakaniye ve Harezmi Türkçelerinden sonra Türkistan'da ortaya çıkan, onların devamı niteliğinde, üçüncü müşterek Türkistan Türkçesi olarak görülmektedir. Söz konusu edebî dil Timurluların Türkistan'daki iktidarına son veren Özbek hanlığında da kullanılmıştır. Özbek hanlığı da 1599 yılında Safevîler tarafından yıkılmıştır. Bu arada Batı Türkistan'da 1512 yılında Hive, 1599 yılında Buhara, 1710 yılında Hokand hanlıkları ile Doğu Türkistan'da 1514 yılında Yarkend, 1696 yılında Kumul, 1865 yılında Kâşgar-Turfan hanlıkları ortaya çıkmıştır. Gerek Batı Türkistan'da gerekse Doğu Türkistan'da ortaya çıkan bu hanlıklar Türkistan'da yeni siyasal yapıların oluşmasına yol açmıştır. Söz konusu siyasal yapılar ve farklılıklar ister istemez Çağatay Türkçesinin yazı diline de yansıtılmıştır. Bu nedenle söz konusu hanlıklarda yazılan metinlerin diline Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi adını veriyoruz. Çünkü bu metinlerde, Klasik Çağatay Türkçesindeki imlanın ve söyleyiş biçimlerinin dışına çıkılarak farklı imlaların ve ağız özelliklerinin yazı diline girmiş olduğu açık bir şekilde gözlenmektedir. Kuşkusuz bu durum, artık bu dönemde Batı Türkistan ve Doğu Türkistan hanlıklarının ayrı birer devlet statüsünde olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bazen bu farklılıkların aynı hanlık bünyesinde yazılmış metinlerde de gözlenmesi dikkat çekicidir. Şu hâlde Klasik Sonrası Dönem için, kesinkes Klasik Dönem'in yazım kurallarına, söyleyiş biçimlerine sıkı sıkıya bağlı bir yazı dilinin olmadığı, belki her hanlık bünyesinde farklı bir biçimde geliştirilen yazı dilinin olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmamız gerekir.

Üzerinde çalıştığımız Klasik Sonrası Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan mensur *Şâh-nâme*'de² çok sayıda $p > f$ değişikliğine rastlamaktayız. Bahse konu eser Kumul hanlığı döneminde, 1753-1754 yıllarında, dördüncü Kumul Hanı Yusuf Şah'ın buyruğuyla Türkçeye çevrilmiş, muhtemelen 1914-1915 yıllarında da Kumul şehrine bağlı Kara Töpi'de³ istinsah edilmiştir. *Şâh-nâme* çevirisinin her sayfasında genel olarak 21 satır bulunmaktadır. Eser toplam 666 sayfadan (333 yaprak) oluşmaktadır. Şu hâlde $p > f$ değişikliği açısından oldukça hacimli bir eserle karşı karşıyayız demektir. Söz konusu eserde geçen $p > f$ değişikliğini, $p > f$ değişikliğine uğramamış Türkçe sözcükler, Türkçe sözcüklerde görülen $p > f$ değişikliği ve ödünç sözcüklerde görülen $p > f$ değişikliği olmak üzere üç başlıkta inceleyeceğiz.

a. $p > f$ değişikliğine uğramamış Türkçe sözcükler:

Metnimizde bazı sözcüklerde $p > f$ değişikliğinin hiç görülmediğini tespit etmekteyiz. Bu sözcükler şunlardır: *çapduğ* 'hazırlık, toparlanma; alet edevat, malzeme, takım' (148b/04), *çapdukluk* 'gerekli alet ve malzemesi olan, gerekli aletler ile donanmış' (114b/10), *çupul* 'saçılmak' (101b/08), *döpe* 'tepe' (273b/14) ~ *töpe* (58b/10), *döpelen-* 'yığın, küme şeklinde toplanmak, yığılmak' (115b/03), *kapuğ* 'kapı' (32a/10) ~ *kapuğ* (36b/17), *kapuğçı* 'kapıcı' (170a/06), *Kara Töpi* 'Kara Tepe' (333a/20), *kıpça* 'parça, uç' (14b/10), *köp* 'çok' (148b/10), *köprük* 'köprü' (133a/11), *köprük* 'körük' (103b/20), *küpe* 'zırh; bir tür savaş kıyafeti' (115b/15), *pat-* 'batmak; sığmak' (160b/11), *tepin-* 'atı sürmek için ayaklarıyla atın böğürlerine vurmak' (44a/12), *tepren-* 'hareket etmek, kımıldamak, yerinden oynamak' (33a/06), *tepret-* 'hareket ettirmek, kımıldatmak, yerinden oynatmak' (22a/07), *tüp* 'dip' (310b/19), *ürpe-* 'ürpermek' (327a/17). Bu imla bize göre asla tutarsız ya da rastgele bir imladan kaynaklanmamaktadır. Bizce bu p 'li yazılışlar bilinçli bir tercihtir. Çünkü metinde çok sık geçen sözcükler her defasında p 'li yazılmaktadır. Demek ki bu sözcüklerin söyleyişleri de p 'li biçimdedir. Söyleyiş imlaya da yansımıştır.

b. Türkçe sözcüklerde görülen $p > f$ değişikliği:

(1) Ön seste: *pağlan* > *fağlan* 'kuzu' (119a/01), *palçık* > *falçık* 'balçık, çamur' (323a/16), *patğına* > *fatğına* 'çabucak, hemencecik' (23b/15), *patman* > *fatman* 'batman, ağırlık ölçüsü' (105a/11), *pıçak* > *fıçak* 'bıçak' (293b/03), *pışlak* > *fışlak* 'süzme yoğurt' (172b/09), *pöçek* > *föçek* 'böcek' (96a/01), *pul* > *ful* 'küçük madenî para' (198a/07), *purçağ* > *furçağ* 'burçak' (329b/13), *put* > *fut* 'bacak; ayak' (66b/20), *pük-* > *fük-* 'bükmek, eğmek' (189a/04), *pürgen-* > *fürgen-* 'örtünmek' (273a/01), *püşür-* > *füşür-* 'pişirmek' (45b/14), *püt-* > *füt-* 'bitmek, tükenmek,

² Fransa Millî Kütüphanesinde (Bibliothèque nationale de France) "SUPPL. TURC. 1010" numarada kayıtlı olan el yazması eser, Özlem Turan tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır: Özlem Turan, *Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Mensur Şâh-Nâme (Giriş-İnceleme-Metin-Açıklamalı Dizin)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2023.

³ Günümüzdeki adı Kara Döve'dir.

sona ermek; ortaya çıkmak' (23b/17, 150b/14). Toplam 14 Türkçe sözcükte ön seste *p > f* değişikliği görülmektedir.

(2) İç seste: *arpa > arfa* 'arpa' (328a/07), *çapış- > çafış-* 'koşuşmak, koşuşturmak' (125b/03), *çaptur- > çaftur-* 'koşturmak, atla doludizgin gitmesini sağlamak' (238b/01), *çılapçı > çılafçı* 'leğen' (168b/20), *ıpar > ifar* 'misk' (33b/07), *ıparlık > ifarlık* 'miskli, göbeğinde misk denen madde bulunan (geyik)' (176b/16), *kapla- > kafla-* 'kaplamak, örtmek' (18b/10), *kalpak > kalfak* 'kalpak' (27a/13), *kirpik > kirfik* 'kirpik' (166a/02), *kopar- > kofar-* 'kaldırmak; yaptırmak, inşa ettirmek' (14b/13), *koparıl- > kofarıl-* 'yapılmak, inşa edilmek' (19b/01), *kopart- > kofart-* 'yaptırmak, inşa ettirmek' (178b/21), *köpük > köfük* 'köpük' (11b/08), *opra- > ofra-* 'yıpranmak, eskimek' (209b/04), *olpak > olfak* 'bir çeşit savaş gömleği; zırh' (7b/08), *sepürge > sefürge* 'süpürge' (54b/15), *sépür- > séfür-* 'süpürmek' (159a/07) ~ *sepür- > sefür-* (176a/12), *tapıl- > tafıl-* 'bulunmak' (166a/13), *tapşur- > tafşur-* 'emanet etmek, vermek' (79b/16), *tépçekle- > téfçekle-* 'ayağını yere vurmak, tepinmek' (34a/12), *teplik > téfik* 'tekme' (294a/14), *toprak > tofracak* 'toprak' (37a/16), *yapın- > yafın-* 'örtünmek' (215b/06), *yapınçı > yafınçı* 'yorgan' (103b/02), *yaprağ > yafrağ* 'yaprak' (64a/15), *yaptur- > yaftur-* 'kapattırmak, örttürmek' (65b/11), *yapuk > yafuk* 'örtü' (39b/15), *yapurğı > yafurğı* 'kürek' (164a/13), *yapurkaklık > yafurkaklık* 'yapraklı' (306b/05). Toplam 29 Türkçe sözcükte iç seste *p > f* değişikliği görülmektedir.

(3) Son seste: *çap- > çaf-* 'atı doludizgin koşturmak, at sürmek' (55a/17), *kop- > kof-* 'kalkmak, harekete geçmek' (56a/09), *öp- > öf-* 'öpmek' (221a/12), *sap > saf* 'sap' (252b/11), *sép- > séf-* 'serpmek, saçmak, dökmek' (109a/10) ~ *sep- > sef-* (239b/10), *tap- > taf-* 'bulmak' (300b/01), *tep- > tef-* 'tepmek, ayakla vurmak' (44b/02), *yap- > yaf-* 'kapamak, kaplamak' (92b/18), *yıp > yıf* 'ip, iplik' (71a/07). Toplam 9 Türkçe sözcükte son seste *p > f* değişikliği görülmektedir.

Bunların dışında ön seste *falçık* 'balçık, çamur' (323a/16) sözcüğü 2 kez geçerken onun *palçık* (14b/13) biçimi 1 kez, *fatğına* 'çabucak, hemencecik' (23b/15) sözcüğü 12 kez geçerken onun *patğına* (57b/18) biçimi 1 kez, *fatman* 'batman, ağırlık ölçüsü' (105a/11) sözcüğü 1 kez geçerken onun *patman* (160b/10) biçimi 3 kez, *fut* 'bacak; ayak' (66b/20) sözcüğü 43 kez geçerken onun *put* (31a/15) biçimi 1 kez geçmektedir. İç seste ise 50 kez geçen *ıfar* 'misk' (33b/07) sözcüğüne karşılık 1 kez *ıpar* (143a/11), 2 kez de *yıpar* (139b/03) sözcüğü bulunmaktadır. Son seste de 309 kez geçen *taf-* 'bulmak' (300b/01) sözcüğüne karşılık yalnızca 5 kez geçen *tap-* (74a/16) sözcüğü vardır.

c. Ödünç sözcüklerde görülen *p > f* değişikliği:

Ödünç sözcüklerde sadece ön seste görülen *p > f* değişikliği metnimizde çok seyrek olarak karşımıza çıkmaktadır: Far. *palās > falās* 'palas, kaba yünden dokunan giysi; kilim, yaygı'

(14a/19). Sözcüğün *falās* (14a/19) biçimi 2 kez geçerken *palās* (173a/17) biçimi 1 kez geçmektedir. Far. *piyāla* > *fiyāla* 'piyale, şarap kadehi' (31b/18). Sözcük metinde 1 kez geçmektedir.

Görüldüğü üzere mensur *Şâh-nâme*'de Türkçe sözcüklerde, ödünç sözcüklerden çok daha fazla oranda *p > f* değişikliği bulunmaktadır. Bu durum hiç şüphesiz eserin yazıldığı sahanın o dönemdeki ağız özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu değişiklik sadece metnimize ait bir özellik değildir. Biz Klasik Sonrası Dönem'de yazılmış birçok eserde benzer özellikleri görebilmekteyiz. Hatta özgün adı *Yu-zhi Wu-ti Qing-Wen-jian* "Han Tarafından Düzenlenen Beş Dilli Mançuca Sözlük" olan ve 18. yüzyılın sonlarına doğru, Çin'in Mançu sülalesi devrinde, 32 defter, 35 parça, 292 kısım, 556 bölüm hâlinde, Mançucadan Tibetçe, Moğolca, Türkçe ve Çinceye olmak üzere beş dilde yazıldığı için *Beş Dilli Sözlük* olarak bilinen kavram sözlüğünde de *p > f* değişikliğine bolca rastlanmaktadır. Bahse konu sözlük farklı etnik yapılardan gelen halkın Mançuca sözcükleri, Tibetçe, Moğolca Türkçe ve Çince olarak anlamalarını sağlamak maksadıyla hazırlanmıştır. Sözlükte Mançuca bir sözcük ya da ibarenin diğer dört dilde karşılıkları bulunmaktadır. Sözlükte sözcükler yukarıdan aşağıya ve sağdan sola doğru giden bir düzenle yazılmıştır. Her sayfada yukarıdan aşağıya doğru dört sütun ve her sütunda da sekiz sözcük bulunmaktadır. Her sütunda bir sözcüğün beş ayrı dildeki karşılığı ve sekiz ayrı alfabedeki yazılışları verilmektedir. Mançuca sözcük ya da ibarenin Türkçe karşılığı Arap alfabesi ile altıncı sırada, Mançu alfabesi ile de yedinci sıradadır (Kocaoğlu, 2002, 139-149, Özyetgin, 2002, 192-202, Yasheng - Özyetgin, 2020, 47-61). Bu nedenle sözlükte Türkçe sözcükler iki ayrı alfabe ile yazılmış olmaktadır. Şu hâlde *Beş Dilli Sözlük*'te de içinde *p > f* değişikliği olan sözcükler her iki alfabenin imlasından da gözlenebilmektedir. Sözlükte rastladığımız *p > f* değişikliği görülen sözcükler şunlardır: *fāysız* < *pāysız* 'paysız' (2369), *fatrak* < *patrak* 'daha hızlı' (1524), *kofar-* < *qopar-* 'kaldırmak; yapmak' (3643), *yafuq* < *yapuk* 'örtü' (3654), *füt-* < *püt-* 'bitmek, tükenmek; ortaya çıkmak' (3693). Örnekleri incelediğimizde, sözlükte geçen sözcüklerin de, metnimizdeki sözcükler gibi, aynı biçimde *p > f* değişikliğine uğramış olduğu görülmektedir. Üstelik metnimizde sadece *p*'li biçimiyle geçen 'hazırlık, toparlanma; alet, edevat, malzeme, takım' anlamlarına gelen *çapduk* sözcüğü ile 'hareket ettirmek, kımıldatmak, yerinden oynatmak' anlamlarına gelen *tepret-* sözcüğü *Beş Dilli Sözlük*'te de *çapduk* ve *tepret-* biçimlerinde yani *p*'li olarak geçmektedir. Demek ki o dönemin Türkçesinde, sözcüklerin *p*'li ve *f*'li biçimlerinin yazılmasında bir imla birliği bulunmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere *Beş Dilli Sözlük* Mançu hükümdarı tarafından ülkesindeki Tibet, Moğol, Türk ve Çin halklarının Mançu dilindeki bir kavramı kendi dillerinde anlamaları maksadıyla yazdırıldığına göre Türkçe sözcüklerde geçen *p > f* değişikliklerinin bir ağız özelliği olmaktan çıkıp o bölgede yazı dili olarak da

kullanılan genel Türkçeyi yansıttığını söyleyebiliriz. Şu hâlde metnimizdeki Kumul ağzından kaynaklandığını düşündüğümüz $p > f$ değişikliğinin de ağız özelliği olmanın ötesine geçerek Doğu Türkistan Türkçesinin genel yazı dilinin bir özelliği hâline geldiğini ileri sürebiliriz. Tabii, *Beş Dilli Sözlük*'ü hazırlayanlardan bir grubun da Kumul Türkü olduğu, dolayısıyla sözlüğün Türkçe bölümünün onlar tarafından oluşturulduğu için Kumul ağzının sözlüğe yansıtılmış olduğu iddia edilebilir. Ancak bu iddia bize göre doğru bir iddia olmaz. Çünkü Doğu Türkistan bölgesinde yazılan pek çok yazma eserde biz bu $p > f$ değişikliğini görmekteyiz. Hatta bu $p > f$ değişikliğinin Batı Türkistan Türkçesinin edebî diline etki ettiğini de söyleyebiliriz. Çünkü Batı Türkistan Türkçesinin yazı dilinde az da olsa aynı sözcüklerde $p > f$ değişikliğine rastlanmaktadır. Demek ki Kumul ağzı özellikle 18. yüzyıldan itibaren sadece Doğu Türkistan Türkçesinin yazı dilini değil, Batı Türkistan Türkçesinin yazı dilini de kısmen etkilemiştir. Şüphesiz bu durum, Kumul hanlığındaki edebî faaliyetin yoğun ve yüksek düzeyde sürmesinin doğal bir sonucudur.

Bununla birlikte son dönemlerde, Kumul ağzına yönelik çalışmalarda Kumul ağzında böyle bir ses değişikliğinin olduğu saptanamamaktadır (Emet, 2008, Muhammed, v.d., 1997). Son dönem çalışmalarında Kumul ağzı Urumçi, Turfan, İli, Kâşgar, Tarım ağzı ile birlikte Yeni Uygur Türkçesinin merkezî ağız grubunda gösterilmektedir. Bu ağız grubunda $p > f$ değişikliği bir tarafa ödünç sözcüklerdeki f li biçimler bile p 'li biçime dönüşmüş olarak yer almaktadır: YUyg. *falan* > *palan* 'falan', *ferište* > *pérište* 'melek; güzel', *fikir* > *pikir* 'fikir', *sufra* > *supura* 'sofra', *vafat* > *vapat* 'vefat', *harf* > *herp* 'harf', *zaif* > *zeip* 'zayıf' gibi. Aynı özellik Türkçenin çağdaş şivelerinden Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır: Tkm. *fal* > *pal* 'fal', *fikir* > *pikir* 'fikir', *fitne* > *pitne* 'fitne, isyan', *safar* > *sapar* 'sefer, defa, kez', *vazife* > *vezipe* 'vazife', *israf* > *isrip* 'israf', *keyf* > *keyp* 'keyif' gibi. Bunun yanında bahse konu şivelerde Rusçadan giren, içinde f sesi geçen sözcüklerin bulunması da dikkat çekicidir. Bu sözcüklerin şivelerde, $f > p$ değişikliğine uğramadan, orijinalindeki gibi f li biçimde yer alması, Rusça ödünçlemelerin Arapça ve Farsça ödünçlemelere göre daha geç dönemde dile girmiş olmasından kaynaklı olabilir: YUyg. *fabrika*, *festival*, *filolog*, *farfor* 'porselen', *fotograf*; Tkm. *faktura* 'fatura', *fil'm*, *formal*, *front* 'cephe', *fosfor*, *fotograf*.

Sonuçlar

1. Kök Türkçe döneminde dilimizde sızıcı f sesi yoktur, sızıcı v sesinin olup olmadığı da tartışmalıdır.

2. Uygur Türkçesinde ödünç sözcüklerde f sesini gösteren bir harf vardır. Söz konusu harf yabancı dilden gelme sözcüklerde kullanılmaktadır. Bunun yanında *efir-*, *küfençlig* ve *tafran-* gibi bazı Türkçe sözcüklere de bu sesin yansıtıldığı metinlerde gözlenmektedir.

3. Din ve alfabe değişikliği ile birlikte Hakaniye Türkçesinden itibaren içinde *f* sesi geçen ödünç sözcüklere metinlerde bolca rastlanmaktadır.

4. Hakaniye Türkçesinde, Kök Türkçede sözcük ortasında ve sonunda görülen patlayıcı bir ses olan *b* sesinin, üç noktalı *f* (ف) harfiyle karşılandığı görülmektedir. Bu harfin de Kâşgarî'nin tanımından hareketle zaman zaman *b* sesini, zaman zaman da *f* sesini, bunların yanında belki diş-dudak ünsüzü olan *v*'yi de karşılayan bir harf olabileceği düşünülebilir.

5. Uygur Türkçesinde ve Hakaniye Türkçesinde *f* karakteri ile yazılan ödünç sözcüklerin *Codex Cumanicus*'ta da Latin harfleri ile yine *f* biçiminde yazılması dikkat çekicidir. Bu durum Uygur ve Arap harfleriyle yazılı metinlerde geçen *f* sesinin dilimizde sadece bir yazım özelliği olarak bulunmadığını, aynı zamanda ses olarak da dilimize geçtiğini gösterebilir.

6. Klasik Çağatay Türkçesinde Ali Şir Nevâî'nin eserlerinden itibaren *ofra-*, *tofrak*, *yafrak* gibi bazı sözcüklerde az sayıda da olsa *p > f* değişikliğine rastlanmaktadır. Bâbur'a göre Herat'ta yaşamasına rağmen Andican'daki Türkçe ile eserlerini yazan Ali Şir Nevâî'nin Türkçesindeki *p > f* değişikliği, bizim düşüncemize göre Fergana bölgesi Türkçesinden kaynaklanmaktadır. Bu özellik, zamanla, bilhassa Doğu Türkistan bölgesinde kullanılmakta olan Türkçeyi daha fazla etkilemiş olmalıdır.

7. Üzerinde çalıştığımız mensur *Şâh-nâme* kesin olarak 18. yüzyılda Kumul hanlığında yazılmış bir metindir. Metnimizin en belirgin dil özelliklerinden biri Türkçe sözcüklerde *p > f* değişikliğinin yoğun olarak görülmesidir. Klasik Sonrası Dönem'de Doğu Türkistan bölgesinde yazılmış birçok Çağatay metninde de aynı dil özelliğinin bulunduğu gözlenmektedir. Yine, Çin'in Mançu hanedanlığı zamanında yazılmış *Beş Dilli Sözlük*'te de aynı özelliğin bulunması, söz konusu metinlerin Doğu Türkistan'ın Kumul hanlığında kullanılmakta olan dilin etkisiyle yazıldığını bize düşündürmektedir. Biz buradan hareketle Klasik Sonrası Dönem'de Doğu Türkistan bölgesinde yazılan Çağatay Türkçesinin Kumul ağzına dayandığı fikrindeyiz. Daha sonraki dönemde Yeni Uygur Türkçesinin yazı dilinde ve günümüzde yapılan Kumul ağzı çalışmalarında bahse konu dil özelliğine hiç rastlanmaması bizim kanaatimizi değiştirmemektedir. *Beş Dilli Sözlük* Doğu Türkistan bölgesindeki yazı dilini yansıtan çok önemli bir veridir.

Kısaltmalar

CC	<i>Codex Cumanicus</i>
DLT	<i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i>
KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
KT D	<i>Kül Tigin</i> yazıtının doğu yüzü

Tkm.	Türkmen Türkçesi
Yuyg.	Yeni Uygur Türkçesi

Kaynaklar

Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig III: İndeks*. Haz. Kemal Ersaslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.

Argunşah, Mustafa - Güner, Galip. *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

Berta, Arpad. *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. çev. Emine Yılmaz. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press, 1972.

Eckmann, János. *Çağatayca El Kitabı*. çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Emet, Erkin. *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.

Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Haz. Ahmet Bican Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Kocaoğlu, Timur. "Mançu Sarayındaki Beş Dilli Türkçe Sözlük: Wu Ti Ch'ing Wen Chien". *Türklük Araştırmaları Dergisi* - 11 (Mart 2002): 139-149.

Komisyon. *五体清文鑑 wu ti qing wen jian "Beş Dilli Sözlük"*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1957.

Muhammed, Melike - v.d. (ed.). *Hazirki Zaman Uygur Tilining Kumul Şivisi*. Urumçi: Şincang Pen Téxnika Neşriyatı, 1997.

Necip, Emir Necipoviç. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. çev. İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Özyetgin, Ayşe Melek. "Yü Chih Wu Ti Ch'ing Wen Chien: Ch'ing Sülalesi Dönemine Ait Bir Sözlük". *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu (8-10 Mayıs 2002)*. ed. F. Sema Barutçu Özönder - Melek Erdem - Gülsüm Killi - G. Selcan Sağlık. 192-202. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002.

Sertkaya, Osman Fikri. "Büyük Roma (İmparatorluğu) = Bizans'ın Köktürk Yazıtlarındaki Adı". *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Haz. Osman Fikri Sertkaya. 143-152. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995.

Steingass, F. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.

Tekin, Talât. *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

Tekin, Talât - Ölmez, Mehmet - Ceylan, Emine - Ölmez, Zuhâl - Eker, Süer. *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları, 1995.

Turan, Özlem. *Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi ile Yazılmış Mensur Şâh-nâme (Giriş-İnceleme-Metin-Açıklamalı Dizin)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2023.

Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca - Almanca - Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.

Yasheng, Tuerxun - Özyetgin, Ayşe Melek. "Beş Dilli Sözlük Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/1 (2020): s. 47-61.

<https://www.smithsonianmag.com/science-nature/ability-pronounce-f-and-v-sounds-might-have-evolved-along-human-diet-180971710/>

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 10/2 (Aralık) 2023 s. 150-154, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1332850
Yayın Değerlendirme

Işın Demirkent, *Niketas Koniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Dünya Basımevi, İstanbul, Ağustos 2004, 289 sayfa, ISBN:975-304-227-2.

Tunay KARAKÖK*

Başvuru/Submitted: 25.07.2023

Kabul/Accepted: 21.08.2023

Ortaçağ tarihi araştırma konuları içerisinde Bizans İmparatorluğu tarihi her zaman ilgi çekici olmuştur. Ancak hem kaynak dilinin zorluğu, hem kaynaklara ulaşım hem de bu kaynakların okuma, inceleme ve çevrilme işlemlerinin zorluğu dolayısıyla konu az çalışılan ve sınırlı kısımları çalışılan bir alan olarak kalmaktadır. Bu çalışmada söz konusu bu alan hakkında önemli olan ve 1118 yılından XIII. yüzyılın ilk dönemine kadarki olayları tanıklarının dili ile anlatan bir eser özelliği taşıyan *Niketas Khoniates'in Historia* adlı eseri ele alınmaktadır. Son derece güç ve kompleks bir üsluba sahip olsa da, XII. yüzyılın sonlarından elimize ulaşmış tek Bizans tarihi kaynağı olması, bu çalışmayı tarih araştırmacıları ve özellikle Bizans tarihi konusunda çalışma yapanlar için görülmesi gereken bir kaynak durumuna getirmektedir. Bu çalışmada da bu eser, hem içerik hem kaynaklık değeri hem de bir Bizans tarihi kaynağı nasıl olmalı noktasında değerlendirme ve çıkarımlarda bulunularak incelenmeye çalışılmıştır.

Tarih yazma ihtiyacının hissedildiği ilk günden beri temel gaye gelecek kuşaklara bilgi aktarımını sağlamak ve yazarların ölümü sonrasında bile edindikleri tecrübelerin kuşaklar boyunca aktarılması ve ölümsüz hale gelmesiydi. Bilhassa Bizans dönemi için konuşacak olursak tarihçilerin tarih kaleme almalarındaki amacın bazen geçmişle hesaplaşmak, bazen de kendi iç huzurlarını tesis etmek olduğunu düşünebiliriz. Bu çalışmaya konu olan *Niketas Khoniates'in Historia* adlı eseri de ikinci amaca yönelik yazılmış bir eser durumundadır. 1118 yılından

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tkarakok@bartin.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-4028-2148>

başlayarak 1200'lü yılların ilk çeyreğine kadarki hadiseleri anlaşılması son derece güç ve karmaşık klasikleştirilmiş bir üslup ile ele alan orijinal kaynak durumunda olan bu eser; Bizans tarihinin XII. Yüzylında yaşananları ile III. ve IV. Haçlı Seferleri için önemli bir eser konumundadır. Klasik Yunan tarih yazım geleneğine bağlı kalarak yazılmış olan bu eser, yazım stili son derece karmaşık bir durum ihtiva ettiği için sıklıkla kelimelerin farklı anlamlarıyla ve okuyucuların beklentileriyle oynamıştır (Konuk, 2021, 250; Işıltan, 1995, 2; Demirkent, 2004, 2-7).

1981 – 2005 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmış olan Işın Demirkent, ülkemizde Prof. Dr. Fikret Işıltan'dan sonra *Niketas Khoniates'in Historia* adlı eserinin Türkçe 'ye çevirisini yapan ikinci kişi olup, Ortaçağ Tarihi alanı profesörüdür. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde lisans eğitimini tamamlamış olup, doktorasını “*Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*” başlıklı tezi ile yine aynı üniversitede tamamlamıştır. 1981 yılında doçent, 1988 yılında ise Profesör unvanlarını almış olan Demirkent, 1975-1976 yıllarında Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt'ta bir yıl alanına dair araştırmalar ve incelemeler yapmış ve 1983'ten ölümüne kadar Türk Tarih Kurumu asli üyesi olarak görev almıştır. (Işıltan, 1995, 4-5; Başar, 2020, 316-317).

1150-1160 yılları arasında doğduğu tahmin edilen Khoniates (Konuk, 2021, 252), bu kitabının yazım amacını eserinde; XI. yüzyıl sonlarından itibaren Haçlı Seferleri adıyla doğuya seferler düzenleyen Haçlıların, bu seferlerinden üçüncüsü ile 1204 yılında dördüncüsünü yaptıkları seferde İstanbul'a nasıl geldiklerini, bu sırada Bizans'ın içinde bulunduğu taht mücadelelerini fırsat bilerek bu şehri nasıl istila ettiklerine dair bilgiler vermek olarak belirtmiştir (Demirkent, 2004, 25). Denizli- Honaz yakınlarında doğup büyüdüğü bilinen yazar, 9 yaşında İstanbul'a gönderilmiş ve sonraki yıllarını burada ağabeyinin yanında geçirmiştir (Konuk, 2021, 252). 1204 yılındaki dördüncü haçlı seferi sırasında Latinlerin şehri kuşatıp korkunç bir şekilde yağmaladıkları sırada şehirde bulunan ve yaşanan olayların görgü tanığı olan Niketas Khoniates; İstanbul'un tarihinde böylesi görülmemiş olan bu yağmalamaların çağdaş Bizans tarihçileri ile Avrupalı yazarlar tarafından da kitaplarında ve araştırmalarında konu olarak seçilmiş olduğundan eserinde bahsetmiştir. Bu noktada Niketas, eserinde özellikle İstanbul'un yağmalanması sırasında yaşanan olayları kederli bir tarzda anlatmış, felaketi tasvir ederken *Kitab-ı Mukaddes*'den cümleler kullanmış ve Homeros'un İlyada ve Odesseia'dan aldığı dizelere yer vermiştir. İlk olarak 1995 yılında Fikret Işıltan tarafından *Historia (Ioannes ve Manuel Komnonos Devirleri)* adı ile Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan çevirisi yapılarak basılan bu eser, 2006 yılında bu çalışmada esas aldığımız çevirinin sahibi olan Işın Demirkent tarafından *Niketas Koniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve*

Yağmalanması adı ile Dünya Basımevi tarafından yayımlanmıştır. Beş ana bölümden oluşan bu eserin; XXI-XXIII sayfaları arasında Önsöz, XXV-XXXIII sayfaları arasında Giriş kısımları, 1-118 sayfaları arasında “İmparator Aleksios Angelos (1195-1203)”, 119-136 sayfaları arasında “İsaakios Angelos’un Oğlu Aleksios ile Beraber İkinci İktidarı (1203-1204)”, 137-160 sayfaları arasında “Murtzuphlos Adıyla da Bilinen Aleksios Dukas’ın İktidarı (1204)”, 161-236 sayfaları arasında “İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması” ve 237-248 sayfaları arasında “Niketas Khoniates’in Konstantinapolis Tarihi’nden Heykeller” başlıkları ve bu başlıklara dair bilgilendirmeler yer almaktadır. Eserin sonunda ise Angelos Hanedanı’na ait soy ağacı, eserde geçen terim vb. açıklayan Sözlük, Bibliyografya, Genel Dizin, Döneme ait Haritalar ve Resimler yer almaktadır (Demirkent, 2004, 21-23).

Niketas Khoniates’in *Historia’sı*’nın *İmparator Aleksios Angelos (1195-1203) Dönemindeki Olaylar* başlıklı ilk bölümü, Birinci Kitap, İkinci Kitap ve Üçüncü Kitap olarak bölümlere ayrılmış ve bu bölümde Aleksios’un tahta çıkışı ve Ayasofya’da taç giymesi, karısının onun tahta çıkışı sırasında halkın isyan çıkarmaması için yaptığı olaylar, tahta çıktıktan sonraki devlet görevlilerini atama ile kendi görevleri konusundaki yaptıkları, Haçlıların Haliç’e girerek şehri kuşatıp yangın çıkarmaları, Kıbrıs Krallığı ile ilişkileri, Bulgarlarla olan mücadeleleri, Anadolu’da Türklerle yapılan savaşlar ve İmparator’un başkentten kaçışına kadar ki süreç ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Devamında bu bölümde Haçlıların Bizans’la ilk karşılaşması, İstanbul’u kuşatmaları, Haçlıların İstanbul’da çıkardığı ilk yangın ve Aleksios’un Haçlılara karşı başarısız olduğu da yine bu bölümde anlatılmaktadır. Eserin ikinci bölümünde; dönemin Bizans İmparatoru Isaakios Angelos’un oğlu Aleksios ile beraber ikinci iktidarı (1203-1204) dönemindeki olaylar anlatılmaktadır. Latinlerle yapılan antlaşmalar, Latinlerin Müslüman tüccarlara saldırısı ve İstanbul’da ikinci bir yangın çıkarmaları, İmparatoriçe Euphrosyne’nin tutuklanması, eski İmparator Aleksios’un tahta geçmeye çalışması, İmparator II. Isaakios Angelos’un batıl inançları ve Athena heykelini yok etmesi, Aleksios Dukas’ın Latinlere karşı savaşı, halkın İmparatora karşı isyanı ve imparator olarak Nikolas Kanabos’u seçme çabaları, Aleksios’un hapse atılması, Murtzuphlos’un Nikolaos Kanabos ile taht mücadelesi ve Aleksios’un hapiste öldürülmesi ile ise bu bölüm sona ermektedir.

Eserin *Murtzuphlos* adıyla bilinen *Aleksios Dukas’ın İktidarı* başlıklı üçüncü bölümünde Dukas’ın saltanatı konu edinilmiştir. Latin kuşatmalarına karşı alınan önlemler ve barış görüşmeleri, Flandre kontu Baudoin ile Philea çevresinde yaptığı savaş, Latinlerin saldırıya Haliç’ten başlamaları, Aleksios Dukas’ın müdahaleleri, Latinlerin İstanbul’u ateşe vermesi sonrası halkın ve İmparator Aleksios Dukas ile ailesinin şehri terk etme çabaları, Konstantinos Dukas ve Laskaris’in imparatorluk mücadeleleri anlatılmaktadır. Niketas Khoniates bu bölümde, Latinlerin yaptıklarına karşı yaptığı ağıt ve Kitab-ı Mukaddes ‘ten yaptığı alıntılar ile duygularını

dile getirmeye çalışmıştır. Eserin aynı zamanda ana başlığı da olan *İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması* başlıklı dördüncü bölümünde; Niketas ve ailesinin hayatı, Venedikli tacir Domenico'nun İstanbul'dan kaçışı, Latinlerin İstanbul'u ele geçirdikten sonra tahta kimin seçileceği hakkındaki toplantıları ve ülke topraklarını nasıl paylaştıkları, Latin hükümdar Baudouin de Flandre'nin tahta çıkışı ve sonrasında Anadolu'ya yürümesi, İznik'te olan Theodoros Laskaris ile yapılan savaş, Bursa ve Atina kuşatmaları, Bulgarların Bizanslıları Latinlere karşı kışkırtması, Laskaris ile savaşan Manuel Mavrozomes gücüne güç katmak için Türklerle ittifak yapıp kızını da Selçuklu hükümdarı Keyhüsrev'e vermesi, Latinlerin İstanbul'u yağmalarından bahsedilmektedir. Devamında ise bu bölüm Fransa Kralı V. Henri'nin Latinler vasıtasıyla İskit ve Ulah ordularını harekete geçirmesi üzerine onlara karşı sefere çıkmasına dair verilen malumatlar ile son bulmaktadır. Eserin son bölümü olan *Niketas Khoniates'in Konstantinopolis Tarihi'nden Heykellerle* olan kısımda ise İstanbul'da bulunan heykeller ve tasvirleri, Latinlerin bunları nasıl harap ettikleri, Konstantinos Forumu'nda duran Hera heykelinin ve sonrasında Rüzgârın Kölesi anlamına gelen Anemodulion heykelinin eritilip nasıl paraya çevrildiği, anlatılmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bölümlerinden elde edilen malumatlar ışığında söz konusu bu eserin, siyasi ve askeri bir tarih hüviyeti taşıdığı anlaşılmaktadır. 118 yılından itibaren bizzat kendisinin de görgü şahidi olduğu İstanbul'un 1204'de Haçlılar tarafından yağmalanmasına kadar geçen süre zarfındaki Komnenos ailesine mensup imparatorların ve onların faaliyetlerini kaydettiği anlaşılan bu eserinde Niketas Khoniates, yaşadıklarını tasvir ederken olayları hissettiği duygular ile birlikte anlatmaya çalışmıştır. Yazar eserinde belirtmiş oldukları ile Latinlerin İstanbul'u zapt etmelerini ve şehri yağmalamalarını, Haçlı seferlerini ve bu seferlerin asıl amacının İstanbul'u ele geçirmek olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Özellikle IV. yüzyıl ile birlikte Hristiyanlara ev sahipliği yapan İstanbul'un, tarih boyunca bu denli tahrip edilip sahip olduğu tarihi eserlerin, mimari yapıların ve kutsal emanetlerin yağmalanıp bir daha yerine getirilmeyecek şekilde nasıl tahrip edildiklerini, Haçlıların Anadolu'da nasıl yayılım gösterdiğini, Bizans'ın Anadolu Selçuklu Devleti ile savaşlarını ve bu iki devletin birbirleri ile olan ticari ilişkilerini de konu edinmesi nedeninden dolayı da bu eser aynı zamanda Anadolu, Anadolu Selçuklu Devleti ve Türk tarihi kaynaklarından biri olma özelliği de taşımaktadır. Mevcut el yazmalarına göre iki versiyonu bulunan bu eserin; daha çok imparator sarayında yazılmış olan kısa ve imparatoru konu alan bir çalışma kimliği taşıyan ilk versiyonu 1205 yılına kadarki olayları anlatırken, ikinci versiyonu 1204 sonrası yaşananları anlatmaktadır. Daha uzun, daha ahlakçı, daha aşağılayıcı ve daha kötümser bir üslup ile kaleme alınmış 1118-1206 yılları arasını kapsayan ikinci versiyon, temelde 1204 yılındaki

Latinlerin İstanbul'u işgal faciasını açıklama çabası taşımaktadır. Bir kısmı XIII-XIV-XV. ve XVI. yüzyıllarda kaleme alındıkları tespit edilmiş olan toplamda on ikiden fazla el yazması günümüze ulaşmış olan bu eserin, ilk edisyonu Hieronymus Wolf tarafından 1557 yılında yayımlanmıştır (Konuk, 2021, 252-254). İngilizce, İtalyanca, Almanca ve Türkçe tercümeleleri bulunan bu eser, özellikle XII. ve XIII. yüzyıllar arasındaki dönemde Bizans İmparatorluğunun siyasi, askeri, dini, ekonomik ve sosyo kültürel hayatına dair önemli bilgileri ilk elden veriyor olmasından dolayı kıymetli bir dönem kaynağı niteliği taşımaktadır. Her ne kadar kullandığı dil ve cümle yapısı karmaşık olsa da sonralarda yapılan çeviriler ile bu karmaşıklıkların en alt seviyelere indirilmiş olduğu rahatça görülebilmektedir. Türkçe tercümeleleri ile de hem dönem Anadolu'su hem de dönem Anadolu'sunun siyasi havasını anlamada Türk tarihçilerine ve araştırmacılarına yardımcı olabilecek önemli kronik tarzında eserlerin başında yer alan bir tarih kaynağı durumundadır.

Kaynaklar

Başar, F., "İşin Demirkent", *DİA*, Cilt Ek 1, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 316-317.

Demirkent, Işın, *Niketas Koniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı Ve Yağmalanması*, İstanbul: Dünya Basımevi, 2004.

Konuk, S., *Leonara Neville: Bizans Tarihçileri Ve Tarih Yazımı Rehberi*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Işıltan, F., *Historia (Ioannes Ve Manuel Komnonos Devirleri)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.